

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАВРИЛЕНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 347.5:342.9

ДИСЕРТАЦІЯ

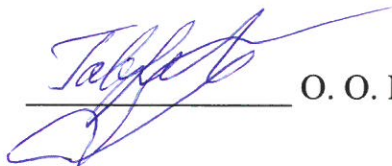
**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІКТНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ**

Спеціальність: 081 – Право

Галузь знань: 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів мають посилання на відповідне джерело

О. О. Гавриленко

Науковий керівник: Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна, д. ю. н., професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Гавриленко О.О. Теоретико-правові аспекти правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Київ. 2025.

Дисертація присвячена дослідженню теоретико-правових аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Автором зазначається, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів є різновидом цивільно-правової відповідальності. З огляду на це звертається увага, що деліктній відповідальності публічних суб'єктів притаманні риси, які властиві будь-якому різновиду цивільно-правової відповідальності, а також особливі риси, що дозволяють виділити деліктну відповідальність публічних суб'єктів серед інших видів цивільно-правової відповідальності.

Запропоновано такий перелік особливих рис деліктної відповідальності публічних суб'єктів:

- 1) специфічний суб'єктний склад заподіювачів шкоди та безпосередніх суб'єктів відповідальності;
- 2) комплексний характер правової природи;
- 3) імперативність норм, на підставі яких настає деліктна відповідальність для публічних суб'єктів;
- 4) грошова форма компенсації шкоди;
- 5) притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини.

Удосконалено наукові положення про комплексний характер правової природи деліктної відповідальності публічних суб'єктів. Визначено, що нормами приватного права переважно визначаються підстави притягнення публічного суб'єкта до деліктної відповідальності, а нормами публічного права, в свою чергу,

регулюються питання, пов'язані з реалізацією аспектів щодо яких необхідно задіяти владну діяльність.

Визначено, що у науковій спільноті триває дискусія щодо допустимості існування юридичної відповідальності, зокрема деліктної, незалежно від вини, у тому числі для публічних суб'єктів. Встановлено, що є прихильники та противники такої ідеї. На підставі аналізу наукової літератури були виокремлені основні аргументи, що обґрунтовують позиції обох груп науковців. Автором було висловлено намір приєднатися до групи науковців, які є прихильниками ідеї можливості існування у певних випадках відповідальності незалежно від вини, зокрема, у випадку завдання шкоди особам з боку органів влади або їхніх посадових чи службових осіб. Сформульовано додатковий аргумент на підтримку ідеї можливості притягнути публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини. Висловлено тезу, що, оскільки одним із основних призначень створення та діяльності публічних суб'єктів є утвердження прав і свобод людини та громадянина, створення умов для їх належної реалізації, а також захист таких прав і свобод у випадку порушення, то логічним вбачається притягнення публічних суб'єктів до відповідальності незалежно від вини, у випадках, коли органи влади або їхні посадові особи порушують права і свободи інших осіб.

Визначено, що деліктна відповідальність держави регулюється нормативно-правовими актами різної юридичної сили, серед яких є як міжнародні нормативно-правові акти, до яких приєдналася Україна, так і законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти. Автором здійснено аналіз окремих з таких актів і встановлено, що в законодавстві України є певні неузгодженості між деякими з таких нормативно-правових актів. Звернено увагу, що окремі аспекти механізму відшкодування шкоди, завданої органами влади, в тому числі державними, або їхніми посадовими чи службовими особами, регулюються підзаконним актом, тоді як законодавством України прямо передбачено, що такий механізм загалом повинен регулюватися окремим законодавчим актом.

Обґрунтовано необхідність посилення відповідальності посадових та службових осіб органів державної влади і органів влади місцевого рівня за шкоду,

яка була завдана їхніми незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю та яка була відшкодована державою або іншим публічним суб'єктом. Висловлено пропозицію замінити право публічних суб'єктів на звернення до суду зі зворотною вимогою до посадових та службових осіб для стягнення суми відшкодування, виплаченої постраждалим особам, на обов'язок такого звернення. Для цього запропоновано внести відповідні зміни до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Визначено, що деліктна відповідальність органів місцевого самоврядування переважно регулюється тими самими нормативними актами, що і деліктна відповідальність держави, а тому правовому регулюванню деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування за законодавством України притаманні такі ж проблеми, як і правовому регулюванню деліктної відповідальності держави. На підставі аналізу вітчизняної наукової літератури встановлено, що вітчизняні вчені звернули увагу на визначення в законодавстві органу місцевого самоврядування одночасно і суб'єктом заподіювачем шкоди, і суб'єктом відповідальності за таку шкоду, що свідчить про непослідовність законодавця у підході до визначення саме публічних суб'єктів відповідальними за шкоду, завдану органами влади. Визначено, що науковці пропонували внести зміни для виправлення цієї ситуації, однак цього поки не відбулося. Автором висловлюється згода з науковцями, які звернули увагу на дану проблему, та з їх пропозиціями внести зміни до законодавства для її вирішення.

На підставі аналізу деякої зарубіжної наукової літератури та окремих зарубіжних нормативних актів визначено деякі особливості правового регулювання деліктної відповідальності та територіальних утворень у таких країнах, як Франція, Німеччина та Польща. Висловлено пропозицію щодо імплементації в українське законодавство окремих елементів позитивного досвіду Франції, Німеччини та Польщі в частині правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів з метою підвищення ефективності відповідного нормативного механізму в Україні.

Здійснено аналіз законодавства на предмет регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Визначено, що на даний момент існує низка недосконалостей національного законодавства, яким закріплено регулювання цього правового інституту. Так, у ст. 1176 ЦК України та Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон № 266/94-ВР), використовуються різні терміни на позначення осіб, які мають право на відшкодування: «фізична особа» та «громадянин», відповідно. Запропоновано внести зміни до законодавства та замінити термін «громадянин» на «фізична особа».

Висвітлено наукову дискусію щодо питання неузгодженості між ст. 1176 ЦК України та ст. 1 Закону № 266/94-ВР, яка полягає у невідповідності переліків незаконних діянь органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких має бути відшкодована особам, і варіантів усунення даної неузгодженості. Запропоновано свій варіант усунення зазначеної неузгодженості шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

На підставі аналізу судової практики встановлено, що на сьогодні суди часто неправильно застосовують норми статей 1173-1174 ЦК України під час розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої органами, які здійснюють правоохоронну діяльність. Вказані норми містять загальні засади відповідальності за шкоду, завдану органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами. Автором запропоновано, з урахуванням судової практики, сформулювати орієнтовний перелік незаконних діянь таких органів, який може стати підґрунтям для розроблення відповідного теоретичного матеріалу, що сприятиме правильному застосуванню зазначених норм у відповідних правовідносинах.

Окрім зазначеного, у дисертаційному дослідженні проаналізовано окремі аспекти правового регулювання відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами у сфері нормотворчої діяльності. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, що

становлять правову основу функціонування механізму відшкодування шкоди, заподіяної особам унаслідок збройної агресії російської федерації проти України, з метою виявлення як позитивних елементів, так і проблемних аспектів, що потребують нормативного врегулювання.

Ключові слова: деліктна відповідальність публічних суб'єктів, деліктна відповідальність держави, деліктна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, юридична відповідальність, відшкодування шкоди, зобов'язання з відшкодування шкоди, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, держава, відповідальність держави в країнах ЄС, відшкодування шкоди внаслідок збройної агресії, захист прав людини, відновлення порушених прав, суб'єкти публічного права.

SUMMARY

Havrylenko O.O. Theoretical and legal aspects of legal regulation of tort liability of public entities. - *Scientific qualification work with the manuscript copyright.*

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, Specialty 081 "Law". Higher educational institution "KROK" University. Kyiv. 2025.

The dissertation is devoted to the study of theoretical and legal aspects of the legal regulation of tort liability of public entities.

The author determines that the tort liability of public entities is a type of civil liability. In view of this, it is noted that the tort liability of public entities is characterized by features that are generally inherent in civil liability, as well as special features that allow to distinguish the tort liability of public entities from other types of civil liability.

The following list of special features of the tort liability of public entities is proposed:

- 1) specific subject composition of the perpetrators of damage and direct subjects of liability;
- 2) the complexity of the legal nature of the institution of tort liability of public entities;

3) the imperative nature of the norms that regulate the grounds for tort liability for public entities;

4) monetary form of compensation for damage;

5) holding public entities liable in tort regardless of fault.

Scientific provisions on the complexity of the legal nature of tort liability of public entities have been improved.

It has been determined that the norms of private law mainly determine the grounds for holding a public entity liable in tort, and the norms of public law, in turn, regulate issues related to the implementation of aspects in which it is necessary to engage in government activity.

It has been determined that there is an ongoing discussion in the scientific community regarding the admissibility of the existence of legal liability, in particular tort liability, regardless of fault, including for public entities. It has been established that there are supporters and opponents of such an idea. Based on the analysis of scientific literature, the main arguments substantiating the positions of both groups of scientists were identified. The author expressed his intention to join the group of scientists who support the idea of the possibility of liability regardless of fault in certain cases, particularly, in the case of harm to individuals by government bodies or their officials or employees. An additional argument is formulated in support of the idea of the possibility of holding public entities liable in tort without fault consideration. The thesis is expressed that, since one of the main purposes of the creation and activity of public entities is to affirm the rights and freedoms of an individual, create conditions for their proper implementation, as well as protect such rights and freedoms in the event of their violation, it seems logical to hold public entities accountable regardless of guilt in cases where government bodies or their officials violate the rights and freedoms of other persons.

It has been determined that the tort liability of the state is regulated by regulatory legal acts of various legal force, including both international regulatory legal acts to which Ukraine has acceded and legislative and subordinate regulatory legal acts. The author analyzed some of these acts and found that there are certain inconsistencies in the legislation of Ukraine between some of these regulatory legal acts. Attention is drawn to

the fact that certain aspects of the mechanism for compensation for damage caused by government bodies, including state bodies, or their officials or employees, are regulated by a subordinate legal act, while the legislation of Ukraine directly stipulates that such mechanism in general must be regulated by a separate legislative act.

It substantiates the need to strengthen the liability of officials and employees of state and local government bodies for damage caused by their illegal decisions, actions or inaction, and which was compensated by the state or another public entity. It has been made a proposal to replace the right of public entities to apply to court with a counterclaim against officials and employees to recover the amount of compensation paid to injured persons with an obligation to do so. For this purpose, it is proposed to make appropriate amendments to the Civil Code of Ukraine.

It has been determined that the tort liability of local self-government bodies is mainly regulated by the same regulatory acts as the tort liability of the state, and therefore the legal regulation of the tort liability of local self-government bodies under the legislation of Ukraine is characterized by the same problems as the legal regulation of the tort liability of the state. Based on the analysis of domestic scientific literature, it was established that domestic scientists paid attention to the definition in the legislation of a local government body as both a subject causing damage and a subject responsible for such damage, which indicates the inconsistency of the legislator in the approach to determining public entities as responsible for damage caused by government bodies. It is determined that scientists have proposed changes to correct this situation, but this has not yet happened. The author agrees with the scientists who drew attention to this problem and with their proposals to amend the legislation to address it.

Based on the analysis of some foreign scientific literature and individual foreign regulatory acts, some features of the legal regulation of tort liability and territorial formations in countries such as France, Germany, and Poland have been identified. It was made a proposal to implement into Ukrainian legislation certain elements of the positive experience of France, Germany and Poland in terms of legal regulation of tort liability of public entities in order to increase the effectiveness of the relevant regulatory mechanism in Ukraine.

It was carried out an analysis of the legislation regulating compensation for damage caused by law enforcement agencies. It has been determined that currently there is a number of imperfections in the national legislation that regulates this legal institution. Thus, in Article 1176 of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Illegal Actions of Bodies Carrying Out Operational-Investigative Activities, Bodies of Pre-Trial Investigation, the Prosecutor's Office and the Court” (hereinafter referred to as Law No. 266/94-VR), different terms are used to designate persons who have the right to compensation: “individual” and “citizen”, respectively. It is proposed to amend the legislation and replace the term “citizen” with “individual”.

It was highlighted the scientific discussion on the issue of inconsistency between Article 1176 of the Civil Code of Ukraine and Article 1 of Law No. 266/94-VR, which consists in the discrepancy between the lists of illegal acts of bodies carrying out law enforcement activities, the damage from which must be compensated to individuals, and the options for eliminating this discrepancy. The author proposes a solution to eliminate this discrepancy by making appropriate amendments to the legislation.

Based on the analysis of judicial practice, it has been established that today courts often incorrectly apply the provisions of Articles 1173-1174 of the Civil Code of Ukraine when considering cases on compensation for damage caused by bodies carrying out law enforcement activities. These norms contain general principles of liability for damage caused by government bodies or their officials or employees. The author proposes, taking into account judicial practice, to form an indicative list of illegal acts of such bodies, which can serve as a basis for developing appropriate theoretical material that will contribute to the correct application of the specified norms in relevant legal relations.

In addition to the above, the dissertation study analyzed certain aspects of the legal regulation of compensation for damage caused by state authorities or their officials or employees in the field of regulatory activities. It was carried out an analysis of the regulatory and legal acts that constitute the legal basis for the functioning of the mechanism for compensation for damage caused to individuals as a result of the armed

aggression of the russian federation against Ukraine in order to identify both positive elements and problematic aspects that require regulatory regulation.

Keywords: tort liability of public entities, tort liability of the state, tort liability, civil liability, legal responsibility, compensation for damage, obligation to compensate for damage, state authorities, local government bodies, state, state responsibility in EU countries, compensation for damage caused by armed aggression, protection of human rights, restoration of violated rights, public law entities.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Статті у періодичних наукових фахових виданнях:

1. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини: поняття та загальнотеоретична характеристика. *Збірник наукових праць «Legal Bulletin» Університету КРОК*. 2023. № 1(7). С. 73-78. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-07-73-78> (0,38 друк. арк., внесок здобувача 50%).

2. Гавриленко О. О., Француз-Яковець Т. А. Відшкодування шкоди, завданої неконституційним нормативно-правовим актом, на підставі ст. 1175 ЦК України: аналіз судової практики. *Збірник наукових праць «Legal Bulletin» Університету КРОК*. 2023. № 2(8). С. 57-64. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-08-57-64> (0,57 друк. арк., внесок здобувача 50%).

3. Гавриленко О. О. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами, за законодавством України. *Збірник наукових праць «Legal Bulletin» Університету КРОК*. 2024. № 11. С. 72-78. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-11-A10> (0,53 друк. арк.).

4. Гавриленко О. О. Деякі незаконні дії та бездіяльність правоохоронних органів, шкода завдана якими відшкодовується на загальних підставах: аналіз судової практики. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. 2024.

Вип. 18 (30). С. 115-125. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.18.30.115-125> (0,78 друк. арк.).

5. Гавриленко О. О. Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права внаслідок повномасштабної війни Російської Федерації проти України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2024. № 86 (2). С. 51-58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.8> (0,76 друк. арк.).

6. Гавриленко О. О., Француз-Яковець Т. А. Деліктна відповідальність держави в Україні та Франції: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 124-128. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/27> (0,73 друк. арк., внесок здобувача 50%).

Тези виступів на науково-практичних заходах:

7. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Окремі питання правового регулювання інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів. *Міжнародна конференція «Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку»*. Університет КРОК. Київ. 2022. URL: <https://conf.krok.edu.ua/SRE/SRE-2022/paper/view/1430>.

8. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Правова природа інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів. *Міжнародна наукова інтернет-конференція «Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 48)»*. Тернопіль, Переворськ. 2023. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3535.

9. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Відшкодування моральної шкоди, завданої публічними суб'єктами: окремі теоретико-правові аспекти. *Науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини та держави»*. Видавництво «Молодий вчений». Одеса. 2023. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/view/32/620/1269-1>.

10. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Деякі проблеми правового регулювання деліктної відповідальності держави в законодавстві України.

Міжнародна наукова інтернет-конференція «Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 55)». Тернопіль, Опале. 2023. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3708.

11. Гавриленко О. О., Француз-Яковець Т. А. Окремі проблеми правового регулювання відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їх посадовими чи службовими особами. *Міжнародна конференція «Держава, регіони, підприємство: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку»*. Університет КРОК. Київ. 2023. URL: <https://conf.krok.edu.ua/SRE/SRE-2023/paper/view/1643>.

12. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Створення механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. *Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука: проблеми та шляхи їх вирішення»*. Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет». Київ. 2025. С. 255-260.

13. Гавриленко О. О. Конфіскація активів російської федерації та передача їх Україні з метою відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії російської федерації проти України: проблеми та шляхи їх вирішення. *Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє»*. Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ. 2025. С. 576-577.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ	23
1.1. Деліктна відповідальність публічних суб'єктів як різновид цивільно-правової відповідальності.....	23
1.2. Аналіз наукових підходів щодо можливості настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини.....	42
Висновки до Розділу 1.....	60
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОКРЕМИХ ПУБЛІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ	63
2.1. Правове регулювання деліктної відповідальності держави.....	63
2.2. Орган місцевого самоврядування як суб'єкт деліктної відповідальності.....	82
2.3. Особливості деліктної відповідальності держави та територіальних утворень в окремих країнах Європейського Союзу.....	96
Висновки до Розділу 2.....	118
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПІДСТАВИ ПРИТЯГНЕННЯ ПУБЛІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ ДО ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	124
3.1. Відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами державної влади за законодавством України: проблеми правового регулювання та правозастосування.....	124
3.2. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами при здійсненні нормотворчої діяльності.....	146
3.3. Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок війни російської федерації проти України.....	163
Висновки до Розділу 3.....	185
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	203

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

БК України – Бюджетний кодекс України

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄС – Європейський Союз

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУ – Конституція України

Проект ЗУ – проект Закону України

рф – російська федерація

ЦК Німеччини – Цивільний кодекс Німеччини

ЦК Польщі – Цивільний кодекс Республіки Польща

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Деліктна відповідальність публічних суб'єктів має безпосереднє відношення до сфери прав і свобод людини та громадянина в державі, оскільки є одним із важливих інструментів захисту таких прав і свобод, а також їх відновлення у разі порушення з боку органів влади або їхніх посадових чи службових осіб. В залежності від ґрунтовності науково-теоретичних знань щодо деліктної відповідальності публічних суб'єктів та рівня якості законодавчої бази, яка регулює даний вид відповідальності, визначатиметься, зокрема, рівень захищеності прав і свобод людини та громадянина, що є важливим для України як правової й демократичної держави. Деліктна відповідальність публічних суб'єктів набуває особливої актуальності в контексті сучасних подій, зокрема повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, у ході якої вже було завдано та продовжує завдаватися значної шкоди, що підлягає обов'язковому відшкодуванню державою-агресором. Деліктна відповідальність публічних суб'єктів є одним із основних правових інститутів за допомогою яких можна буде здійснити відшкодування такої шкоди. Дослідження деліктної відповідальності публічних суб'єктів також набуває нового змісту з огляду на обраний Україною шлях до членства в Європейського Союзу (далі – ЄС).

Варто відзначити, що взаємодія фізичних та юридичних осіб із публічними суб'єктами, зокрема державою, через відповідні органи влади відбувається щоденно, що, у свою чергу, підкреслює важливість існування правових гарантій, спрямованих на стримування суб'єктів владних повноважень від вчинення незаконних діянь, здатних завдати шкоди таким особам. Інститут деліктної відповідальності публічних суб'єктів виступає однією з таких гарантій. Окрім цього, важливе значення має той факт, що, як і будь-який правовий інститут, деліктна відповідальність публічних суб'єктів перебуває у безперервному розвитку, а, відповідно, потребує постійної уваги з боку науковців-правників.

Вищенаведене зумовлює підвищений інтерес з боку науковців до деліктної відповідальності публічних суб'єктів загалом та окремих правових аспектів, пов'язаних з нею, зокрема. Серед останніх наукових досліджень, присвячених окремим аспектам деліктної відповідальності публічних суб'єктів, варто зазначити дисертації таких вчених, як Д. С. Кравчук – «Цивільно-правова відповідальність держави за шкоду, заподіяну приватним особам» (2020), А. В. Куцина – «Відшкодування шкоди, завданої органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності» (2018), О. І. Панченко – «Цивільно-правова відповідальність поліцейських в Україні» (2019) та інших.

Окремі правові аспекти, що стосуються деліктної відповідальності публічних суб'єктів, також досліджувалися в працях інших вітчизняних вчених, зокрема В. Д. Примака, Т. С. Ківалової, Б. П. Карнауха, О. О. Первомайського, Р. М. Римарчук, Н. І. Мозоля, О. В. Жили, Д. Я. Українського, Т. А. Француз-Яковець, О. М. Клименко, В. І. Ольшанченка, О. О. Боярського, Д. Ф. Плачкова, В. Б. Скоморовського, Н. М. Оніщенко, Т. О. Дідича, Н. М. Пархоменко, Г. Д. Болотова, В. В. Корольової, Т. М. Іванової, Н. В. Степаненко, В. В. Борденюка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, С. Д. Гринько, А. А. Благодир та інших, а також у працях низки зарубіжних науковців: Олів'є Мортю, Марі-Луїзи Холле, Герта Брюггемаєра, Сідні Б. Джейкоба, Кеннета Майнетта, Енн Кейрс, Люсі Шателен, Вірджині Руас, Естер Себілотт, Белла Джона, Франсуа Лішера, Аллана Ф. Татема, Джузеппе Дарі-Маттіаччі та інших.

Праці вищезгаданих і інших науковців стали науково-теоретичною основою цього дослідження. Незважаючи на ґрунтовність їхніх робіт, присвячених деліктній відповідальності публічних суб'єктів або окремим питанням її регулювання, нині існує низка теоретико-правових аспектів, що залишаються недостатньо опрацьованими або викликають дискусії в науковому середовищі.

Вищезазначене зумовлює необхідність здійснення комплексного та системного дослідження теоретико-правових аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів з метою покращення та доопрацювання наукової бази щодо даного правового інституту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної діяльності кафедри теорії та історії держави і права Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» у межах теми «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0118U001384).

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є дослідження окремих теоретико-правових аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, з'ясування стану правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів за законодавством України загалом і в окремих випадках, визначення та обґрунтування основних напрямків удосконалення правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Для досягнення поставленої мети було визначено та виконано такі **завдання**:

- дати загальну характеристику деліктної відповідальності публічних суб'єктів як різновиду цивільно-правової відповідальності;
- проаналізувати основні наукові підходи щодо можливості настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини;
- дослідити та вдосконалити механізм притягнення держави до деліктної відповідальності;
- проаналізувати деліктну відповідальність органів місцевого самоврядування;
- визначити особливості правового регулювання деліктної відповідальності держави та територіальних утворень в окремих країнах-членах ЄС;
- дослідити деякі проблемні питання правового регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, та окремі проблеми правозастосування норм, які регулюють загальні засади відшкодування

шкоди, завданої органами влади, до відносин, що виникають у зв'язку із завданням шкоди органами, що здійснюють правоохоронну діяльність;

- дослідити правове регулювання відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами при здійсненні нормотворчої діяльності;

- проаналізувати правове регулювання відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок війни рф проти України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Предметом дослідження є теоретико-правові аспекти правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань дослідження було застосовано низку загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, при розробці кожного підрозділу використовувався діалектичний метод для аналізу поглядів, тез, аргументів і підходів різних науковців щодо теоретико-правових аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, проблемних питань у цій сфері, а також рекомендацій щодо їх вирішення. При дослідженні деліктної відповідальності публічних суб'єктів як різновиду цивільно-правової відповідальності використовувалися методи аналізу та синтезу, метод дедукції та метод конкретизації, які допомогли визначити ознаки деліктної відповідальності публічних суб'єктів, які загалом притаманні для всіх видів цивільно-правової відповідальності, а також особливі ознаки деліктної відповідальності публічних суб'єктів, що вирізняють її серед інших видів цивільно-правової відповідальності (1.1). При аналізі позицій прихильників та противників ідеї можливості настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини застосовувався метод співставлення наукових позицій за допомогою якого вдалося виділити основні аргументи, які представники цих груп висловлюють на підтримку своєї позиції (1.2). Формально-юридичний метод використовувався при дослідженні текстів міжнародних, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють настання деліктної відповідальності для таких публічних суб'єктів як держава та органи місцевого

самоврядування, і допоміг виявити проблемні моменти наявні у законодавстві, що регулюють деліктну відповідальність цих суб'єктів. Встановлено, що існують загальні проблеми правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, а також окремі труднощі, характерні для спеціалізованих випадків застосування цього виду відповідальності: 1) у випадку притягнення держави до деліктної відповідальності за шкоду, завдану органами, що здійснюють правоохоронну діяльність; 2) у випадку притягнення публічного суб'єкта до деліктної відповідальності за шкоду, завдану у сфері нормотворчої діяльності (2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Також формально-юридичний метод застосовано при дослідженні нормативно-правових актів, які регулюють окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок війни РФ проти України (3.3). Порівняльно-правовий метод дослідження використано при дослідженні особливостей деліктної відповідальності держави та територіальних утворень у деяких країнах-членах ЄС і при порівнянні окремих з цих особливостей з ознаками, притаманними деліктній відповідальності публічних суб'єктів в Україні (2.3).

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні нових та вдосконаленні існуючих наукових положень щодо теоретико-правових аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів. У роботі подано авторські рекомендації щодо вирішення окремих проблемних питань регулювання цієї відповідальності, а також окреслено напрями вдосконалення чинного законодавства України у відповідній сфері.

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується у наступному:

у перше:

– здійснено науково-теоретичний аналіз деліктної відповідальності публічних суб'єктів як різновиду цивільно-правової відповідальності та запропоновано перелік основних особливих ознак, які виділяють деліктну відповідальність публічних суб'єктів серед інших видів цивільно-правової відповідальності;

– запропоновано шляхи посилення персональної відповідальності посадових та службових осіб органів влади за шкоду, завдану їх незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю, шляхом внесення конкретних змін до законодавства України;

– на підставі аналізу вітчизняної судової практики виявлено проблеми щодо неправильного правозастосування судами норм, які визначають загальні засади правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, а саме статей 1173-1174 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), під час розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність;

– визначено основні нормативно-правові акти, які на сьогодні становлять частину правової бази, на основі якої здійснюється регулювання механізму відшкодування шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам внаслідок війни російської федерації проти України, та проведено їх комплексний аналіз;

удосконалено:

– доктринальний підхід щодо комплексного характеру правової природи деліктної відповідальності публічних суб'єктів шляхом обґрунтування того, що участь у відносинах з відшкодування шкоди, завданої органом публічної влади або його посадовою чи службовою особою, певного публічного суб'єкта зумовлює необхідність застосування при правовому регулюванні деліктної відповідальності такого суб'єкта не тільки норм приватного права, але і норм публічного права, які потрібні для регулювання окремих правових аспектів, наприклад, правового аспекту виплати відшкодування шкоди з публічних бюджетів та фондів;

– аргументацію на підтримку позиції щодо можливості настання деліктної відповідальності для публічних суб'єктів незалежно від вини безпосередніх заподіювачів шкоди шляхом висловлення тези, що першочерговим завданням публічних суб'єктів, зокрема, держави, є утвердження та захист прав і свобод людини та громадянина, створення умов для їх повноцінної реалізації, для чого такі суб'єкти наділяються владними повноваженнями, а тому логічним вбачається

покладення на публічних суб'єктів обов'язку відшкодувати шкоду, завдану правам фізичних та юридичних осіб незалежно від вини заподіювачів шкоди;

- аргументацію щодо можливості застосування до правовідносин з відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, ст. 1175 ЦК України за аналогією закону;

дістали подальшого розвитку положення щодо:

- особливостей правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у таких країнах, як Франція, Німеччина та Польща;

- необхідності визначення на рівні закону механізму відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень, присвячених деліктній відповідальності публічних суб'єктів, окремих правових аспектів та проблемних питань, пов'язаних з нею;

- у правотворчій діяльності – для формування рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України, яке регулює деліктну відповідальність публічних суб'єктів;

- у правозастосовній діяльності – при застосуванні органами влади, зокрема судовими, або їх посадовими чи службовими особами положень чинного законодавства, що регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів;

- в освітньому процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників з дисциплін «Теорія держави та права», «Цивільне право», «Зобов'язальне право», «Деліктне право», методичних рекомендацій та спецкурсів, які передбачають вивчення питань, що стосуються деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано самостійно. Основні висновки, рекомендації, пропозиції, сформульовані в дисертації, зроблено дисертантом на підставі самостійного дослідження наукової літератури, законодавства, національної судової практики та інших джерел.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднені дисертантом на міжнародних наукових, міжнародних науково-практичних та науково-практичних конференціях: IV Міжнародна конференція «Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку» (м. Київ, 07 грудня 2022 р.); Міжнародна наукова інтернет-конференція «Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 48)» (м. Тернопіль, Україна, м. Переворськ, Польща, 10 березня 2023 р.); Науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини та держави» (м. Одеса, 07 квітня 2023 р.); Міжнародна наукова інтернет-конференція «Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 55)» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 08 листопада 2023 р.); V Міжнародна конференція «Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку» (м. Київ, 07 грудня 2023 р.); I Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука: проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 06 березня 2025 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє» (м. Київ, 01 травня 2025 р.).

Публікації. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження було висвітлено у тринадцяти наукових працях, серед яких: 6 наукових статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б», та 7 публікацій за матеріалами міжнародних, міжнародних науково-практичних та науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дисертаційного дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які поділяються на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (255 найменувань на 30 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 233 сторінки, обсяг основного тексту – 202 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

1.1. Деліктна відповідальність публічних суб'єктів як різновид цивільно-правової відповідальності

Для кожної країни, яка обрала шлях розбудови демократичної, правової держави, важливим є питання створення та забезпечення функціонування ефективної системи захисту прав і свобод людини та громадянина. Закріпивши в статті 1 Конституції України (далі – КУ) положення про те, що Україна є, зокрема, демократичною, соціальною, правовою державою, а в статті 3 положення, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, таке питання є важливим і для України [1]. Система захисту прав і свобод людини та громадянина складається з різних правових інструментів та інститутів. Зокрема, варто погодитися з думкою науковця О. О. Кота, який зазначає, що більшість науковців дійшли спільної думки про те, що інститут захисту прав неможливо розглядати у відриві від цивільно-правової відповідальності [2, с. 235].

Дійсно, цивільно-правова відповідальність є одним із основних правових інститутів, за допомогою якого здійснюється захист та відновлення порушених прав і свобод. Будучи складним правовим інститутом, цивільно-правова відповідальність має різновиди, зокрема поділяється на договірну та недоговірну цивільно-правову відповідальність [3, с. 366-367; 4, с. 139-140]. Основним видом недоговірної відповідальності є деліктна відповідальність, яка настає внаслідок завдання матеріальної або моральної шкоди особі, зокрема, внаслідок завдання такої шкоди публічними суб'єктами [3, с. 366-367; 4, с. 139-140; 5, с. 15-18]. Як слушно зазначають науковці В. Б. Скоморовський, Н. В. Степаненко та В. В. Корольова деліктна відповідальність як правовий інститут має глибокі історичні корені та пройшла значний шлях розвитку від помсти до сучасного компенсаційного механізму відновлення прав людини [6, с. 167].

З огляду на вищезазначене, на нашу думку, необхідно здійснити науково-теоретичний аналіз деліктної відповідальності публічних суб'єктів як різновиду цивільно-правової відповідальності та визначити її особливі ознаки як різновиду такої відповідальності.

Перед безпосереднім дослідженням деліктної відповідальності публічних суб'єктів як різновиду цивільно-правової відповідальності, на нашу думку, доцільно звернути увагу на те, як цивільно-правова відповідальність визначається в науковому середовищі. Так, на сьогоднішній день серед вчених досі триває дискусія щодо визначення поняття цивільно-правової відповідальності. Загалом, як зазначає Р. А. Майданик в монографії «Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення», підготовленої колективом авторів-учених різних галузей права, у цивілістичній доктрині обґрунтовано п'ять основних підходів до визначення цивільно-правової відповідальності, а саме: як форми «державного примусу/впливу», «санкції», «обов'язку», «правовідношення» та системного явища [7, с. 98-99].

Зокрема, О. Ф. Скакун вважає, що під цивільно-правовою відповідальністю варто розуміти відповідальність, яка настає з моменту правопорушення, яким є невиконання договірної зобов'язання майнового характеру у встановлений строк або виконання неналежним чином, заподіяння позадоговірної шкоди здоров'ю чи майну особи [8, с. 437]. При цьому О. Ф. Скакун зазначає, що особливість такої відповідальності полягає у тому, що правопорушник добровільно виконує зобов'язання щодо відшкодування шкоди і необхідність застосування до нього примусових заходів виникає лише у випадку конфлікту між учасниками правовідносин [8, с. 437]. В свою чергу, В. Д. Примак підкреслює, що в усіх випадках цивільно-правова відповідальність виступає санкцією, тобто правовим наслідком порушення чужого суб'єктивного цивільного права [9]. На думку В. Д. Примака, цивільно-правова відповідальність настає винятково за наявності передбачених у законі чи договорі умов та втілюється шляхом покладення на зобов'язану особу цивільного обов'язку з відшкодування завданої кредиторіві (потерпілому) шкоди [9]. Науковець В. Д. Примак, так само як і О. Ф. Скакун,

вказує на те, що зміст цивільної відповідальності передбачає такий зв'язок з державним примусом, що реалізація відповідальності забезпечується можливістю застосування примусових заходів, проте також не виключає можливість добровільного відшкодування завданої шкоди [9].

Проаналізувавши тези вищезгаданих науковців, ми можемо прийти до висновку, що за своїм змістом ці тези є подібними одна до одної, однак вчена О. Ф. Скакун характеризує цивільно-правову відповідальність як відповідальність, забезпечену державним примусом, а В. Д. Примака, надаючи приблизно таку саму характеристику цивільної відповідальності як О. Ф. Скакун, використовує для позначення цивільно-правової відповідальності термін «санкція».

Окрім вищезазначених тез, варто також навести думку Р. Б. Шишки, який надає таке визначення цивільно-правової відповідальності: «На підставі наведеного цивільно-правова відповідальність – передбачений законом чи договором та забезпечений на підставі рішення суду силою державного примусу обов'язок порушника зобов'язання перетерпівати негативні наслідки за допущене порушення з метою відновлення чи компенсації порушеного права у вигляді додаткового покладення на правопорушника майнових обов'язків чи полишення його суб'єктивного права» [10, с. 210]. Тобто, в даному випадку вчений акцентує увагу на тому, що цивільно-правову відповідальність треба розглядати як зобов'язання особи понести наслідки порушення нею прав та інтересів інших осіб. При цьому вчений Р. Б. Шишка зазначає, що відповідальність – це застосування до деліквента заходів державного примусу, передбачених нормою права, з метою відновлення або виправлення майнового становища потерпілого та встановлення правової превенції для запобігання можливному порушенню прав у майбутньому. [10, с. 209]. Таким чином, можна зробити висновок, що науковець Р. Б. Шишка пропонує розглядати відповідальність в цілому, зокрема, і цивільно-правову відповідальність, як більш ширшу категорію, яка охоплює не тільки відновлення попереднього становища потерпілої особи та зменшення майнового стану суб'єкта відповідальності, а також виконання охоронної та виховної функції, що спрямовані на попередження повторного завдання шкоди, як особою, яка понесла

відповідальність, так і іншими суб'єктами. Вважаємо, що такий підхід до визначення змісту цивільно-правової відповідальності є правильним та підкреслює роль даного правового інституту як складного інструменту захисту прав і свобод людини та громадянина, ніж просто покладення на порушника обов'язку відшкодувати завдану шкоду.

Необхідно зазначити, що на превентивну функцію саме деліктної цивільно-правової відповідальності звертають увагу окремі зарубіжні науковці. Так Скотт Хершовіц, досліджуючи питання призначення деліктного права та того, що воно може дати людям, зазначає, що деліктне право допомагає не тільки потерпілій особі отримати компенсацію, а також допомагає іншим особам, які потенційно, при певних обставинах, можуть стати заподіювачами шкоди, уникнути негативних наслідків [11, с. 100-101]. Зазначена теза, на нашу думку, заслуговує на увагу та стосується, зокрема, деліктної відповідальності публічних суб'єктів, оскільки остання також виконує превентивний захист осіб від порушення їхніх прав і свобод органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами.

Продовжуючи дослідження наукових підходів щодо надання визначення поняттю цивільно-правова відповідальність, варто згадати думку, яку висловлює П. Гуйван, що цивільну відповідальність у сучасній цивілістичній науці необхідно розглядати як елемент охоронного правовідношення [12, с. 143]. Вчений вважає, що розробка та застосування адекватних заходів протидії різним ризикам та загрозам, які тягнуть порушення суб'єктивних прав, шляхом притягнення правопорушників до цивільної відповідальності забезпечує ефективне поновлення прав та належну компенсацію потерпілим [12, с. 143]. При цьому деякі тези П. Гуйвана співпадають з тезами Р. Б. Шишки, зокрема, науковець теж зазначає, що цивільна відповідальність має попереджувальний ефект та дозволяє попередити настання суспільно шкідливих наслідків за неправомірні дії учасників правовідносин [12, с. 143]. Як можна побачити, П. Гуйван пропонує досліджувати цивільно-правову відповідальність у системному зв'язку з категорією «охоронне правовідношення», розглядаючи цивільну відповідальність як складову частину цього правовідношення.

Як слушно зазначає Р. А. Майданик, окремі науковці розглядають цивільно-правову відповідальність саме як різновид правовідношення [7, с. 98-99; 13, с. 228- 229; 14, с. 27]. Дослідниця М. М. Гудима-Підвербецька розглядає цивільно-правову відповідальність як охоронне правовідношення, що виникає внаслідок порушення суб'єктивного права, встановленого договором або законом між юридично рівними та майново самостійними суб'єктами, один з яких є правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнати визначених негативних майнових наслідків з метою відновлення або компенсації порушеного права іншої особи [13, с. 228-229]. Вчена зазначає, що негативні наслідки майнового характеру можуть мати вираз як у вигляді позбавлення особи суб'єктивних прав, так і покладення на неї додаткових майнових обов'язків [13, с. 228-229]. Подібним до визначення цивільно-правової відповідальності, яке сформувала М. М. Гудима-Підвербецька, є визначення запропоноване науковицею Т. С. Ківаловою. Так, досліджуючи теоретичні проблеми зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України, вчена Т. С. Ківалова запропонувала визначити недоговірну цивільно-правову відповідальність як цивільне охоронне правовідношення, в якому одна сторона (заподіювач шкоди) зобов'язана нести передбачені нормами права негативні наслідки вчиненого нею правопорушення у вигляді компенсації за власний рахунок завданої іншій особі шкоди, в той час як інша сторона (потерпілий) має право на відшкодування завданої їй шкоди [14, с. 27]. Як бачимо, науковці, які тлумачать цивільно-правову відповідальність як правоохоронне правовідношення, фактично виокремлюють ті самі ключові ознаки, що й дослідники, котрі використовують інші правові конструкції для позначення цього інституту: наявність порушення прав потерпілої особи, виникнення у неї права на відшкодування, відповідний обов'язок заподіювача шкоди зазнати негативних майнових наслідків та інші характерні риси.

Отже, у науці цивільного права спостерігається активна дискусія щодо визначення цивільно-правової відповідальності, в межах якої пропонуються різні концептуальні підходи. Зі свого боку поділяємо позицію тих науковців, які

трактують цивільно-правову відповідальність як правовий інститут, що регулює відносини, у межах яких одна сторона зобов'язана виконати передбачені законом негативні для неї обов'язки у зв'язку з порушенням нею цивільних прав іншої особи. Водночас потерпіла сторона наділяється правом на відшкодування завданої шкоди з метою відновлення її правового становища, що існувало до моменту порушення. У межах нашого дослідження деліктну відповідальність публічних суб'єктів доцільно розуміти як правовий інститут, який регламентує правовідносини, що виникають унаслідок завдання шкоди публічними суб'єктами іншим учасникам цивільного обороту, зокрема фізичним та юридичним особам.

З огляду на те, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів є різновидом цивільно-правової відповідальності, їй притаманні ознаки, які є характерними для цивільно-правової відповідальності в цілому. Як і у питанні визначення поняття цивільно-правової відповідальності, у науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо її характерних ознак. Зважаючи на це, доцільно навести ознаки, які визнаються переважною більшістю вчених-цивілістів. Зокрема, до таких ознак належать:

- 1) цивільне правопорушення є підставою виникнення правовідносин;
- 2) покладення на порушника права іншої особи обов'язку зазнати негативних наслідків;
- 3) застосування державного примусу для притягнення правопорушника до відповідальності у разі необхідності (притягнення до відповідальності здійснюється уповноваженими органами влади – судами);
- 4) можливість добровільного відшкодування порушником шкоди без застосування до нього заходів державного примусу;
- 5) виконання правоохоронної функції, яка полягає в попередженні порушення прав і свобод особи та завдання їй, таким чином, шкоди, через знання потенційними заподіювачами того, що вони понесуть негативні наслідки та інші ознаки [7, с. 88-97; 15, с. 243; 16, с. 303-304; 17, с. 24].

Вказаний перелік загальних ознак, притаманних деліктній відповідальності публічних суб'єктів як виду цивільно-правової відповідальності, не є вичерпним,

оскільки, як зазначено вище, у цивілістичній науці на сьогоднішній день немає уніфікованого підходу до визначення переліку характерних ознак цивільно-правової відповідальності.

Окрім загальних ознак, що дозволяють віднести деліктну відповідальність публічних суб'єктів до одного з видів цивільно-правової відповідальності, деліктна відповідальність публічних суб'єктів має також низку притаманних лише їй особливих ознак.

Зокрема, однією з таких особливих ознак є суб'єктний склад осіб, які заподіяли шкоду іншим особам. До такого суб'єктного складу відносяться уповноважені органи влади, їхні службові та посадові особи.

На зазначену особливість деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, звертає увагу М. К. Галянич, який зазначає, що зобов'язання по відшкодуванню шкоди, що виникають у зв'язку із завданням особі шкоди органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами, наділені загальними характеристиками зобов'язань по відшкодуванню шкоди, а також низкою особливостей, серед яких, зокрема, варто виділити суб'єктний склад осіб, які є заподіювачами шкоди [18, с. 277-280].

Дійсно, проаналізувавши положення статей 1173-1175 ЦК України, можна зробити висновок, що відшкодуванню підлягає шкода, яка була завдана такими суб'єктами:

1) органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим (далі – АРК) або органами місцевого самоврядування (ст. ст. 1173, 1175 ЦК України);

2) посадовими чи службовими особами органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування (ст. 1174 ЦК України) [19].

Окрім цього, до суб'єктного складу осіб, які заподіяли шкоду, законодавством окремо відносяться органи державної влади, на які покладено обов'язок щодо виконання специфічних функцій у правоохоронній сфері, а саме органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування,

прокуратури та суду (далі – органи, що здійснюють правоохоронну діяльність) (ст. 1176 ЦК України) [19].

Із зазначеною особливістю деліктної відповідальності публічних суб'єктів нерозривно пов'язана ще одна характерна риса цього правового інституту. Як слушно зауважує Б. П. Карнаух, однією з визначальних ознак деліктних зобов'язань, що виникають унаслідок завдання шкоди фізичній або юридичній особі органами державної влади, органами місцевого самоврядування чи їхніми посадовими або службовими особами, є можливе невідповідність між особою, яка безпосередньо заподіяла шкоду, та суб'єктом, на якого покладається обов'язок її відшкодування [20, с. 21-22]. На підтвердження цього науковець звертається до положень статей 1173-1174 ЦК України, де зазначено, що шкода, завдана особам органами влади або їхніми посадовими та (або) службовими особами, відшкодовується відповідними публічними суб'єктами: державою, АРК, органом місцевого самоврядування [20, с. 21-22].

Зі свого боку, хотіли б відмітити, що визначення в ЦК України того, що за шкоду, завдану органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, несе відповідальність певний публічний суб'єкт, є дуже прогресивним. Загальновідомим є той факт, що у Радянському Союзі не визнавалася відповідальність держави. Як свідчить положення ст. 442 Цивільного кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки, у радянський період за шкоду, завдану державними установами або їхніми посадовими особами, відповідальність несли відповідна державна установа, а не держава [21]. Модель щодо відсутності відповідальності саме держави насправді була логічною для Радянського Союзу, оскільки тоталітарна система не могла допустити того, щоб авторитет держави та її рішень піддавався сумніву, а тим паче, щоб на законодавчому рівні була закріплена можливість притягнути державу до відповідальності. Отримавши незалежність та обравши демократичний шлях розвитку, Україна закріпила відповідальність держави, про що нами було зазначено на початку підрозділу, в тому числі визначила державу безпосереднім суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану її органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами.

Разом цим у ЦК України було закріплено ст. 1191, яка визначає можливість особи, що відшкодувала завдану шкоду, звернутися до суб'єкта, який безпосередньо завдав шкоди, з регресною вимогою у розмірі виплаченого відшкодування або іншого розміру, передбаченого законом. У контексті нашого дослідження варто згадати ч. 2, ч. 3 та ч. 4 ст. 1191 ЦК України, які передбачають можливість держави, АРК та територіальної громади звернутися з правом зворотної вимоги до винної особи після відшкодування ними шкоди, завданої відповідним органом влади або його посадовою чи службовою особою. Визначення, при прийнятті ЦК України, норми про право зворотної вимоги суб'єкта відповідальності до безпосереднього заподіювача шкоди, на нашу думку, є правильним, особливо у випадку завдання шкоди саме органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, оскільки при відшкодуванні шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, держава, АРК, територіальні громади роблять відшкодування за рахунок коштів, які надходять до бюджетів та фондів у вигляді податків та зборів громадян, і які корисніше та правильніше було б використати для покращення різних сфер життя громадян на відповідному рівні, а не на те, щоб заплатити за помилки уповноважених органів або їхніх посадових осіб. Однак, звісно, від помилки при здійсненні такої складної діяльності як державне або місцеве управління повністю застрахуватися неможливо, а тому кожен випадок завдання шкоди органами влади чи їхніми посадовими або службовими особами потрібно детально та індивідуально аналізувати.

Наступною особливою рисою деліктної відповідальності публічних суб'єктів, на якій хотілося б зупинитися більш детально, є те, що за своїм характером деліктна відповідальність публічних суб'єктів має комплексну правову природу, тобто регулюється нормами приватного та публічного права [22, с. 13-14].

На сьогоднішній день у цивілістичній науці сформувалося декілька основних думок з приводу правової природи деліктної відповідальності публічних суб'єктів [22, с. 13-14].

Одна група науковців вважає, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів регулюється виключно нормами приватного права. Зокрема, до цієї групи науковців можна віднести О. О. Первомайського, який, досліджуючи питання конституційних засад цивільно-правової відповідальності держави України, зазначає, що відповідальність, яка настає для публічних суб'єктів у зв'язку з відшкодуванням ними шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, є видом саме цивільної відповідальності [23, с. 64]. Аналізуючи наведене твердження науковця, можна дійти висновку, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів регулюється виключно нормами приватного права.

Позицію про те, що інститут деліктної відповідальності публічних суб'єктів регулюється виключно нормами приватного права, поділяє також Р. М. Римарчук. У межах аналізу підстав і умов цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану органами державної влади та їх посадовими особами, дослідниця обґрунтовує, що механізм відшкодування шкоди, заподіяної публічними суб'єктами в порядку деліктної відповідальності, яка врегульовується нормами цивільного законодавства України, є найбільш ефективним і доцільним, навіть попри те, що сама шкода виникає в межах публічно-правових відносин [24, с. 310]. На думку вченої, притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності на підставі норм цивільного законодавства України відповідає інтересам фізичних та юридичних осіб, яким було завдано шкоди відповідними органами влади або їхніми посадовими особами [24, с. 310].

З твердженнями вищезазначених науковців можна погодитися тільки частково, зокрема з огляду на те, що в процесі притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності та покладення на таких суб'єктів обов'язку відшкодувати завдану шкоду застосовуються норми не лише приватного, а й публічного права, зокрема бюджетного. Детальніше про застосування норм публічного права при регулюванні відносин, що виникають у процесі притягнення до деліктної відповідальності публічних суб'єктів, буде сказано далі.

Водночас інша група науковців-правників схиляється до позиції, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів слід розглядати як публічно-правовий інститут, який, відповідно, регулюється нормами публічного права.

Наприклад, О. С. Бакумов вважає, що відшкодування шкоди, завданої особам публічними суб'єктами, варто регулювати нормами конституційного права [25, с. 11]. Зокрема науковець, досліджуючи питання структури інституту конституційно-правової відповідальності держави, згадує про те, що станом на сьогодні не існує ефективного механізму відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або органами місцевого самоврядування через прийняття незаконного індивідуального акту та пропонує для вирішення даного питання розробити спеціальний закон [25, с. 12-13]. З огляду на те, що в контексті даного питання науковець ніяким чином не згадує чинні норми ЦК України, зокрема статті 1173-1174, на підставі яких можна притягнути публічних суб'єктів до відповідальності у зв'язку із завданням шкоди особі прийняттям органами державної влади або органами місцевого самоврядування незаконного індивідуального акту, можна припустити, що науковець розглядає даний правовий інститут як такий, що регулюється виключно нормами конституційного права і, відповідно, є публічно-правовим.

На нашу думку, визначення деліктної відповідальності публічних суб'єктів виключно як публічно-правового інституту є не зовсім правильним. Без застосування норм приватного права змінюється основна мета відшкодування завданої шкоди. Такою метою є компенсація понесених потерпілою особою втрат та відновлення її попереднього правового становища, що свідчить скоріше про приватно-правову природу деліктної відповідальності публічних суб'єктів, аніж публічно-правову. Тому, вважаємо, було б некоректно стверджувати, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів регулюється виключно нормами публічного права.

З еволюцією поглядів на питання правової природи деліктної відповідальності публічних суб'єктів у науковому середовищі сформувалася група

науковців, яка підтримує тезу, що інститут відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, має комплексну правову природу.

Так, Н. І. Мозоль, досліджуючи державу як суб'єкта відшкодування шкоди, дійшов висновку, що інститут відповідальності держави містить ознаки як цивільно-правової відповідальності, так і дисциплінарної чи адміністративної, а також характеризується рисами майнової відповідальності [26, с. 48]. Зокрема, серед ознак цивільно-правової відповідальності вчений виділяє необхідність звернення за відшкодуванням шкоди потерпілою особою та відшкодування шкоди у повному обсязі, а до ознак дисциплінарної та адміністративної відповідальності зараховує можливість притягнення посадових або службових осіб до відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків [26, с. 48].

До групи науковців, які схиляються до ідеї комплексної природи інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів, на нашу думку, варто віднести О. В. Жилу. Досліджуючи питання відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю службових осіб органів державної податкової служби, вчений зазначає, що інститут відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, не можна в повному обсязі віднести до приватного або публічного права, оскільки при регулюванні даного інституту використовуються як норми приватного, так і норми публічного права [27, с. 8]. На думку науковця, одним із проявів застосування норм приватного права при притягненні публічних суб'єктів до деліктної відповідальності є те, що захист порушеного права здійснюється за загальним правилом за ініціативою потерпілої особи, а одним із проявів застосування норм публічного права є те, що шкода заподіюється в результаті того, що державні органи неправильно здійснюють владні повноваження та діють як публічно-правові утворення [27, с. 8].

Також позицію про застосування норм як приватного, так і публічного права при відшкодуванні шкоди, завданої публічними суб'єктами, поділяє Д. Я. Український. Досліджуючи питання відшкодування шкоди, завданої діями органів публічної адміністрації, він зазначає, що при визначенні правового регулювання відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої

державою або її органами, у Цивільному кодексі України не було враховано принципово відмінну природу відповідальності держави, яка поєднує як приватно-правові, так і публічно-правові ознаки [28, с. 207].

Окрім вітчизняних науковців думку про те, що інститут деліктної відповідальності публічних суб'єктів може одночасно регулюватися і нормами приватного права, і нормами публічного права, та, таким чином, мати комплексну правову природу, також поділяють окремі зарубіжні науковці. Так, вчена Енн Кейрс, досліджуючи підхід до правового регулювання відповідальності органів публічної влади в різних країнах Європи, приходить до висновку, що в різних правових системах така відповідальність може регулюватися нормами, які відносяться до сфери або приватного права, або публічного права, а іноді регулюватися сукупністю змішаних норм приватного та публічного права [29, с. 10]. Думку про те, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів регулюється нормами як приватного, так і публічного права, поділяють і науковці, які досліджують право в країнах системи загального права. Наприклад, науковець Прю Вайнз, досліджуючи деліктну відповідальність органів публічної влади, вказує на те, що деліктна відповідальність таких суб'єктів є складною, з огляду на те, що її регулювання балансує на межі приватного та публічного права [30]. Тобто, як ми бачимо, така ознака, як комплексна правова природа, притаманна інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів в окремих країнах, які відносяться до різних правових сімей.

Таким чином, проаналізувавши вищенаведені тези, можна дійти висновку, що окремі науковці вважають інститут деліктної відповідальності публічних суб'єктів комплексним за своєю правовою природою або погоджуються з тим, що в окремих країнах цей інститут може мати таку природу. При проведенні своїх досліджень вчені, які підтримують ідею комплексної правової природи деліктної відповідальності публічних суб'єктів, акцентують увагу на тому, що питання відшкодування потерпілій особі шкоди, завданої органами державної влади, регулюється нормами не тільки приватного права, а також і публічного. При цьому думки окремих вчених у деяких моментах співпадають. Наприклад, обидва вчені

Н. І. Мозоль та О. В. Жила серед ознак приватно-правової сторони деліктної відповідальності публічних суб'єктів виділяють те, що потерпіла особа повинна звернутися за отриманням відшкодування, а серед ознак публічно-правової сторони вказують на те, що шкода завдається внаслідок неналежної реалізації повноважень органами влади або їхніми посадовими особами.

Проаналізувавши вищезазначені погляди науковців різних груп, ми вважаємо правильним долучитися до групи вчених, які висловлюють тезу щодо комплексного характеру правової природи деліктної відповідальності. Дійсно, притягнення публічних суб'єктів до відповідальності та відшкодування шкоди потерпілим особам можливі лише у випадку застосування сукупності окремих норм приватного та публічного права.

Зокрема, завдаючи особі шкоди, вона несе певні матеріальні або нематеріальні втрати, що становлять її сферу приватного індивідуального інтересу. Такий приватний інтерес може бути задоволений лише в рамках відносин до яких застосовуються норми приватного права. При цьому, незалежно від характеру завданої особі шкоди – майнової чи немайнової – її відшкодування, як правило, передбачає виплату грошової компенсації, що буде детальніше розглянуто у наступних положеннях цього підрозділу. Це, в свою чергу, призводить до того, що для безпосереднього суб'єкта відповідальності настають певні негативні наслідки саме майнового характеру і що відновлення становища потерпілої особи, яке існувало до порушення її прав, здійснюється саме через виплату матеріальної компенсації. Оскільки майнові відносини, у тому числі відносини з відшкодування шкоди, регулюються нормами приватного права, то повноцінна реалізація деліктної відповідальності без застосування цих норм є неможливою, а тому вони потрібні для регулювання правового інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів. Таким чином, на нашу думку, це свідчить про переважання приватно-правових засад у механізмі притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності.

Водночас публічно-правовий характер інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів виявляється в тому, що саме норми публічного права

визначають механізм виплати компенсації потерпілій особі. Йдеться про норми бюджетного права, які регламентують порядок використання бюджетних коштів, з яких фінансується діяльність публічних суб'єктів, зокрема й порядок спрямування таких коштів на виплату компенсацій особам, яким була заподіяна шкода органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами.

Отже, на підставі наведеного можна дійти висновку, що правова природа деліктної відповідальності публічних суб'єктів має комплексний характер, що становить одну з її ключових особливостей. З огляду на те, що саме норми приватного права регламентують механізми відновлення порушених прав потерпілої особи, ці норми слід вважати базовими у сфері правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів. Аналіз наукової літератури дозволяє виділити ще одну особливість деліктної відповідальності публічних суб'єктів як різновиду цивільно-правової відповідальності, а саме нормам, які регулюють приватно-правові аспекти даного виду відповідальності, притаманний імперативний характер.

Зокрема О. В. Подвірна, порівнюючи договірні та недоговірні зобов'язання, зазначає, що особливістю правового регулювання цих відносин є те, що до договірних відносин застосовуються норми диспозитивного характеру, тоді як до недоговірних (деліктних) відносин застосовуються норми імперативного характеру [31, с. 227]. Науковиця вказує, що така відмінність зумовлена, зокрема тим, що недоговірні зобов'язання можуть виникати як з неправомірних дій, так і з правомірних [31, с. 227]. Подібну думку висловлюють також вчені Н. М. Пархоменко та Т. О. Дідич, які зазначають, що для недоговірних зобов'язань однією з ключових особливостей є те, що їх зміст визначається безпосередньо нормами права, а не домовленістю сторін [32, с. 400].

Також, на дану особливість деліктної відповідальності звертає увагу Т. С. Ківалова, яка, досліджуючи зобов'язання з відшкодування шкоди, приходить до такого висновку: «Підсумовуючи викладене, зроблено висновок, що особливостями регулювання відносин відшкодування шкоди є наявність у методі правового регулювання, який застосовується тут, правонаділяючого

(уповноважувального) та імперативного елементів» [14, с. 18]. Поряд із згаданими вище науковцями, позицію щодо того, що деліктна відповідальність, зокрема відповідальність публічних суб'єктів, базується на імперативному регулюванні, підтримує й К. В. Мануїлова. Аналізуючи правову природу та структуру деліктних зобов'язань, дослідниця доходить висновку, що зобов'язання, які виникають у результаті заподіяння шкоди, мають охоронний характер і спрямовані на захист життя, здоров'я та майна фізичних осіб, а також на запобігання правопорушенням і усунення їх наслідків [33, с. 585]. В силу цього правила, що стосуються підстав, обсягу та порядку відшкодування, носять імперативний характер [33, с. 585]. На думку вченої К. В. Мануїлової, саме тим, що деліктні зобов'язання регулюються нормами, які є імперативними за своїм характером, вони відрізняються від договірних зобов'язань [33, с. 585].

Погоджуючись з тезами науковців, зі своєї сторони хотіли б додати, що імперативність норм, які регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів, можна вважати логічним продовженням реалізації принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який ми згадували на початку даного підрозділу.

Як вже було частково зазначено вище, незалежно від того, яка шкода була завдана публічними суб'єктами потерпілій особі – майнова чи немайнова, відшкодування шкоди завжди буде мати грошове вираження. Це є ще однією особливою ознакою інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів [34, с. 45].

Варто відмітити, що, якщо у випадку відшкодування завданої публічними суб'єктами матеріальної шкоди проблем із визначенням розміру відшкодування не виникає, то в ситуаціях, коли особі була завдана моральна шкода, визначення розміру грошової компенсації такої шкоди є проблематичним, з огляду на необхідність з'ясування різних факторів, які заздалегідь не мають чіткого кількісного вираження.

Наприклад, відповідно до п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування

моральної (немайнової шкоди)» суди при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди мають враховувати, зокрема, такі фактори як характер та обсяг страждань (фізичних, душевних, психічних), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їхньої тривалості, можливості відновлення), тяжкість вимушених змін у життєвих і виробничих стосунках, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану потерпілої особи, а також низку інших факторів та обставин [35].

Як можна побачити, більшість із вищезгаданих факторів мають оціночний характер, а тому визначити, якою має бути грошова сума компенсації моральної шкоди з урахуванням цих факторів, є достатньо складним завданням для судів. Через це на практиці часто виникають ситуації, коли суди лише частково задовольняють позови потерпілих осіб щодо відшкодування моральної шкоди, при цьому суттєво зменшуючи визначену в позовній заяві суму моральної шкоди, яку просить потерпіла особа, вважаючи, що така сума є завищеною [36, с. 42]. Це стосується і справ про відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами. Як приклад, можна навести судову справу № 757/47378/18, в якій позивач подав позов про стягнення з Державного бюджету України моральної шкоди, яку йому було завдано неправомірними діями правоохоронних органів, у розмірі 100000 грн [36, с. 42; 37]. Оцінивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що розмір позовних вимог є завищеним та прийняв рішення частково задовольнити вимоги позивача щодо відшкодування моральної шкоди, визначивши при цьому суму грошової компенсації моральної шкоди в розмірі 500 грн [36, с. 42; 37]. На думку суду, саме така сума підлягала відшкодуванню з урахуванням характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань потерпілої особи, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, а також з огляду на те, що потерпіла особа не надала достатніх доказів немайнових втрат, які б обґрунтували суму відшкодування моральної шкоди, зазначену в позовній заяві [36, с. 42; 37].

Іншим прикладом є судова справа № 520/6478/17, в якій позивач просила задовольнити вимоги про стягнення моральної шкоди, яка була завдана

бездіяльністю органів, що здійснюють досудове розслідування, визначивши при цьому суму відшкодування у розмірі 50000 грн [36, с. 42-43; 38]. За результатами розгляду зазначеної справи, Київський районний суд міста Одеси дійшов висновку про завищеність розміру моральної шкоди, заявленого позивачем, та ухвалив рішення про часткове задоволення позовних вимог шляхом стягнення компенсації моральної шкоди в зменшеному розмірі – 500 грн [36, с. 43; 38]. Тобто, як можна побачити на прикладі розглянутих нами рішень, є суттєвий розрив між сумами відшкодування моральної шкоди, які визначають потерпілі особи в позовних вимогах та які в результаті присуджує стягнути суд.

Зважаючи на це, серед науковців-правників є група вчених, яка пропонує встановити законодавче регулювання мінімального та максимального розміру грошової компенсації моральної шкоди [39, с. 91; 40, с. 120]. Так, вчена О. А. Музика-Стефанчук при дослідженні фінансово-правових проблем відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів публічної влади, підтримала думку науковиці І. С. Ніжинської щодо доцільності встановлення на законодавчому рівні межі мінімального та максимального розміру відшкодування моральної шкоди [39, с. 91]. Думку про необхідність прийняття закону, в якому, зокрема, визначались межі розмірів моральної шкоди, висловлювали також науковці В. В. Нагорна, К. П. Горда та В. Ю. Нагайчук [40, с. 120]. Закріплення таких меж на законодавчому рівні, на думку вчених, має покращити правове регулювання інституту відшкодування моральної шкоди, зокрема, завданої публічними суб'єктами [39, с. 91; 40, с. 120].

Не зупиняючись більш детально на аналізі проблеми визначення меж розмірів відшкодування моральної шкоди, оскільки це виходить за межі нашого дослідження, маємо лише зазначити, що загалом підтримуємо думку науковців щодо необхідності закріпити на законодавчому рівні такі межі та більше деталізувати критерії, за якими має оцінюватися розмір моральної шкоди. Вважаємо, що визначення мінімального та максимального розміру відшкодування моральної шкоди, завданої публічними суб'єктами, могло б полегшити судам розгляд справ такої категорії, в тому числі, у питанні призначення суми грошової

компенсації моральної шкоди, та загалом підвищити рівень захисту прав потерпілих осіб, яким було завдано шкоди.

Отже, узагальнюючи викладене, слід зробити висновок, що деліктна відповідальність публічних суб'єктів, виступаючи різновидом цивільно-правової відповідальності, характеризується низкою специфічних ознак, які виокремлюють її серед інших форм цивільної відповідальності.

Особливими ознаками деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, є суб'єктний склад безпосередніх заподіювачів шкоди, якими є уповноважені органи влади або їхні посадові чи службові особи, та суб'єктний склад тих, хто безпосередньо несе відповідальність при такому виді відповідальності: до нього входять, зокрема, держава, АРК та територіальні громади. Також до особливих ознак деліктної відповідальності публічних суб'єктів потрібно зарахувати імперативний характер норм, на підставі яких здійснюється притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності, комплексну правову природу, яка передбачає регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів сукупністю норм приватного права та публічного права, і грошовий характер компенсації шкоди, незалежно від того, яка шкода публічними суб'єктами була заподіяна – матеріальна чи моральна.

Завершуючи виклад, доцільно звернути увагу на ще одну суттєву особливість деліктної відповідальності публічних суб'єктів – можливість її настання незалежно від наявності вини. Практична значущість цього аспекту, а також наявність тривалої дискусії в науковому середовищі щодо допустимості притягнення до цивільно-правової відповідальності без урахування вини як загалом, так і у конкретних випадках, обумовлюють потребу у поглибленому аналізі доктринальних підходів до питання про можливість настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини.

1.2. Аналіз наукових підходів щодо можливості настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини

Перед тим, як безпосередньо перейти до аналізу наукових підходів щодо можливості настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини, необхідно нагадати, що за загальним правилом підставою притягнення суб'єкта до цивільно-правової відповідальності і, зокрема, до деліктної відповідальності, є вчинення ним цивільного правопорушення. Як відомо, склад цивільного правопорушення складається з чотирьох основних елементів:

- 1) протиправної поведінки особи, яка вчиняє цивільне правопорушення, що проявляється в дії чи бездіяльності;
- 2) шкоди, яка була завдана потерпілій особі такими діями;
- 3) причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та шкодою;
- 4) наявністю вини особи, яка вчинила правопорушення [41, с. 346; 42, с. 149; 43, с. 417; 44, с. 349-355; 45, с. 897].

Наявність всіх цих елементів свідчить про повний склад цивільного правопорушення [41, с. 346; 42, с. 149; 43, с. 417; 44, с. 355]. Разом з тим, в окремих випадках підставою притягнення до цивільно-правової відповідальності може бути неповний склад цивільного правопорушення, тобто такий, де відсутня вина [41, с. 348; 43, с. 418]. Випадки притягнення до цивільної відповідальності на підставі неповного складу цивільного правопорушення чітко визначені в законодавстві й до них, зокрема, відносяться випадки завдання шкоди особам з боку органів влади або їхніх посадових чи службових осіб.

Проблематика існування так званого неповного складу цивільного правопорушення, а, отже, і можливості притягнення суб'єктів до цивільно-правової відповідальності без урахування вини, традиційно перебуває у полі зору науковців-цивілістів. Серед дослідників, які приділяли увагу цій темі, слід відзначити І. С. Канзафарову [46], А. О. Нємцеву [47], В. В. Паришкуру [48], І. В. Бурлаку [49], О. М. Клименка [50] та інших.

Варто відмітити, що еволюція поглядів щодо питання можливості настання для публічних суб'єктів деліктної відповідальності незалежно від вини тісно пов'язана з історією розвитку самої концепції безвинної відповідальності в цивільному праві.

Звертаючись до історії виникнення концепції юридичної відповідальності без вини, варто відмітити, що перші випадки регулювання деліктної відповідальності без вини зустрічаються вже в римському праві. Зокрема, в римському праві серед деліктних зобов'язань виділялися квазі-делікти, в яких часто була відсутня вина особи, яку притягали до відповідальності [51, с. 28]. Так, в Інституціях Гая, у книзі, яка присвячена позовам, було зазначено, що у випадку злочину, який скоїли сини або раби, наприклад, здійснили крадіжку чи нанесли образу, передбачалися ноксальні позови, за якими батькові чи господарю надавалося або прийняти на себе наслідки від скоєного, або виказати винного [52, с. 265-266]. Як зазначає А. О. Немцева, до квазі-деліктів відносили випадки, коли суддя постановляв несправедливий вирок, або коли справа розглядалася недбайливо [47, с. 29]. Також науковиця вказує, що суддя міг бути притягнутим до майнової відповідальності у випадку, якщо він неналежно виконував окремі свої суддівські обов'язки, наприклад, не з'явився в призначений день для розгляду справи [47, с. 29]. Тобто, як можна побачити, вже у часи Стародавнього Риму були закладені перші основи для можливості притягнути особу в певних випадках до відповідальності без врахування вини. Серед них були випадки, які стосувалися діяльності окремих посадових осіб, що можна, на нашу думку, розглядати як певний початковий варіант регулювання деліктної відповідальності за шкоду, завдану органами влади або їхніми посадовими особами.

Згодом, в період Середньовіччя, категорія вини відходить на другий план у питанні визначення відповідальності особи [49, с. 8]. Після цього, як зазначає І. В. Бурлака, лише з середини XIX ст., коли починається розвиток промисловості та виробництва, що характеризується появою різного роду машин та механізмів, з якими людям доводиться працювати, і які стають причиною великої кількості нещасних випадків, відбувається повернення до ідеї можливості відшкодування

шкоди незалежно від вини [49, с. 8]. На те, що саме процеси індустріалізації вплинули на повернення уваги науковців та юристів-практиків до питання можливості притягнення осіб до відповідальності без вини, вказує також науковець Безіл С. Маркесініс [53]. Зокрема, як приклад, вчений Безіл С. Маркесініс наводить Францію, де, як зазначає науковець, наприкінці XIX ст. суди у Франції постали перед проблемою невідомості окремих положень законодавства про відшкодування шкоди у випадках, коли особи зверталися за відшкодуванням шкоди, завданої їм на виробництві, оскільки не було передбачено можливості відшкодувати шкоду, коли не було вини заподіювача [53]. Зважаючи на тиск соціуму з приводу зазначеного питання, було надано нового трактування окремим положенням французького права та встановлено, що особа може бути відповідальною не тільки за шкоду, завдану її безпосередніми діями, але також за шкоду, завдану речами, які перебувають під контролем особи [53]. Такий підхід дозволив, зокрема, у Франції отримувати відшкодування шкоди вдовам чоловіків, які загинули внаслідок вибуху на котельні, без необхідності доводити вину роботодавця загиблого [53]. Таким чином, можна дійти висновку, що окремі історичні та економічні процеси сприяли поновленню розвитку наукової правової думки щодо питання можливості притягнення певних суб'єктів до відповідальності без врахування вини.

Варто відмітити, що в країнах англосаксонської системи права становлення інституту деліктної відповідальності, яка настає без врахування вини, також припадає на другу половину XIX ст. Відправною точкою розвитку даного інституту в країнах англійського деліктного права стала судова справа Райлендз проти Флетчера (*Rylands v Fletcher*, 1868) [18, с. 576; 22, с. 10; 54; 55, с. 96-100; 56, с. 9-10]. Відповідно до обставин справи визначено, що анлієць Райлендз найняв на роботу працівників для побудови резервуару і що працівники під час виконання робіт натрапили на старі вугільні шахти, які були з'єднані з шахтами сусіда Райлендза – Флетчера [22, с. 10; 57]. Допустивши помилку і не звернувши ніякої уваги на це, працівники не відгородилися від цих шахт та продовжували виконувати свою роботу. Як результат, після закінчення робіт, коли вода почала надходити до резервуару, шахти затопило, а їх власник, Флетчер, зазнав серйозних

збитків. Флетчер звернувся до суду з позовом про відшкодування завданих збитків до Райлендза. Суд, розглянувши всі матеріали справи, задовольнив позов і поклав обов'язок по відшкодуванню всіх збитків на Райлендза, аргументувавши свою позицію тим, що саме йому належав резервуар, внаслідок використання якого було завдано шкоди сусіду [22, с. 10; 57]. Таке рішення стало судовим прецедентом в англійському деліктному праві, оскільки вперше обов'язок з відшкодування шкоди було покладено на особу, яка не була безпосереднім заподіювачем шкоди, за умови, що її умисел або необережність не були доведені [18, с. 576; 22, с. 10; 55, с. 96-100; 56, с. 9-10].

Отже, можна дійти висновку, що промислова революція та поява нових форм виробництва стали чинниками, які сприяли остаточному закріпленню та еволюції концепції притягнення суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від наявності вини за певних специфічних умов. Така трансформація простежується у правових системах різних держав, включаючи країни, що належать до різних правових сімей.

Як вказує І. В. Бурлака, у подальшому перелік підстав притягнення до деліктної відповідальності незалежно від вини поступово розширюється і, зокрема, однією з таких підстав стає шкода, яка була завдана органами державної влади або їхніми посадовими та (або) службовими особами [49, с. 8].

У сучасному науковому дискурсі спостерігається кілька підходів до питання притягнення суб'єктів, у тому числі публічних, до деліктної відповідальності без урахування вини. Умовно їх можна згрупувати у два основні напрями: 1) науковці, що підтримують концепцію безвинної відповідальності загалом та, зокрема, можливості настання такого виду відповідальності для публічних суб'єктів, у випадку завдання особі шкоди відповідним органом влади або його посадовою особою; 2) науковці, які виступають проти ідеї притягнення будь-якого суб'єкта до відповідальності, якщо його вина в заподіянні шкоди відсутня.

Так, до першої групи науковців можна віднести А. О. Немцеву, яка зазначає, що об'єктивно-правові умови наділення держави деліктною відповідальністю за шкоду, заподіяну її суб'єктами фізичним або юридичним особам, пов'язані з

покладенням на державу законодавчого обов'язку прийняти в загальнокорисних суспільних інтересах ризику за діяльність її органів, їхніх посадових і службових осіб [47, с. 142]. На думку науковиці А. О. Нємцевої, оскільки держава через свої органи влади забезпечує встановлення певного правопорядку шляхом, наприклад, прийняття законів, їх дотримання та виконання, то вона несе відповідальність за належне виконання посадовцями своїх обов'язків [47, с. 143-144]. Також, на думку вченої, покладення на державу обов'язку нести відповідальність за дії її органів влади та їхніх посадових осіб зумовлено міркуваннями державно-правової політики, зокрема необхідністю поновлення поваги до держави та гарантуванням захисту прав і відновлення правового статусу потерпілої особи [47, с. 144]. Проаналізувавши зазначені тези, можна побачити, що А. О. Нємцева вважає можливим існування цивільно-правової відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини, в тому числі деліктної відповідальності, через те, що публічні суб'єкти беруть на себе ризик завдання шкоди, який зумовлений природою діяльності, яку такі публічні суб'єкти здійснюють через свої органи влади.

Іншим науковцем, який також підтримує ідею притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини та з теоретичної точки зору обґрунтовує існування цього виду відповідальності, як відповідальності за ризик, є В. І. Ольшанченко. Так, при дослідженні цивільно-правової відповідальності держави Україна перед суб'єктами підприємницької діяльності вчений зазначає, що держава Україна несе недоговірну цивільно-правову відповідальність перед суб'єктом підприємницької діяльності незалежно від вини, у той час як виникнення у неї права регресної вимоги на відшкодування понесених витрат за рахунок коштів відповідних посадових чи службових осіб безпосередньо залежить від наявності вини таких осіб у їхній поведінці. Свою тезу він аргументує тим, що в такому випадку застосовується підхід до розмежування відповідальності держави Україна за ризик та відповідальності посадових чи службових осіб органів державної влади за вчинення «класичного» цивільного правопорушення [58, с. 6].

Отже, можна дійти висновку, що позиція В. І. Ольшанченка узгоджується з підходом А. О. Нємцевої щодо визнання можливості існування безвинної деліктної

відповідальності публічних суб'єктів, зокрема держави, з урахуванням того, що остання бере на себе ризик наслідків неналежного здійснення владних повноважень представниками органів публічної влади. Хоча В. І. Ольшанченко висловлює ці тези в контексті дослідження питання завдання шкоди суб'єктам підприємницької діяльності з боку органів державної влади, на нашу думку, їх можна поширити на всі випадки завдання фізичним та юридичним особам шкоди з боку органів влади.

Подібну позицію висловлює і Брюно, думку якого у своїй роботі наводить С. В. Галкевич. Як вказує С. В. Галкевич, на думку Брюно, при визначенні можливості притягнути публічного суб'єкта до деліктної відповідальності незалежно від вини варто керуватися тим самим принципом, який застосовується при притягненні до відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Зокрема, якщо у випадку завдання особі шкоди внаслідок дорожньо-транспортної пригоди власник автомобіля несе деліктну відповідальність незалежно від вини, зважаючи на принцип ризику, який бере на себе власник автомобіля, то таким самим принципом ризику необхідно керуватися при притягненні до відповідальності публічних суб'єктів з огляду на те, що публічні суб'єкти беруть на себе ризик неналежної реалізації наданої їм влади [59, с. 113].

Таку ж аргументацію на підтримку ідеї можливості настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, держави, без врахування вини, висловлює О. М. Клименко, яка зазначає, що вчинення державними суб'єктами правопорушення як протиправного заподіяння шкоди приватній особі є абсолютно недопустимим, оскільки держава виступає гарантом правопорядку. Вчена, також, як і вищезгадані науковці А. О. Нємцева та Брюно, вказує, що природа деліктних зобов'язань держави обумовлена наділенням її абсолютною відповідальністю, тобто безумовним прийняттям на себе ризиків за заподіяння особі шкоди. При цьому О. М. Клименко вважає, що деліктну відповідальність держави варто розглядати не як захід державного примусу, а як активізацію її правозахисної функції, спрямованої на правовідновлення та компенсацію [50].

Аналіз позицій зазначених науковців дає підстави дійти висновку, що притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від

наявності вини є обґрунтованим з огляду на їхній особливий правовий статус у суспільстві, а також наділення їх владними повноваженнями, які реалізуються через відповідні органи влади та уповноважених посадових і службових осіб. Водночас із наділенням владою на публічних суб'єктів покладається й відповідальність за наслідки її здійснення, які можуть мати як позитивний, так і негативний характер, причому останні не завжди піддаються попередньому прогнозуванню в межах здійснення владної діяльності.

Прихильниками концепції безвинної відповідальності і, зокрема, можливості притягнення до деліктної відповідальності без врахування вини публічних суб'єктів, є також В. В. Паришура та О. О. Боярський. Однак, на відміну від науковців, позиції яких були наведені вище, В. В. Паришура та О. О. Боярський аргументують можливість настання такого виду відповідальності іншим чином.

Зокрема, науковиця В. В. Паришура вважає, що для цивільно-правової відповідальності важливим є не покарання, а відшкодування шкоди потерпілому в повному обсязі, через що вина в деяких випадках не має жодного юридичного значення для притягнення правопорушника до цивільної відповідальності [48, с. 67]. На думку В. В. Паришури, для притягнення до цивільно-правової відповідальності головним є те, що наявна шкода і порушене чуже суб'єктивне право, яке повинно бути відновлене будь-якою ціною, навіть за рахунок заподіювача, хоча і невинуватого, а тому, як вважає дослідниця, відповідальність без такого елемента складу цивільного правопорушення як вина, є можливою і цілком нормальною для цивільного права, з огляду на особливості його функцій [48, с. 67].

Подібної думки дотримується і О. О. Боярський. Так, науковець також вказує, що при завданні особі шкоди органами влади, їхніми посадовими чи службовими особами, першочерговим завданням відшкодування шкоди є не вплив на особистість заподіювача шкоди, а відновлення попереднього стану потерпілої особи. Саме тому дослідник вважає, що в такому випадку, незалежно від того, чи була шкода заподіяна навмисно чи необережно, вона має бути відшкодована [60, с. 14].

Тобто, згадані вище науковці обґрунтовують можливість існування цивільно-правової відповідальності без вини, зокрема, деліктної відповідальності публічних суб'єктів, з огляду на мету притягнення до такого виду відповідальності, яка полягає в компенсації завданої потерпілій особі шкоди та відновленні її становища, що існувало до моменту завдання шкоди.

Цікаві, на нашу думку, тези з приводу, зокрема, можливості існування деліктної відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини наводить А. М. Каленчук. Так, досліджуючи питання притягнення держави до цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану її органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами у сфері нормотворчої діяльності, вчений зазначає, що особливістю такої відповідальності є специфіка вини, яка полягає у її тісному взаємозв'язку з протиправністю діяння, яким публічний суб'єкт завдав шкоди особі. А. М. Каленчук вказує, що природа владного діяння, в основі якого лежить імперативність норм публічного права та яким завдається шкода особі, призводить до того, що вина та протиправність діяння як умови деліктної відповідальності зливаються воедино [61, с. 61]. Останнє, на думку вченого, дозволяє дійти висновку, що у випадку завдання шкоди владними діями публічних суб'єктів застосування до таких владних дій традиційного розуміння вини і протиправності за правилами генерального делікту є неможливим в силу специфіки публічного права. Аналіз положень, висловлених А. М. Каленчуком, дає підстави стверджувати, що вчений підтримує концепцію притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини, акцентуючи увагу на публічно-правовій природі діяння, внаслідок якого завдається шкода. Даний підхід є подібним до того, який пропонують, зокрема, вчені А. О. Немцева та О. М. Клименко, тези яких ми дослідили вище, однак між ними є невелика відмінність: вчені А. О. Немцева та О. М. Клименко обґрунтовують притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини з огляду на публічно-правовий статус таких суб'єктів та їхню роль у суспільстві в цілому, тоді як науковець А. М. Каленчук робить це з точки зору публічності природи саме діяння органів влади, яким була завдана шкода.

Ідею можливості настання цивільно-правової відповідальності, зокрема, деліктної відповідальності для публічних суб'єктів, без врахування вини підтримують також інші науковці. Серед них, як нами вже було згадано вище, І. В. Бурлака, яка зазначає, що поступове розширення сфери застосування правила про необхідність відшкодування шкоди, завданої без вини, призвело до формування у вітчизняному праві системи зобов'язань з відшкодування шкоди, які виникають незалежно від вини, і що до такої системи зобов'язань необхідно також віднести зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої актами влади [49, с. 14]. Також ідею настання цивільної відповідальності без врахування вини, зокрема, деліктної відповідальності для публічних суб'єктів, підтримують науковці В. М. Парасюк, А. Г. Саєнко, В. В. Сичик та інші [62, с. 48; 63, с. 275].

З наведеного аналізу можна дійти висновку, що в науковій спільноті переважає підтримка концепції можливості настання цивільно-правової відповідальності незалежно від вини, зокрема, у формі деліктної відповідальності публічних суб'єктів. Водночас існує й протилежна позиція, яку поділяє частина науковців, що заперечують доцільність існування відповідальності без вини для будь-яких суб'єктів цивільного права.

Зокрема, до даної групи можна віднести І. С. Канзафарову, яка зазначає, що сама ідея існування відповідальності без вини не відповідає принципам справедливості та рівності, які є одними із фундаментальних при регулюванні цивільних правовідносин, а закріплення в ЦК України можливості притягнення до цивільно-правової відповідальності без вини є порушенням цих принципів [46, с. 162]. Також дослідниця вважає неефективною юридичну конструкцію цивільного правопорушення, яка передбачає відсутність одного із обов'язкових елементів, а саме вини, і акцентує, що відповідальність може наставати для суб'єкта тільки при наявності всіх чотирьох елементів [46, с. 218]. І. С. Канзафарова вважає, що штучне поширення кримінально-правового вчення про склад злочину на цивільно-правову сферу не лише завдало суттєвої шкоди дослідженню проблем цивільно-правової відповідальності, але й призвело до того, що була порушена принципова межа між публічним і приватним правом [46, с. 218]. З огляду на це

вчена пропонує визнати необхідним та правильним відмовитися від конструкції складу правопорушення в цивільному праві та говорити про традиційні умови цивільно-правової відповідальності [46, с. 218].

Оскільки І. С. Канзафарова загалом заперечує можливість притягнення суб'єктів до цивільно-правової відповідальності без урахування вини, логічним є висновок, що публічні суб'єкти не становлять винятку з цього підходу, навіть якщо шкода була завдана в результаті їхньої діяльності фізичним чи юридичним особам.

Варто відмітити, що, незважаючи на вищенаведені тези вченої, І. С. Канзафарова не виключає, що в законі можуть передбачатися випадки, коли на особу покладається обов'язок відшкодувати випадково заподіяні збитки іншій особі, і зазначає, що такий обов'язок ґрунтується на принципі ризику. Однак, на думку науковиці, покладення на особу такого обов'язку не можна вважати відповідальністю, а варто вважати своєрідною моделлю відповідальності, яку вона пропонує називати «квазівідповідальність». Через це І. С. Канзафарова вважає, що визначені в ЦК України норми щодо притягнення до відповідальності без врахування вини є помилковими, оскільки, на думку вченої, ці випадки не є випадками відповідальності [46, с. 165]. Як вбачається, позиція І. С. Канзафарової щодо правового механізму, який має застосовуватися у випадках завдання шкоди, що відповідно до законодавства підлягає відшкодуванню не безпосереднім заподіювачем, певною мірою узгоджується з поглядами окремих прихильників концепції можливості притягнення до цивільно-правової, зокрема деліктної, відповідальності без вини. Зокрема, йдеться про те, що підґрунтям існування такого механізму є ризик, який бере на себе суб'єкт у визначених законом випадках, і що сфера застосування відповідного інституту є законодавчо окресленою. Водночас І. С. Канзафарова наполягає на тому, що некоректно ототожнювати цей інститут із цивільно-правовою відповідальністю без урахування вини.

Позицію щодо того, що цивільно-правова відповідальність у цілому, а деліктна відповідальність публічних суб'єктів зокрема, може настати виключно за наявності вини, поділяє також Р. Ю. Заїка. Так, він висловлює таку думку стосовно можливості притягнення суб'єктів до цивільно-правової відповідальності без

врахування вини: «Таким чином правовідносини, які виникають між потерпілою особою і особою, вина якої у заподіянні шкоди відсутня, проте на яку законодавець покладає обов'язок відшкодувати збитки, будуть характеризуватися не «відповідальністю без вини», а набудуть характеру «виконання компенсаційних зобов'язань, передбачених законом» [64, с. 12]. Подібною до тези Р. Ю. Заїки є й думка науковця Д. Ф. Плачкова, який, досліджуючи питання відшкодування шкоди фізичній особі, що потерпіла від злочину за цивільним законодавством, дійшов висновку, що інститут відшкодування державою шкоди, завданої злочином, не відноситься до інституту відповідальності у цивільному праві, а є реалізацією засобів захисту в цивільному праві, оскільки обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану злочином, виникає не за свої дії та без вини [65, с. 4]. На підставі аналізу тверджень даних науковців, можемо зробити висновок, що вони не підтримують ідею існування цивільно-правової відповідальності без вини, з огляду на те, що, на їхню думку, випадки, коли особа має відповідно до закону відшкодувати шкоду, хоча не є прямим заподіювачем шкоди, необхідно розглядати як засоби захисту або компенсаційні зобов'язання, які не варто ототожнювати з категорією відповідальність.

До кола науковців, які заперечують можливість настання цивільно-правової відповідальності без урахування вини загалом, а також деліктної відповідальності публічних суб'єктів зокрема, належить і С. В. Галкевич. Так, аналізуючи, зокрема, інститут відповідальності держави за шкоду, заподіяну її органами або посадовими (службовими) особами цих органів, дослідник доходить висновку, що у разі відшкодування шкоди приватним особам за рахунок державного бюджету відбувається задоволення приватного інтересу за кошти публічні. На думку науковця, таке співвідношення не повинно призводити до фінансової нестабільності держави чи до порушення балансу між приватними та публічними інтересами. З огляду на це, на думку С. В. Галкевича, відшкодування шкоди, заподіяної невинним суб'єктом, в такому випадку було б необґрунтованим і невинуватим. Також одним із аргументів проти можливості існування відповідальності публічних суб'єктів без вини С. В. Галкевич вказує, що вина є

категорією, характерною фізичним особам, а тому у випадку завдання шкоди органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами мова може йти лише про вину службових осіб цих органів, і що складно уявити – прийняття незаконних рішень без наявності вини [59, с. 114]. Як ми бачимо, основними аргументами науковця С. В. Галкевича проти можливості притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини є те, що публічні суб'єкти, зокрема, держава, використовують для відшкодування шкоди, тобто для задоволення приватного інтересу, кошти з бюджетів, призначених для виконання завдань публічного значення, а також те, що в таких випадках, на думку дослідника, варто говорити про вину конкретної посадової чи службової особи, діяльністю якої було завдано шкоди.

Проаналізувавши аргументи, наведені як прихильниками ідеї можливості настання цивільно-правової відповідальності без вини, в тому числі настання безвинної деліктної відповідальності для публічних суб'єктів, так і противниками такої ідеї, вважаємо доцільним погодитися з позицією науковців першої групи, які підтримують ідею можливості притягнення суб'єктів до цивільно-правової відповідальності, зокрема, притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності, не враховуючи при цьому вини [66, с. 77].

Дійсно, публічні суб'єкти та органи влади мають особливий правовий статус і, зокрема, на них покладається обов'язок створювати належні умови для реалізації прав людини, а також виконання функції щодо захисту прав та свобод фізичних та юридичних осіб. З огляду на зазначене вище, наприклад, якщо органи державної влади, їхні посадові чи службові особи вчинили дії, бездіяльність або прийняли нормативно-правовий акт, і це спричинило порушення прав фізичних чи юридичних осіб та завдало їм шкоди, то це свідчить про неналежне виконання обов'язків державою, діяльність якої за своєю правовою суттю та за своїм призначенням із самого початку ставить за мету утвердження та захист прав і свобод [66, с. 77]. Теж саме стосується інших публічних суб'єктів та відповідних їм органів влади. З огляду на це, на нашу думку, публічні суб'єкти мають

притягатися до відповідальності незалежно від вини органів влади, їхніх посадових або службових осіб, які завдали шкоду.

Підтримуючи ідею можливості притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини, варто також згадати тезу О. С. Онищенка, який, досліджуючи питання відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів державної влади, що виконують в державі правоохоронні функції, зазначив, що покладення обов'язку по відшкодуванню такої шкоди на державу є логічним, зокрема, через те, що держава має більше можливостей поновити права потерпілої особи в повному обсязі [34, с. 134].

Погоджуючись з вищезазначеною тезою, можемо проаналізувати її в контексті дослідження питання можливості притягнути публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини та прийти, в свою чергу, до такого висновку: оскільки першочерговою метою відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі певними органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, є якнайшвидше відновлення прав потерпілої особи, виправданою є можливість притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини через те, що у випадку завдання такої шкоди саме публічні суб'єкти мають достатньо правових та фінансових механізмів, щоб якнайскоріше здійснити таке відновлення прав. Це є ще одним аргументом на підтримку ідеї можливості настання деліктної відповідальності без врахування вини для публічних суб'єктів.

Водночас окремі положення, висловлені науковцями, які заперечують можливість притягнення до цивільно-правової, у тому числі деліктної відповідальності публічних суб'єктів без урахування вини, викликають певні сумніви та не можуть бути беззастережно підтримані.

Зокрема, проаналізувавши тези І. С. Канзафарової, вважаємо, що вони залишають місце для наукової дискусії. Так, на аргумент науковиці про те, що існування безвинної цивільно-правової відповідальності порушує принципи справедливості та рівності, як контраргумент можна вказати на факт, що притягнення до цивільно-правової відповідальності, в тому числі деліктної,

незалежно від вини відбувається лише в окремих випадках і лише щодо суб'єктів, які в силу свого правового статусу мають більший рівень відповідальності [66, с. 77]. Про те, що притягнення до цивільно-правової відповідальності без врахування вини відбувається лише в окремих випадках, вказує сама вчена, як ми вже зазначали вище [46, с. 165]. Водночас варто підкреслити, що у контексті нашого дослідження відповідальність без вини виникає саме через те, що заподіювачами шкоди є органи влади або їх посадові чи службові особи, які здійснюють владну діяльність.

Притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини є, на наш погляд, правильним, оскільки держава, відповідно до вже згаданої статті 3 КУ, взяла на себе відповідальність перед людиною за свою діяльність і визначила утвердження та забезпечення прав і свобод людини своїм головним обов'язком. Відповідно, будь-яке порушення нею прав і свобод людини, яке, безперечно, має місце при завданні матеріальної чи моральної шкоди особам, буде свідчити про порушення державою, зокрема, положень КУ. Таким чином, визначення можливості притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини, зокрема сприяє більшому захисту прав і свобод людини та реалізації на практиці норм КУ.

Також не до кінця погоджуємося з тезою І. С. Канзафарової про те, що застосування юридичної конструкції складу правопорушення є неефективним та таким, що завдало шкоди дослідженню цивільно-правової відповідальності. Як було зазначено в попередньому підрозділі, у науці цивільного права відсутній єдиний підхід до визначення поняття цивільно-правової відповідальності, її ознак та моменту, з якого можна вважати, що особу вже притягнуто до неї. Тому будь-який підхід, який не суперечить теоретичним і практичним засадам цивільно-правової відповідальності та фундаментальним принципам цивільного права, може застосовуватися для розв'язання окремих складних наукових питань, і кожен із них заслуговує на визнання. Наукове питання підстав цивільно-правової відповідальності є одним із таких складних питань, а юридична конструкція складу правопорушення та її різновиди (конструкції повного та усіченого складів) є одним

із підходів до вирішення цього питання, який є доволі ефективним, оскільки охоплює всі основні складові, що є необхідними для визначеності у питанні про наявність відповідальності та її міри. Тому, вважаємо, що у цивільному праві дана конструкція юридичного правопорушення може бути запозичена з певним виключенням, а саме, що за певних підстав існує можливість не враховувати такий елемент як вина при вирішенні в окремих випадках питання щодо притягнення суб'єктів до відповідальності.

На нашу думку, аргументи науковця С. В. Галкевича потребують додаткового обговорення. Він стверджує, що при відшкодуванні шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, фактично відбувається задоволення приватного інтересу за рахунок коштів певного публічного бюджету. Ми ж наголошуємо, що така компенсація виникає не через сам факт використання бюджетних коштів, а через неналежне виконання органами влади чи їх посадовими особами своїх повноважень, про що вже йшлося раніше. Тобто така ситуація виникає не через дії потерпілої особи та незалежно від її волі, а внаслідок діянь інших суб'єктів, якими в даному контексті є певні органи влади або їхні посадові чи службові особи. З огляду на це, цілком виправданим є відшкодування потерпілій особі шкоди за рахунок фінансів, за допомогою яких публічні суб'єкти, наприклад, держава, здійснюють свою діяльність. Варто відмітити, що такий стан речей відповідає правовому принципу справедливості: діяльність органів влади або їхніх посадових чи службових осіб забезпечується фінансами, які держава отримує у вигляді податків та зборів, у випадку ж неналежного здійснення такої діяльності фінанси держави спрямовуються на виправлення наслідків – відшкодування шкоди, завданої потерпілим особам.

Аргумент С. В. Галкевича стосовно того, що вина є категорією, притаманною фізичним особам, і що уявити прийняття незаконних рішень без наявності вини конкретної посадової особи органу влади неможливо, а тому не можна говорити про існування цивільно-правової деліктної відповідальності публічних суб'єктів без вини, на наш погляд, також є дискусійним. По-перше, як було згадано вище, першочерговим завданням притягнення публічного суб'єкта до деліктної

відповідальності за шкоду, завдану органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, є відновлення прав і попереднього становища потерпілої особи, яке існувало до моменту завдання шкоди, та відшкодування їй завданої шкоди. Ми погоджуємося з тим, що вина певної посадової чи службової особи або групи таких осіб при вчиненні незаконної дії, бездіяльності або при прийнятті незаконного нормативно-правового акту чи рішення, присутня, але її встановлення у випадку саме відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі, є другорядним питанням, зважаючи на специфіку діяльності, якою завдається шкода – владна діяльність, а також на те, що відсутність необхідності встановлювати вину в таких випадках прямо визначена законом. Встановлення вини певної посадової чи службової особи є важливим у подальшому, коли публічний суб'єкт буде на підставі статті 1191 ЦК України звертатися до такої особи зі зворотною вимогою про компенсацію коштів, які були витрачені на відшкодування шкоди. Зазначена аргументація стосується також тези науковця про те, що вина є категорією, яка притаманна фізичним особам. Дійсно, вину можна охарактеризувати як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння і це притаманно тільки фізичним особам. Однак, як вже зазначалося вище, законодавство України прямо передбачає, що при відшкодуванні шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими особами, вину останніх враховувати не потрібно. Вину посадових чи службових осіб варто встановлювати у випадку звернення до них з позовом про відшкодування в порядку регресу.

Окремо також хотіли б зазначити, що, на нашу думку, термін «задоволення приватного інтересу», який використовує С. В. Галкевич, говорячи про відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, є не зовсім коректним, оскільки він зміщує увагу з основного призначення притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності, а саме: відновлення порушених прав і свобод потерпілої особи, захист такої особи та відшкодування їй шкоди.

Слід зауважити, що попри відсутність єдності в науковій доктрині щодо допустимості настання цивільної відповідальності без урахування вини загалом, а

також деліктної відповідальності публічних суб'єктів – зокрема, чинне законодавство України містить чітке положення про те, що відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими чи службовими особами, здійснюється незалежно від вини зазначених суб'єктів або осіб, які діяли від їх імені (ст. 1173-1175 ЦК України). Подібні положення також можна знайти в інших законодавчих актах: зокрема, в законі, який регулює питання відшкодування шкоди, завданої особі органами, що здійснюють правоохоронну діяльність (ст. 1-4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон № 266/94-ВР)) та законі, який регулює діяльність податкових контролюючих органів (п. 21.3. ст. 21 Податкового кодексу України) [67; 68].

На нашу думку, закріплення на законодавчому рівні окремих підстав, коли публічний суб'єкт може притягатися до відповідальності незалежно від вини органів влади або їхніх посадових чи службових осіб є правильним, оскільки додатково утворює статус України як демократичної, правової держави та відповідає запиту громадянського суспільства на наявність посиленних правових механізмів захисту прав та свобод фізичних і юридичних осіб у державі.

Також необхідно відмітити, що суди в Україні в своїй більшості чітко дотримуються приписів законодавства щодо питання притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності та акцентують увагу на тому, що притягнення публічних суб'єктів до такої відповідальності можливе незалежно від вини органів влади або їхніх посадових чи службових осіб. Про це свідчить наявна на сьогоднішній день судова практика. Детально не аналізуючи конкретні судові рішення, можемо зазначити, що теза про можливість притягнути публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини органів влади або їхніх посадових чи службових осіб підкреслюється, наприклад, у рішенні Печерського районного суду міста Києва від 16.12.2014 року в справі № 757/15812/13-ц, у рішенні Господарського суду Одеської області від 24.01.2011 року в справі

№ 28/132-1-4526, у постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду (далі – ВС) від 30.11.2022 року в справі № 753/11250/14-ц та інших судових рішеннях [69; 70; 71]. Те, що суди акцентують увагу на тому, що публічні суб'єкти можуть відповідно до норм законодавства притягатися до деліктної відповідальності незалежно від вини органів влади або їхніх посадових чи службових осіб, які завдали шкоду, є позитивним моментом, оскільки єдність судової практики та правильність застосування норм, які регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів, посилюють значення останньої як одного з ефективних інструментів захисту прав і свобод людини та громадянина.

Отже, узагальнюючи викладене, варто підкреслити, що серед науковців-цивілістів досі немає єдиної позиції. Дискусії точаться як щодо можливості притягнення суб'єктів до цивільно-правової відповідальності без врахування вини загалом, так і щодо деліктної відповідальності публічних суб'єктів зокрема. У науковому середовищі є як прихильники концепції безвинної відповідальності, так і її критики.

Прихильники зазначеної концепції обґрунтовують свою позицію тим, що основним призначенням інституту відшкодування шкоди є не покарання правопорушника, а забезпечення ефективного відновлення порушених прав та інтересів потерпілої особи. Не виключенням є і шкода, завдана особам діями органів влади або їхніх посадових осіб. Як аргумент на підтримку можливості настання для публічних суб'єктів деліктної відповідальності незалежно від вини деякі науковці висловлюють думку про те, що наявність у публічних суб'єктів владних повноважень, які реалізуються ними через відповідні органи влади та їхніх посадових осіб, об'єктивно зумовлює покладення на них відповідальності за ризик неналежної реалізації таких повноважень, що призводить до завдання шкоди.

Натомість противники концепції безвинної відповідальності обґрунтовують свою позицію, зокрема, тим, що притягнення будь-якого суб'єкта до відповідальності незалежно від наявності вини суперечить фундаментальним принципам справедливості та юридичної рівності.

Проаналізувавши основні аргументи як прихильників, так і противників відповідного підходу, вважаємо за доцільне приєднатися до позиції, яка визнає можливість настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів незалежно від вини органів влади або їхніх посадових чи службових осіб.

Висновки до Розділу 1

Як різновид цивільно-правової відповідальності, деліктна відповідальність публічних суб'єктів поєднує загальні риси, характерні для цивільно-правової відповідальності загалом, з особливими рисами, притаманними виключно цьому інституту. Серед специфічних ознак деліктної відповідальності публічних суб'єктів доцільно виокремити такі:

- 1) специфічний суб'єктний склад заподіювачів шкоди та безпосередніх суб'єктів відповідальності;
- 2) комплексний характер правової природи інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів;
- 3) імперативний характер норм, які регулюють підстави настання деліктної відповідальності для публічних суб'єктів, незважаючи на те, що переважна їх кількість визначена в цивільному законодавстві України;
- 4) грошова форма компенсації як матеріальної, так і моральної шкоди;
- 5) притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини.

Даний перелік особливих рис не є остаточним та може бути доповнений з огляду на багатогранність та постійний розвиток деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Комплексна правова природа деліктної відповідальності публічних суб'єктів зумовлена тим фактором, що при регулюванні настання такого виду відповідальності застосовуються норми приватного та публічного права. Зокрема, нормами приватного права визначаються підстави настання для публічного суб'єкта деліктної відповідальності. Водночас норми публічного права регулюють,

зокрема, порядок виплати компенсації потерпілій стороні за шкоду, завдану публічними суб'єктами, з урахуванням того, що така компенсація здійснюється за рахунок публічних бюджетів і фондів, які становлять матеріальну основу їхньої діяльності. З огляду на те, що головною метою функціонування інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів є поновлення порушених прав потерпілої особи та відшкодування заподіяної їй шкоди, вважаємо, що саме норми приватного права повинні мати пріоритетне значення у процесі притягнення публічних суб'єктів до відповідальності.

Зважаючи на грошовий характер компенсації завданої потерпілій особі шкоди, актуальною залишається проблема визначення грошового еквіваленту завданої моральної шкоди. Вважаємо правильним долучитися до групи вчених, які пропонують на законодавчому рівні закріпити мінімальний та максимальний розмір відшкодування моральної шкоди, завданої публічними суб'єктами, оскільки це значно полегшить судам завдання щодо визначення розміру компенсації моральної шкоди та покращить ефективність функціонування правового інституту деліктної відповідальності як одного з основних інструментів захисту прав людини.

Питання щодо можливості притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від наявності вини з боку органів влади чи їхніх посадових (службових) осіб залишається дискусійним у науковій спільноті. Це зумовлено відсутністю єдності серед правників щодо самої можливості існування інституту цивільно-правової відповідальності без вини як такого.

Прихильники концепції безвинної відповідальності, зокрема щодо деліктної відповідальності публічних суб'єктів, наводять два ключові аргументи. По-перше, публічні суб'єкти повинні нести ризик за неналежне виконання владних повноважень органами влади чи їхніми посадовими особами, що спричиняє завдання шкоди приватним особам. По-друге, головною метою такої відповідальності є не покарання, а відновлення правового становища потерпілого, яке існувало до моменту заподіяння шкоди.

Водночас противники ідеї притягнення суб'єктів до цивільно-правової відповідальності незалежно від вини, зокрема й публічних суб'єктів до деліктної

відповідальності без вини, обґрунтовують власну позицію посиланням на те, що така практика суперечить фундаментальним принципам справедливості та рівності. Окрім цього, вони вважають некоректним застосування юридичної конструкції усіченого складу цивільного правопорушення.

Зробивши спробу проаналізувати наведені аргументи прихильників та противників ідеї можливості настання цивільно-правової відповідальності без урахування вини загалом та її різновиду, деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, висловлюємо підтримку позиції прихильників цієї концепції.

На наш погляд, з огляду на той факт, що вся діяльність публічних суб'єктів, насамперед має бути спрямована на утвердження та захист прав і свобод людини, публічні суб'єкти можуть бути притягнуті до відповідальності за шкоду, завдану неналежною реалізацією владних повноважень певними органами влади, без врахування вини.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОКРЕМИХ ПУБЛІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

2.1. Правове регулювання деліктної відповідальності держави

Проаналізувавши положення загальних норм цивільного законодавства, які визначають підстави притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності, а саме статті 1173-1175 ЦК України, можемо визначити, що публічним суб'єктом, який несе відповідальність за шкоду, завдану органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, є держава.

Держава є складним та багатогранним механізмом. Так, колектив авторів навчального посібника «Теорія держави та права» визначає державу як суверенну, політико-територіальну організацію влади суспільства, яка виражає, узгоджує і забезпечує інтереси населення шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки за участю спеціальних органів управління та правового примусу, вирішує загальносуспільні справи і виступає суб'єктом міжнародно-правових відносин [15, с. 35]. Подібне визначення держави надають також П. М. Рабінович [72, с. 37], І. Я. Терлюк [73, с. 25] та інші науковці. Вищенаведене визначення держави, на наш погляд, яскраво демонструє її роль у житті суспільства в цілому та в житті окремих фізичних та юридичних осіб зокрема. Держава вирішує різного роду завдання в економічній, політичній, культурній, міжнародній та інших сферах. Вона наділяється для цього певними владними повноваженнями, компетенцією та можливістю вступати в різного роду правовідносини. Держава, виражаючи волю всього народу, який власне надає їй владу, виступає суб'єктом, який утверджує права і свободи людини та громадянина, створює належні механізми реалізації прав і свобод, а також захищає їх у випадку порушення.

Як слушно зазначає О. С. Бакумов, правовий статус держави складається з низки важливих елементів, одним із яких є юридична відповідальність держави [74, с. 11]. На думку вченого, юридична відповідальність держави є динамічним

елементом, що активізує її обов'язки перед суспільством, особою, іншими державами, нинішніми та майбутніми поколіннями титульної нації. Водночас вона виступає гарантією належного здійснення державних повноважень у різних сферах суспільних відносин, а також забезпечення, утвердження і захисту прав громадян [74, с. 11; 75, с. 103].

У свою чергу, колектив авторів монографії «Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах» наголошує, що в правових державах повинні бути створені та ефективно функціонувати механізми, які впливають на якісні аспекти діяльності державного апарату, особливо в сфері дотримання прав і свобод людини. Як і вчений О. С. Бакумов, колектив авторів вищезгаданої монографії підкреслює, що саме інститут відповідальності держави перед особою є ключовою гарантією прав і свобод людини, закріплених у законодавстві [76, с. 92].

Висловлюємо свою повну згоду з твердженнями зазначених науковців та вважаємо, що такий різновид юридичної відповідальності держави як деліктна відповідальність відіграє важливу роль як правовий інститут гарантії, захисту та відновлення, у випадку порушення, прав і свобод людини та громадянина в Україні.

З огляду на зазначене вище, а також на правовий статус держави як політико-територіального утворення, що має задовольняти публічний інтерес і виконувати функцію гаранта прав і свобод людини та громадянина в Україні, а також враховуючи, що фізичні та юридичні особи щоденно взаємодіють з державою, вступаючи з нею у відповідні правовідносини, на нашу думку, доцільно здійснити комплексний аналіз правового регулювання притягнення держави до цивільно-правової деліктної відповідальності за шкоду, завдану органами державної влади або їх посадовими чи службовими особами. Такий аналіз сприятиме глибшому розумінню стану врегулювання інституту деліктної відповідальності держави в чинному законодавстві України, виявленню проблемних аспектів регулювання та формуванню рекомендацій щодо їх подолання.

Норми, які регулюють деліктну відповідальність держави, передбачені нормативно-правовими актами різного рівня. Зокрема, низка норм, які визначають

підстави притягнення держави до деліктної відповідальності та покладають на неї обов'язок відшкодувати зазначену шкоду, встановлені окремими міжнародними нормативно-правовими актами, до яких приєдналася або дію яких визнає Україна.

Наприклад, варто згадати Загальну декларацію прав людини, де в ст. 8 зазначено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [77]. Ця норма має універсальний характер і застосовується у всіх випадках порушення прав людини, незалежно від того, хто є суб'єктом порушення та за яких обставин воно сталося. Вона створює правові підстави як для відновлення порушених прав особи, так і для відшкодування шкоди, заподіяної органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами. Необхідно зазначити, що в Україні вже є судова практика, де суди при вирішенні справ про притягнення держави Україна до деліктної відповідальності, зокрема посилаються на положення статті 8 Загальної декларації прав людини. Так, прикладами є рішення Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 16.12.2015 року в справі № 219/7115/15-ц (справа щодо відшкодування особі матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок неправомірних дій відділу державної виконавчої служби) та рішення Болградського районного суду Одеської області від 15.01.2019 року в справі № 497/880/18 (справа про відшкодування шкоди, завданої діями та бездіяльністю органу державної влади, що полягає у невиконанні судових рішень) [78; 79].

Говорячи про міжнародні нормативно-правові акти, які передбачають підстави притягнення держави до деліктної відповідальності за шкоду, завдану її органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, варто згадати також Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), де в пункті 5 статті 5 зазначено, що кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування [80]. Україна ратифікувала Конвенцію та, відповідно, має дотримуватися її приписів. Оскільки саме держава реалізує правоохоронну функцію і, відповідно, арешт та затримання можуть здійснювати

правоохоронні органи державної влади або їхні посадові чи службові особи, то відшкодування шкоди, завданої арештом або затриманням фізичної особи всупереч положенням п. 5 ст. 5 Конвенції, буде здійснюватися саме державою.

Згадуючи Конвенцію як одне із джерел регулювання деліктної відповідальності держави, не можна оминати увагою судову практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яку національні суди, так само як і Конвенцію, мають застосовувати як джерело права, відповідно до ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 17) [81]. Зокрема, судова практика ЄСПЛ активно використовується національними судами загальної юрисдикції як джерело права при розгляді справ за позовами фізичних та юридичних осіб до держави Україна про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, та прийнятті по ним рішень. Ось лише декілька таких прикладів:

– рішення Печерського районного суду міста Києва від 04.11.2014 року в справі № 757/18183/14-ц (справа щодо відшкодування моральної шкоди, завданої особі незаконними діями слідчого, а саме порушення норм щодо складання обвинувального акту в порушення вимог п. 2 ст. 6 Конвенції – суд згадав рішення ЄСПЛ по справі «Шагін проти України» щодо трактування поняття презумпції невинуватості);

– рішення Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 24.07.2017 року в справі № 743/703/17 (справа щодо відшкодування фізичній особі-іноземцю моральної шкоди, завданої неправомірним утриманням останнього в пункті тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства – при розгляді справи суд послався на рішення ЄСПЛ «Котій проти України» щодо правильного застосування п. 5 ст. 5 Конвенції);

– постанова Київського апеляційного суду від 12.04.2019 року в справі № 757/60424/17-ц (справа про притягнення держави Україна до відповідальності та відшкодування особі матеріальної та моральної шкоди за неналежне виконання рішення ЄСПЛ – при прийнятті рішення по цій справі суд, зокрема, згадав рішення ЄСПЛ по справі «Тома проти Люксембургу» у частині того, що сам факт визнання

порушеного права особи є адекватним засобом для згладжування душевних страждань та справедливої сатисфакції) [82; 83; 84].

При аналізі Конвенції та судової практики ЄСПЛ як джерел права, що регулюють питання притягнення держави до відповідальності за шкоду, завдану її органами влади чи посадовими або службовими особами таких органів, варто зазначити, що, на жаль, Україна перебуває в списку тих країн, проти яких подано найбільшу кількість скарг. Так, суддя ЄСПЛ від України Микола Гнатовський зазначив, що в ЄСПЛ на розгляді знаходиться 8000 заяв проти України [85]. Зазначені вище дані були на 2024 рік, проте велика кількість скарг в ЄСПЛ проти України мала місце і в минулі роки, що свідчить про існування певних системних правових проблем, які потребують вирішення вже протягом тривалого часу.

Проблеми, пов'язані з порушенням прав і свобод людини та громадянина органами державної влади, не залишилися поза увагою наукової спільноти. Зокрема, окремі дослідники висловлювали пропозиції щодо створення національного судового органу, який би розглядав справи про відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок незаконних рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, їхніх посадових чи службових осіб, з метою зменшення кількості звернень громадян до Європейського суду з прав людини [86, с. 198-204]. Так, науковці В. В. Ченцов та В. М. Тертишник запропонували створити Національний суд з прав людини, який би розглядав справи, що сьогодні доходять до ЄСПЛ [86, с. 202]. Зокрема, вони аргументують свою позицію таким чином: «Видається, держава буде мати лише економію, оперативність і швидкість, менші витрати, якщо Національний суд з прав людини буде розглядати ті справи, які сьогодні доходять до Європейського суду з прав людини. Вважаємо, що створення такого судового органу може поліпшити реалізацію інституту відповідальності держави перед людиною, сприятиме зміцненню принципу верховенства права в діяльності державних органів влади» [86, с. 202].

Проаналізувавши пропозицію згаданих вище вчених, не погоджуємося з тим, що існує нагальна необхідність створення окремого суду для розгляду справ за

позовами фізичних та юридичних осіб проти держави Україна. На нашу думку, суди загальної юрисдикції, які діють нині, досить ефективно здійснюють розгляд і вирішення справ про притягнення держави до деліктної відповідальності за шкоду, завдану їй органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами. Це підтверджується значною кількістю судових рішень, зокрема судів першої інстанції, у зазначеній категорії справ, якими задовольняються позови про відшкодування шкоди особам [87; 88; 89; 90; 91; 92; 93]. На практиці трапляються численні випадки, коли суди першої інстанції відмовляють у задоволенні позовів про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади чи їх посадовими або службовими особами, посилаючись на недотримання або неправильне застосування відповідних норм права. Проте суди апеляційної та касаційної інстанцій часто переглядають такі рішення, скасовують їх через порушення норм матеріального права та ухвалюють нові рішення або направляють справи на повторний розгляд [94; 95; 96; 97; 98]. Загалом, проаналізувавши окремі рішення національної судової практики в справах про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, можна стверджувати, що якість судових рішень у таких справах, якщо розглядати з точки зору правозастосування норм національного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів та практики ЄСПЛ, на нашу думку, є доволі високою.

Фізичні особи переважно звертаються до ЄСПЛ через одні й ті самі прояви незаконної діяльності органів державної влади або їхніх посадових чи службових осіб: наприклад, одними з основних підстав звернення фізичних осіб зі скаргами до ЄСПЛ проти України є вчинення незаконних дій, бездіяльності або прийняття незаконних рішень правоохоронними органами держави, здійснення діяльності такими органами, що супроводжується порушенням прав і свобод людини та громадянина. Це свідчить про те, що необхідно вносити зміни саме в підходи до діяльності з боку окремих органів державної влади, зокрема правоохоронних, та їхніх посадових чи службових осіб, наприклад, посилювати персональну відповідальність посадових чи службових осіб правоохоронних органів для того, щоб зменшити кількість випадків порушень прав і свобод громадян. В свою чергу,

створення нового судового органу, діяльність якого буде зосереджена тільки на розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, на нашу думку, не вирішить тих системних правових проблем, які існують вже тривалий час. Окрім цього, створення та діяльність такого суду потребуватиме коштів з державного бюджету, які, на наш погляд, правильніше було б направити на виплату відшкодувань, які вже були присуджені національними судами за позовами фізичних та юридичних осіб у справах про завдання їм шкоди органами державної влади або їхніми службовими чи посадовими особами, адже невиконання судових рішень про відшкодування шкоди у таких справах або необхідність тривалого очікування позивачами, поки рішення суду про відшкодування шкоди буде виконано, є однією з практичних проблем правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, держави, в Україні, яка потребує якнайшвидшого вирішення.

Продовжуючи аналіз правового регулювання притягнення до деліктної відповідальності держави, серед міжнародних нормативно-правових актів, які містять положення, що певним чином регулюють деліктну відповідальність держави, варто згадати також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [99]. Так, в пп. а) п. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що кожна держава, яка бере участь у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, зобов'язується забезпечити всякій особі, права і свободи якої визнані в цьому міжнародному пакті порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні [99]. Окрім цього, у міжнародному пакті передбачено право на компенсацію кожного, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, а такій компенсації надано позовної сили (п. 5 ст. 9) [99].

Тобто, як можна побачити, в основних міжнародно-правових актах, що стосуються сфери прав і свобод людини та громадянина, є положення, які безпосередньо чи опосередковано стосуються правового регулювання деліктної відповідальності такого публічного суб'єкта як держава, що ще раз підкреслює

важливість значення як самого права на відшкодування шкоди в системі прав людини, так і правового інституту деліктної відповідальності держави як одного з інструментів захисту прав і свобод.

Говорячи про національне законодавство України, варто зазначити, що норми, які регулюють деліктну відповідальність держави, передбачені в нормативно-правових актах різної юридичної сили.

Так, насамперед, необхідно згадати статтю 56 КУ, в якій визначено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їхніми посадовими чи службовими особами при здійсненні ними своїх повноважень [1]. На нашу думку, передбачення безпосередньо в КУ норми, яка є підставою відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, є правильним, таким, що посилює захист прав і свобод осіб в державі, оскільки конституційні норми є нормами прямої дії, а тому особи, яким було завдано шкоди, можуть при поданні позову проти держави України визначати підставою звернення та притягнення держави до деліктної відповідальності безпосередньо норму, передбачену ст. 56 КУ. Слід також звернути увагу на положення статті 152 Конституції України, згідно з яким фізичним і юридичним особам відшкодовується шкода, завдана актами або діями, що визнані неконституційними. Хоча питання компенсації шкоди, спричиненої внаслідок визнання нормативно-правових актів чи дій неконституційними, а також пов'язані з цим проблеми правового регулювання, детальніше розглядатимуться у третьому розділі цього дослідження, доцільно вже на цьому етапі відзначити значущість згаданої конституційної норми в контексті правового регулювання деліктної відповідальності держави. Окрім вищезазначених статей КУ, на наш погляд, важливо також згадати ст. 55 КУ, в якій закріплено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Норма даної статті безпосередньо стосується права громадян на звернення до суду з приводу притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності, зокрема, держави,

а тому її необхідно віднести до загальних норм, що регулюють даний правовий інститут.

Серед згаданих нами норм КУ центральне місце, звісно, займає норма статті 56 КУ. Саме її деталізацію можна знайти в інших законодавчих актах. Зокрема, положення ст. 56 КУ деталізуються в нормах ЦК України, а саме в статтях 1173- 1176, де визначені підстави притягнення публічних суб'єктів, в тому числі держави, до деліктної відповідальності.

Так, ст. 1173-1174 ЦК України визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам органами влади, зокрема, державними, або їхніми посадовими чи службовими особами, відповідно до яких шкода відшкодовується відповідним публічним суб'єктом – у випадку завдання шкоди органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, таким суб'єктом є держава, незалежно від вини цих органів або їхніх посадових чи службових осіб. Необхідно відмітити, що відносно нещодавно стаття 1173 ЦК України була доповнена частиною другою, в якій додатково згадано про осіб, яким було завдано шкоду в результаті виведення неплатоспроможного банку з ринку або його ліквідації на підставі протиправних індивідуальних актів окремих органів центральної виконавчої влади, у разі, якщо такі особи мали статус учасників таких банків.

Вважаємо, що внесення таких змін до законодавства, скоріш за все, було реакцією законодавця на ситуацію на ринку банківських послуг, коли за короткий період часу ліквідовано велику кількість банків [100, с. 77-87; 101]. Проаналізувавши положення ч. 2 ст. 1173 ЦК України, можна стверджувати, що за своїм характером норма має відсилочний характер, оскільки лише вказує, що особливості відшкодування такого виду шкоди встановлюються спеціальними законодавчими актами, які переважно відносяться до сфери банківського права. Однак, на нашу думку, передбачення в статті 1173 ЦК України даного положення свідчить про готовність держави сприяти потерпілим особам в отриманні відшкодування такого виду шкоди, що можна оцінити позитивно з точки зору сприяння захисту прав окремих категорій суб'єктів.

Продовжуючи дослідження правового регулювання деліктної відповідальності держави, необхідно згадати статті 1175-1176 ЦК України. Норми зазначених статей мають спеціальний характер щодо статей 1173-1174 ЦК України, оскільки встановлюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів, зокрема держави, з урахуванням специфіки окремих сфер діяльності, внаслідок здійснення якої було завдано шкоди особам, або особливостей правового статусу органу державної влади та його посадових осіб, діяння яких стали причиною заподіяння шкоди, або ж конкретних обставин, що зумовили виникнення відповідної шкоди.

Так, стаття 1175 ЦК України передбачає, що публічні суб'єкти, зокрема держава, несуть відповідальність за шкоду, завдану органами влади при здійсненні нормотворчої діяльності, тобто виду діяльності, яку можуть здійснювати тільки органи влади, в першу чергу, державні. Норма статті 1176 ЦК України визначає засади відшкодування шкоди, завданої особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють правоохоронну діяльність. Тобто, норма статті 1176 ЦК України є підставою для відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, які мають спеціальний статус серед інших органів державної влади, зумовлений завданнями, які ці органи мають виконувати: завдання щодо захисту прав і свобод громадян та охорони правопорядку.

При аналізі положень ЦК України на предмет регулювання деліктної відповідальності держави, необхідно також згадати ч. 2 ст. 1177 ЦК України. Зазначена стаття є підставою відшкодування шкоди, завданої фізичній особі кримінальним правопорушенням, а ч. 2 вказує на те, що у випадках та порядку, передбачених законом, відшкодування шкоди здійснюється за рахунок Державного бюджету України. Аналіз ч. 2 ст. 1177 ЦК України дозволяє дійти до висновку, що вона застосовується у разі вчинення неправомірної діяльності щодо потерпілого з боку будь-якого суб'єкта, необов'язково це повинен бути орган державної влади або його посадова чи службова особа. Як зазначають О. В. Ус та М. В. Ус, такий обов'язок держава покладає на себе як на гаранта безпеки людини, який, виконуючи соціальні функції, створює особам, постраждалим від кримінального правопорушення, допоміжні механізми усунення негативних наслідків від

кримінального правопорушення [102, с. 85]. Однак, при цьому вказані науковці вважають, що така компенсація державою шкоди не має розглядатися як майнова відповідальність, перекладена з особи, що вчинила кримінальне правопорушення, на державу [102, с. 85]. Як можна побачити, вони пропонують розглядати відшкодування державою шкоди, завданої особі кримінальним правопорушенням, саме як обов'язок і при цьому не визначати це перекладанням відповідальності на державу за негативні наслідки правопорушення, яке вчинила інша особа.

Наведена позиція науковців, на нашу думку, є обґрунтованою, оскільки, на відміну від випадків заподіяння шкоди органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, завдання шкоди кримінальним правопорушенням як правило зумовлюється діями фізичної особи, яка не перебуває у зв'язку з реалізацією публічних функцій держави та не наділена владними повноваженнями. Однак на державу покладена реалізація правоохоронної функції, яка, зокрема, включає здійснення правосуддя та притягнення винної особи до відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення, а також відновлення прав і свобод фізичної особи, проти якої таке кримінальне правопорушення було скоєно. Тому у випадку, коли винна у злочині особа немає достатньої матеріальної бази для відшкодування потерпілій особі шкоди, логічним є те, що таке відшкодування покладається на державу. Останнє забезпечує відновлення в повній мірі прав і свобод потерпілої особи. Отже, у подібних випадках дійсно доцільніше говорити не про деліктну відповідальність держави як безпосереднього заподіювача шкоди, а саме про її деліктне зобов'язання, що виникає в силу особливого правового статусу держави як суб'єкта, на якого покладено обов'язок гарантування прав і свобод людини та громадянина, забезпечення правопорядку й контролю за дотриманням законності з боку інших учасників правовідносин.

Норми, що регулюють деліктну відповідальність такого публічного суб'єкта як держава містяться також в інших законодавчих актах. Так, в Податковому кодексі України в п. 21.3 ст. 21 зазначено, що шкода, завдана платнику податків неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової

особи контролюючого органу, відшкодовується за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для фінансування цього органу, незалежно від вини цієї особи [68]. Тобто, у даному випадку визначається відповідальність держави за шкоду, завдану органами влади, що здійснюють свою діяльність у сфері оподаткування. Також варто згадати положення Закону № 266/94-ВР, які регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність [67]. Більш детально даний законодавчий акт проаналізуємо в підрозділі, присвяченому питанню відшкодування шкоди, завданої особі органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, проте зараз варто відмітити, що зазначений законодавчий акт тісно пов'язаний зі ст. 1176 ЦК України та частково деталізує її положення. Загалом, як справедливо зауважує дослідниця Г. Д. Болотова, положення статті 56 Конституції України було імплементовано в більш ніж сорока спеціальних законодавчих актах [103, с. 58].

Таким чином, на рівні національного законодавства України деліктна відповідальність держави врегульована різними законодавчими актами. Водночас, незважаючи на це, законодавство України містить прогалини у регулюванні окремих правових аспектів притягнення держави до деліктної відповідальності.

Наприклад, однією з таких прогалин є відсутність законодавчого акту, який регулював би механізм відшкодування шкоди, завданої органами влади, зокрема, державними або їхніми посадовими чи службовими особами [104, с. 37-38]. Так, вищезгадані норми КУ, ЦК України та інших законодавчих актів, що стосуються деліктної відповідальності держави, визначають саме підстави притягнення останньої до деліктної відповідальності за шкоду, завдану їй органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, проте не передбачають механізм такого відшкодування [104, с. 37-38]. У свою чергу, відповідно до частини другої статті 25 Бюджетного кодексу України (далі – БК України), відшкодування шкоди, заподіяної органами влади, зокрема державними органами або їх посадовими чи службовими особами, здійснюється в порядку, визначеному законом [105].

Тобто в законодавстві є вказівка на те, що закон, який визначає порядок відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи

службовими особами, має бути, однак до сьогоднішнього дня такий закон прийнято не було, що суттєво впливає на ефективність правового інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема держави, як одного з інструментів захисту прав і свобод людини та громадянина, а також їх поновлення у разі порушення.

Необхідно зазначити, що до Верховної Ради України (далі – ВРУ) вносили декілька законопроектів щодо правового врегулювання механізму відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами. Так, у 2008 році був внесений проєкт ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої фізичним або юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» № 1344, який мав врегулювати механізм відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, однак даний законопроект так і не було прийнято [106]. Окрім даного законопроекту, був проєкт ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів державної влади або місцевого самоврядування» № 4672, який був внесений до ВРУ в 2009 році [107]. Необхідно зазначити, що цим проєктом визначалося, що шкода може бути завдана як активними, так і пасивними діями органів влади, а також надавалася характеристика, що варто розуміти під активними та пасивними діями, які завдають шкоди, визначалися види шкоди, які повинні підлягати відшкодуванню, встановлювалися терміни для виплати відшкодування за завдану шкоду, класифікацію яких пропонувалося прив'язати до суми, призначену для відшкодування [107]. На наш погляд, хоча згаданий законопроект мав певні недоліки правового регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої органами влади – зокрема, встановлював підставою для виплати відшкодування шкоди наявність рішення адміністративного суду, але одночасно з цим вказував, що розмір відшкодування може визначатися в порядку цивільного або господарського судочинства, проте ним пропонувалося врегулювати низку важливих питань, пов'язаних з механізмом відшкодування такого виду шкоди,

вирішення яких не втрачає своєї актуальності і сьогодні [107]. Однак зазначений законопроект, на жаль, не був належним чином доопрацьований, і не набув чинності через його неприйняття.

Говорячи про правове регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої органами влади, зокрема органами влади держави, або їхніми посадовими чи службовими особами, потрібно зазначити, що на сьогоднішній день існує нормативно-правовий акт, який, зокрема, врегульовує окремі питання щодо порядку виплати фізичним та юридичним особам коштів як відшкодування за шкоду, завдану публічними суб'єктами, на підставі судових рішень, проте цей нормативно-правовий акт має статус підзаконного. Мова йде про затверджений постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) Порядок виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевого бюджетів або боржників (далі – Порядок № 845), в якому врегульовано порядок звернення фізичних та юридичних осіб за отриманням відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, зокрема державою, на підставі судового рішення та дії, які необхідно вчинити, щоб отримати відшкодування [108].

Так, аналізуючи Порядок № 845 у контексті дослідження правового регулювання деліктної відповідальності держави, варто вказати, що в ньому міститься перелік видів шкоди, яка була завдана органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, що підлягає відшкодуванню відповідно до даного порядку. У п. 35 Порядку № 845 містяться всі випадки відшкодування шкоди державою, передбачені в ст. ст. 1173-1177 ЦК України. Окрім цього, в Порядку № 845 визначено:

1) до якого органу державної влади необхідно звертатися для здійснення безспірного списання коштів з державного бюджету з метою отримання відшкодування шкоди – необхідно звертатися до органу Казначейства за місцезнаходженням органу державної влади, внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності якого заподіяно шкоду (п. 36);

2) як повинно діяти Казначейство для здійснення відшкодування шкоди (п. п. 36, 38-40);

3) який перелік документів повинен надати стягувач для отримання відшкодування шкоди – у контексті нашого дослідження стягувачами є фізичні та юридичні особи, яким було завдано шкоди органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, та на користь яких судом було прийнято рішення про відшкодування шкоди (п. 6).

Подібні положення Порядок № 845 визначає і для випадків відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам органами влади АРК, органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами (п. п. 6, 41-46).

Проаналізувавши Порядок № 845, можемо зробити висновок, що в ньому частково, проте дуже детально врегульовано механізм відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами. Однак, незважаючи на це, Порядок № 845 є підзаконним нормативно-правовим актом, а не законодавчим, як того вимагають положення інших законодавчих актів, в яких врегульовані окремі питання притягнення публічних суб'єктів, зокрема держави, до деліктної відповідальності.

На нашу думку, наявність такої неузгодженості та відсутність законодавчого акту, який би визначав механізм відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, зокрема державою, певним чином обмежує можливість особи реалізувати своє право на відшкодування шкоди, що робить інститут деліктної відповідальності держави не таким дієвим з точки зору захисту прав осіб. Саме тому існує необхідність прийняття законодавчого акта, який встановлюватиме чіткий механізм відшкодування шкоди, заподіяної органами влади, зокрема органами державної влади, або їхніми посадовими чи службовими особами. Прийняття такого законодавчого акту не тільки усуне прогалину в законодавстві, а також посилить значення деліктної відповідальності публічних суб'єктів як правового інструменту захисту прав осіб та відновлення статусу особи, який існував до моменту завдання їй шкоди.

У контексті питання відсутності законодавчого акту, який би визначав механізм відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, необхідно зазначити, що така сама проблема є характерною і для правового інституту

відшкодування державою шкоди, завданої фізичній особі кримінальним правопорушенням. Як звертають увагу вчені, зокрема О. В. Туляков, С. П. Черевко, Н. В. Голубева, хоча в статті 1177 ЦК України визначено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому у випадках та порядку, передбачених окремим законом, а на сьогоднішній день спеціального закону, який би визначав порядок відшкодування державою такого виду шкоди досі немає [109, с. 2; 110, с. 83; 111, с. 74]. Н. В. Голубева вказує, що відсутність такого закону робить застосування норми ст. 1177 ЦК України ускладненим, а самі норми майже декларативними [111, с. 74]. Зі свого боку хотіли б підтримати науковців, які вказують на існування зазначеної проблеми та необхідність прийняття спеціального законодавчого акту для того, щоб вирішити її. Це питання є так само важливим, як і питання якнайшвидшого прийняття законодавчого акту, який би регулював механізм відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, оскільки воно впливає на рівень захищеності прав людини в нашій державі.

При дослідженні деліктної відповідальності держави варто детальніше зупинитися на питанні можливості держави України звернутися зі зворотною вимогою до посадової чи службової особи органу державної влади, через незаконні дії, бездіяльність чи рішення яких особам було завдано шкоди. Дане право передбачене у вже частково згаданій нами в першому розділі роботи статті 1191 ЦК України. Встановивши це положення в ЦК України, законодавець, на нашу думку, створив правову основу не стільки для повернення державних коштів, які витратили для виплати відшкодування особам за шкоду, завдану органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, скільки для притягнення окремих посадових чи службових осіб до відповідальності за їхні незаконні дії, бездіяльність та рішення.

Право зворотної вимоги є саме «правом», яке може бути реалізоване шляхом вчинення активних дій, а може і не бути реалізоване у випадку, якщо уповноважені органи держави України не звернуться до суду з позовом до посадової чи службової особи органу державної влади, через дії, бездіяльність чи рішення якої особі було

завдано шкоду, зі зворотною вимогою. Нині практика звернення уповноважених органів державної влади до суду зі зворотною вимогою до посадових чи службових осіб з метою стягнути з них розмір відшкодування, виплачений постраждалим особам від незаконних дій, бездіяльності чи рішень таких посадових чи службових осіб, є невеликою, про що свідчить відносно невелика кількість судових справ за позовами до посадових чи службових осіб органів державної влади про відшкодування шкоди в порядку регресу [112]. Така практика, вважаємо, є негативною, адже, дійсно, шкода фізичним та юридичним особам відшкодовується, держава притягається до відповідальності, але безпосередні заподіювачі шкоди, якими є посадові та службові особи, не завжди несуть за неї відповідальність, що може сформувати в них хибне уявлення про можливість вчиняти будь-які дії та не нести за них відповідальність.

У контексті даного питання варто навести тезу О. О. Губанова, який у своїй монографії «Юридична відповідальність публічних суб'єктів як інститут службового права України» вказав: «Відсутність механізмів притягнення публічного службовця до юридичної відповідальності або наявність неефективних (недієвих) механізмів породжує безвідповідальність публічних службовців, що іноді, має більш руйнівну силу ніж корупція» [113, с. 311-312]. Повністю підтримуючи тезу, хотіли б відмітити, що випадки із завданням шкоди посадовими чи службовими особами органів державної влади, яку за законодавством має відшкодувати держава Україна, а не конкретна посадова чи службова особа, є одними із тих, що, на нашу думку, створюють підґрунтя для безвідповідальності, про яку зазначає науковець О. О. Губанов.

Вважаємо, що з огляду на необхідність утвердження та дієвий захист прав і свобод людини та громадянина, підвищення авторитету держави, посилення персональної відповідальності посадових та службових осіб органів влади, зокрема органів державної влади, існує необхідність внести зміни до цивільного законодавства України і передбачити саме обов'язок держави, а також АРК та територіальної громади, звертатися через уповноважені органи до суду з позовами про відшкодування шкоди в порядку регресу до посадових чи службових осіб,

діями, рішеннями чи бездіяльністю котрих особі була завдана шкода, яку публічний суб'єкт зобов'язаний був відшкодувати. Так, пропонуємо внести такі зміни:

1) виключити зі ст. 1191 ЦК України ч. 3 та ч. 4, які передбачають право держави звернутися до посадової чи службової особи зі зворотною вимогою про відшкодування шкоди;

2) додати до ЦК України ст. 1191¹, яку викласти в такій редакції:

«Стаття 1191¹. Особливості звернення держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади з правом зворотної вимоги до винної особи.

1. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності відповідно органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, зобов'язані через уповноважені органи влади звернутися зі зворотною вимогою до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди).

2. Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, зобов'язана через уповноважені органи державної влади звернутися зі зворотною вимогою до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вирокom суду щодо неї, який набрав законної сили».

Внесення цих змін сприятиме, по-перше, посиленню відповідальності посадових чи службових осіб органів влади, зокрема органів державної влади, за шкоду, завдану їхньою діяльністю фізичним та юридичним особам, по-друге, передбачення такого положення, на нашу думку, додатково сприятиме превентивному захисту прав і свобод осіб від порушень з боку посадових чи службових осіб, оскільки вони будуть розуміти наслідки своїх дій, по-третє, сприятиме поверненню, хоча б частково, коштів відповідних бюджетів, виплачених

для відшкодування завданої шкоди, які можна спрямувати на виконання завдань публічного значення.

У контексті внесення зазначених змін до чинного законодавства доцільно наголосити на необхідності індивідуального підходу до розгляду кожної справи за позовом про відшкодування шкоди в порядку регресу, пред'явленого до посадової чи службової особи. Такий підхід обумовлений потребою у всебічному та об'єктивному з'ясуванні обставин, за яких відбулися відповідні дії, бездіяльність або було ухвалено те чи інше рішення. Слід зазначити, що на прийняття рішень посадовою особою можуть впливати різні фактори, зокрема обмежений доступ до необхідної інформації, що ускладнює формування обґрунтованої позиції, а також інші зовнішні або внутрішні обставини, які потребують окремого правового дослідження.

Можливо деякі юристи та науковці вкажуть на те, що це створить додаткове навантаження на судову систему, бо кількість позовів про право регресу буде рівнозначна кількості вирішених на користь фізичних чи юридичних осіб справ про відшкодування шкоди. Частково погоджуємося з цим твердженням, однак для підвищення захисту прав і свобод людини, довіри до держави, державних інституцій та посадових чи службових осіб такий крок, на нашу думку, є виправданим. У даному контексті варто підкреслити, що шкода відшкодовується за рахунок коштів відповідних бюджетів, у випадку з державою – Державного бюджету України, який формується шляхом сплати податків фізичними та юридичними особами. Це кошти, які доцільно було б використати для реалізації завдань загальносуспільного значення, для задоволення публічного інтересу в тій чи іншій сфері, проте натомість вони йдуть на відшкодування шкоди, що, безумовно, є теж важливим, оскільки відшкодування шкоди безпосередньо стосується прав і свобод людини та їх захисту, а також репутації держави як такої, що поводить себе відповідно вимог, які висуваються до держави, де визнається та діє принцип верховенства права. Однак хотілося б, щоб існували дієві важелі впливу на посадовців з метою запобігти вчиненню завідомо неправомірних дій, що

сприятиме дотриманню посадовими та службовими особами законодавства України, а також прав і свобод людини.

2.2. Орган місцевого самоврядування як суб'єкт деліктної відповідальності

Однією з основ демократичної держави є наявність розвинутої системи місцевого самоврядування. В Україні засади для створення та функціонування місцевого самоврядування закріплені на конституційному рівні. Так, в статті 7 КУ визначено, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, а стаття 140 вказує, що під місцевим самоврядуванням варто розуміти право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Відповідно до тієї ж самої статті 140 КУ територіальна громада може реалізовувати своє право на місцеве самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Реалізуючи своє право на місцеве самоврядування через органи місцевого самоврядування територіальна громада передає частину своїх повноважень виборним органам та посадовим особам, які мають вирішувати завдання, що стоять перед територіальною громадою. Так само, як і в діяльності органів державної влади, в діяльності органів місцевого самоврядування можуть виникати ситуації, коли такі органи порушують права і свободи людини та громадянина, завдають шкоду фізичним та юридичним особам, а, відповідно, підлягають притягненню до відповідальності, зокрема до деліктної відповідальності.

Як слушно зазначає Т. М. Іванова: «Існування юридичної відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування є свого роду противагою правам, які надані місцевому самоврядуванню, запорукою недопущення зловживання владою на місцевому рівні, гарантом дотримання законності та реалізації прав і свобод людини й громадянина» [114, с. 187]. Повністю погоджуємося з думкою науковиці та вважаємо за доцільне проаналізувати правове регулювання деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування за

шкоду, завдану приватним особам, адже деліктна відповідальність органів місцевого самоврядування є одним із найважливіших інструментів захисту прав і свобод людини в державі, а тому її необхідно постійно досліджувати для того, щоб вчасно реагувати на зміни, які виникають у суспільстві та стосуються, в першу чергу, взаємовідносин між фізичними та юридичними особами і органами місцевого самоврядування.

При дослідженні деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування, необхідно, в першу чергу, згадати загальні положення законодавства України, які визначають можливість участі таких органів влади в цивільних правовідносинах. Так, в контексті дослідження правового регулювання деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування, варто згадати частину 1 статті 172 ЦК України, в якій визначено, що через органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції, встановленої законом, набувають і здійснюють свої цивільні права та обов'язки територіальні громади, а також частину 1 статті 169 ЦК України, в якій вказано, що територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Проаналізувавши ці положення, можна зробити висновок, що ч. 1 ст. 172 ЦК України повністю відповідає положенню вищезгаданої ст. 140 КУ щодо здійснення права на місцеве самоврядування, зокрема, через органи місцевого самоврядування, і що, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 172 ЦК України та ч. 1 ст. 169 ЦК України, територіальні громади через органи місцевого самоврядування можуть бути учасниками різного роду цивільних правовідносин, наприклад, відносин щодо відшкодування шкоди, завданої органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами.

Аналізуючи національне законодавство на предмет правового регулювання деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування, можемо дійти висновку, що основні норми, які регулюють деліктну відповідальність таких суб'єктів, переважно передбачені в тих самих законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які регулюють деліктну відповідальність держави.

До таких норм можна віднести статтю 56 КУ, статті 1173-1175 ЦК України та положення пунктів 6, 41-46 Порядку № 845. Окрім норм, які є загальними для регулювання тих чи інших аспектів притягнення до деліктної відповідальності всіх публічних суб'єктів та, зокрема, органів місцевого самоврядування, норми, що регулюють деліктну відповідальність органів місцевого самоврядування, передбачені і в законодавчих актах, які стосуються виключно діяльності органів місцевого самоврядування. Так, таким є ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», в якому, наприклад, в статті 74 вказано, що органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед територіальною громадою, державою, юридичними і фізичними особами, а стаття 77 визначає, що шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування – за рахунок їхніх власних коштів у порядку, встановленому законом [115].

Як свідчить аналіз, деліктна відповідальність органів місцевого самоврядування, подібно до відповідальності такого публічного суб'єкта, як держава, регулюється нормами права різної юридичної сили. Зважаючи на те, що більшість положень, які визначають засади деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування, водночас охоплюють і питання відповідальності держави, а також були предметом аналізу в попередньому підрозділі, можна дійти висновку про наявність подібних проблем у правовому регулюванні обох інститутів. Зокрема, відсутність єдиного нормативно-правового акта, що комплексно регулює механізм відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, а також делегування регулювання окремих аспектів цього механізму підзаконним актам є характерним як для регулювання деліктної відповідальності держави, так і для органів місцевого самоврядування. Водночас аналіз інституту деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування дає підстави

стверджувати про існування низки дискусійних аспектів, притаманних саме цьому рівню публічної влади.

Так, одним із проблемних питань, на яке звертають увагу окремі вчені, є проблема непослідовності законодавця у питанні визначення безпосереднього суб'єкта деліктної відповідальності у випадку завдання шкоди органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами.

Дослідник В. В. Борденюк зазначає, що існує певне непорозуміння у змісті ст. ст. 1173-1175 ЦК України, в яких до кола суб'єктів відшкодування шкоди разом із державою та АРК законодавець відносить органи місцевого самоврядування, які одночасно виступають і суб'єктами завдання шкоди [116, с. 182; 117, с. 40]. На думку науковця, визначення органу місцевого самоврядування безпосереднім суб'єктом відповідальності за завдану шкоду не узгоджується з положеннями ст. 140 КУ, в якій первинним суб'єктом місцевого самоврядування визнається територіальна громада, а не орган місцевого самоврядування [116, с. 182]. Науковець В. В. Борденюк також вказує, що зазначений підхід суперечить ст. ст. 2, 169, 172 ЦК України, відповідно до яких учасниками цивільних правовідносин є територіальні громади, які набувають і здійснюють цивільні права та обов'язки через органи місцевого самоврядування [116, с. 182]. З огляду на вищезазначені тези, В. В. Борденюк вважає правильним відкоригувати відповідні положення ЦК України та визначити суб'єктом відшкодування шкоди саме територіальну громаду, а не органи місцевого самоврядування [116, с. 182].

Окрім В. В. Борденюка, на непослідовність законодавця щодо питання визначення безпосереднім суб'єктом відповідальності у випадку завдання шкоди органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами самого органу місцевого самоврядування, а не територіальної громади, звертає увагу також О. О. Первомайський. Так, досліджуючи питання відшкодування шкоди, завданої органом державної влади або органом місцевого самоврядування, на підставі статті 1173 ЦК України, вчений, зокрема, дійшов висновку, що територіальну громаду варто визнавати основним суб'єктом цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану її органами місцевого

самоврядування, незважаючи на текстуальні недоліки статті 1173 ЦК України, в якій про це безпосередньо не вказано [118, с. 84]. Свою позицію науковець аргументує тим, що саме за рахунок комунального майна та бюджетних коштів відповідної територіальної громади буде здійснюватися відшкодування потерпілій особі завданої шкоди.

Як можна побачити, позиції обох науковців щодо непослідовності підходу законодавця у питанні визначення безпосереднього суб'єкта відповідальності за завдану шкоду, коли мова йде про шкоду, завдану органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами, схожі, однак мають певні відмінності в аргументації. О. О. Первомайський, на відміну від В. В. Борденюка, не вказує на те, що визначення органу місцевого самоврядування суперечить положенням ст. 140 КУ та положенням ст. ст. 2, 169, 172 ЦК України, а вважає, що має місце саме текстуальна недосконалість норм ЦК України, в яких орган місцевого самоврядування визнали разом з державою та АРК безпосереднім суб'єктом відшкодування шкоди.

Окрім уже згаданих науковців, на проблему непослідовності законодавчого підходу щодо визначення органу місцевого самоврядування безпосереднім суб'єктом відповідальності замість територіальної громади звертає увагу й А. В. Куцин. Досліджуючи положення статті 56 Конституції України, він доходить висновку про наявність логічного дисбалансу в цій нормі – зокрема, у контексті визначення того, хто саме є безпосереднім завдавачем шкоди і, відповідно, безпосереднім носієм деліктної відповідальності у випадках, коли шкода спричинена органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами [119, с. 59-60]. Так, науковець наводить тезу, що місцеве самоврядування функціонує за допомогою створення і дії органів місцевого самоврядування, які реалізують волю відповідної територіальної громади, і доходить висновку, що співвідношення між місцевим самоврядуванням та органами місцевого самоврядування є рівноцінним співвідношенню держави і державних органів [119, с. 60]. Саме тому, як зазначає вчений, очевидним

юридичним суб'єктом деліктних цивільних правовідносин буде місцеве самоврядування в цілому, а не його окремий орган [119, с. 60].

Аналіз позицій вищезгаданих науковців дає підстави стверджувати про існування в науці цивільного права активної дискусії щодо наявності прогалини в національному законодавстві, пов'язаної з визначенням органу місцевого самоврядування як одночасно суб'єкта, що заподіяв шкоду, та суб'єкта, відповідального за її відшкодування у випадках завдання шкоди третім особам самим органом або його посадовими чи службовими особами, замість визнання безпосереднім суб'єктом відповідальності в таких ситуаціях територіальної громади. Варто відмітити, що всі вищезгадані науковці виступають за внесення змін до законодавчих актів, зокрема, до ст. 56 КУ, ст. ст. 1173-1175 ЦК України, та пропонують визначити безпосереднім суб'єктом відповідальності, у випадку завдання шкоди органом місцевого самоврядування або його посадовою чи службовою особою, територіальну громаду і, таким чином, уніфікувати підхід до визначення безпосереднього суб'єкта відповідальності та безпосереднього заподіювача шкоди в ситуаціях завдання шкоди певними органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами [116, с. 182-183; 119, с. 154-155; 120, с. 77].

Зі свого боку, вважаємо правильним підтримати ідею згаданих науковців щодо необхідності визначити саме територіальну громаду безпосереднім суб'єктом відповідальності у випадках завдання шкоди органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами з метою уніфікувати положення законодавства України, зокрема, в ЦК України, в частині визначення публічних суб'єктів безпосередньо відповідальними за шкоду, завдану органами влади, через які вони діють, незалежно від того, який це публічний суб'єкт: держава, АРК чи територіальна громада. Однак хотіли б відмітити, що не погоджуємося з окремими тезами, які згадані нами вище науковці наводять для аргументації цієї ідеї.

Так, як вже було сказано вище, В. В. Борденюк вказує на те, що закріплений на сьогоднішній день в законодавстві підхід, згідно з яким орган місцевого самоврядування є безпосереднім суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану

таким органом влади або його посадовою чи службовою особою, суперечить, серед іншого, статті 2 ЦК України, оскільки в ній передбачено, що саме територіальна громада може бути учасником цивільних правовідносин, а не орган місцевого самоврядування [116, с. 182]. Проте, на нашу думку, дана теза є дискусійною.

Якщо проаналізувати частину 2 статті 2 ЦК України, то можна побачити, що, хоча в даній нормі прямо не зазначено, що органи місцевого самоврядування можуть бути учасниками цивільних правовідносин, в ній вказано, що такими учасниками можуть бути «інші суб'єкти публічного права». Аналіз окремих наукових публікацій правознавців, а також цивілістичної літератури, дає підстави для висновку, що в межах науки цивільного права висловлюється позиція щодо віднесення органів місцевого самоврядування до категорії інших суб'єктів публічного права [121, с. 96; 122, с. 68; 123, с. 101-106]. Зокрема, такої думки дотримуються І. В. Спасибо-Фатєєва, О. О. Первомайський, А. С. Горбенко, О. Є. Аврамова та інші науковці [121, с. 96; 122, с. 68; 123, с. 101-106]. З огляду на те, що органи місцевого самоврядування є владними органами, яким надаються повноваження діяти задля забезпечення інтересу територіальної громади, тобто публічного інтересу, які можуть реалізовувати цивільні права та зобов'язання, вважаємо правильним долучитися до групи науковців, які зазначають, що органи місцевого самоврядування охоплюються категорією «інші суб'єкти публічного права», яка наведена у ч. 2 ст. 2 ЦК України.

Виходячи з цього, вважаємо, що органи місцевого самоврядування можуть бути учасниками цивільних правовідносин, зокрема, відносин, що виникають у зв'язку із завданням органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами шкоди фізичним чи юридичним особам, яка підлягає відшкодуванню. На наш погляд, це повністю узгоджується з положеннями всередині самого ЦК України, зокрема з положеннями статей 1173-1175, які визначають підстави притягнення органів місцевого самоврядування до деліктної відповідальності, а також не суперечить нормам КУ та окремих законодавчих актів, а саме нормам ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні».

Таким чином, теза про суперечність підходу щодо визначення в статті 56 КУ, статтях 1173-1175 ЦК України органу місцевого самоврядування безпосереднім суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану таким органом або його посадовими чи службовими особами, положенням статті 2 ЦК України, на нашу думку, є неправильною. При цьому хочемо ще раз підкреслити, що ми також виступаємо за внесення змін до вищезазначених норм з метою визначити безпосереднім суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану органом місцевого самоврядування або його посадовою чи службовою особою, територіальну громаду, оскільки саме вона є публічно-правовим утворенням місцевого рівня, а органи місцевого самоврядування лише інституціями, через які вона набуває та реалізує свої цивільні права та обов'язки.

При дослідженні правового регулювання деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування необхідно також звернути увагу на той правовий аспект, що в національному законодавстві прямо передбачено можливість стягнути шкоду з посадових осіб органу місцевого самоврядування у випадку, якщо шкода іншим особам була завдана саме ними. Так, у вже згаданій нами вище статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначено, що посадова особа місцевого самоврядування за рахунок власних коштів відшкодовує шкоду, заподіяну фізичним і юридичним особам в результаті їхніх неправомірних рішень, дій або бездіяльності, у порядку визначеному законом. Можливість із самого початку звернутися до суду за стягненням шкоди, завданої фізичним або юридичним особам, з посадової особи органу місцевого самоврядування, яка завдала таку шкоду, відрізняє правове регулювання інституту деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування від правового регулювання інститутів деліктної відповідальності держави та АРК.

У контексті положень статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», які передбачають можливість звернення до суду з вимогою про відшкодування шкоди безпосередньо до посадової особи органу місцевого самоврядування, варто зауважити, що окремі науковці висловлюють позицію про неможливість покладення деліктної відповідальності на таких осіб у

разі завдання ними шкоди фізичним чи юридичним особам у межах виконання службових повноважень.

Зокрема, В. В. Борденюк, на позицію якого вже було посилення вище, вказує на невідповідність положень частини першої статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» конституційним і цивільно-правовим нормам. Згідно з його позицією, покладення відповідальності за шкоду, завдану фізичним або юридичним особам унаслідок неправомірних рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування, та можливість відшкодування такої шкоди за рахунок їхніх особистих коштів, суперечить положенням статті 56 Конституції України, а також статтям 1173-1175 Цивільного кодексу України, відповідно до яких обов'язок з відшкодування покладається саме на орган місцевого самоврядування як юридичну особу публічного права [117, с. 43]. Окрім цього, науковець вважає, що посадові особи органів місцевого самоврядування, виходячи зі змісту положень статей 2, 170-172 ЦК України, не є суб'єктами цивільного права, а тому вони не можуть нести цивільну відповідальність перед фізичними і юридичними особами [117, с. 39, 43].

Подібну думку щодо того, що посадові особи органів місцевого самоврядування не є суб'єктами цивільного права, висловлює Т. В. Блащук, який зазначає, що в доктрині цивільного права визначено, що, коли мова йде про участь територіальної громади в цивільних правовідносинах, остання є їх первинним учасником, а органи та посадові особи, які представляють територіальну громаду, як правило, є суб'єктами здійснення правосуб'єктності територіальної громади [124]. Аналіз наведеної позиції науковця дозволяє дійти висновку, що йдеться про всі види цивільних правовідносин, зокрема й ті, що виникають у зв'язку з притягненням органів місцевого самоврядування до відповідальності за шкоду, заподіяну ними безпосередньо або їхніми посадовими чи службовими особами.

На суперечність положення статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» положенням ст. ст. 1173-1175 ЦК України також звертає увагу колектив авторів книги «Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою

або органами влади», де зазначено, що правове регулювання відшкодування шкоди, визначене у статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», суттєво відрізняється від регулювання такої шкоди відповідно до вищезазначених положень ЦК України [125, с. 12-13]. Колектив авторів згаданої вище наукової праці, зазначає, що колізію між зазначеними статтями цих законодавчих актів науковці пропонують вирішувати різними шляхами: зокрема, одні науковці пропонують застосовувати правила, визначені в ЦК України, оскільки даний законодавчий акт був прийнятий після ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», а інші науковці, в свою чергу, пропонують при відшкодуванні шкоди, завданої органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами, керуватися положеннями статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» як спеціального закону по відношенню до ЦК України [125, с. 12-13]. Самі автори згаданої вище наукової праці вважають, що застосування зазначених двох підходів не вирішує проблему неузгодженості між статтями 1173-1175 ЦК України та статтею 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», і пропонують внести зміни або уточнення до ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», щоб вирішити це питання [125, с. 12-13].

Проаналізувавши вищезазначені тези науковців та положення статті 56 КУ, статей 1173-1175 ЦК України та статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», вважаємо правильним погодитися з тим, що частини 1 статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» прямо суперечить вищезгаданим положенням КУ та ЦК України. Можемо припустити, що визначення у частині 1 статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» можливості потерпілої особи звернутися за відшкодуванням шкоди безпосередньо до посадової особи органу місцевого самоврядування, у випадку, коли саме така посадова особа завдала шкоди, було спробою законодавця деталізувати правове регулювання відшкодування шкоди у таких випадках. Однак, у будь-якому разі, закріплення відповідальності посадової особи органу місцевого самоврядування за шкоду, завдану її діями, та покладення обов'язку по відшкодуванню шкоди не на публічного суб'єкта, якого представляє ця посадова особа, а безпосередньо на останню, суперечить принципам

відповідальності публічних суб'єктів, які закладені в КУ та інших законодавчих актах. З огляду на вищенаведене, підтримуємо думку колективу авторів книги «Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою або органами влади» про те, що необхідно внести зміни до ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» для того, щоб привести положення статті 77 даного закону у відповідність до інших статей, які регулюють деліктну відповідальність органів місцевого самоврядування. На нашу думку, найбільш оптимальним варіантом буде виключення зі статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» положення про те, що у випадку завдання шкоди посадовою особою органу місцевого самоврядування шкода відшкодовується за рахунок власних коштів такої особи. Це допоможе привести зазначену статтю у відповідність положенням КУ та ЦК України.

Разом із тим, слід зауважити, що з наведеними позиціями В. В. Борденюка та Т. В. Блащука щодо невизнання посадових осіб органів місцевого самоврядування суб'єктами цивільного права можна погодитися лише частково. Дійсно, якщо виходити зі змісту статті 2 ЦК України, то серед суб'єктів цивільного права не зазначено посадових осіб органів місцевого самоврядування або інших органів влади. Однак визначення в статті 74 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» того, що посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність, зокрема перед юридичними і фізичними особами, а також визначення у статті 23 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування» того, що особи, винні у порушенні законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, притягуються, зокрема, до цивільної відповідальності, на нашу думку, створює правову основу для участі посадових осіб органів місцевого самоврядування у цивільних відносинах, у тому числі у відносинах щодо відшкодування шкоди [126]. Таким чином, як зазначалося вище, положення статті 2 ЦК України дійсно не визнають посадових осіб органів місцевого самоврядування суб'єктами цивільного права. Водночас слід звернути увагу на існування інших правових норм, реалізація яких фактично уможливорює участь таких осіб у цивільних правовідносинах як суб'єктів права.

У межах дослідження питання невідповідності частини першої статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» положенням Конституції України та ЦК України в частині, що передбачає можливість стягнення шкоди безпосередньо з посадової особи органу місцевого самоврядування, яка її завдала, слід зазначити, що вже сформувалася певна судова практика. Зокрема, у низці справ про відшкодування шкоди, заподіяної посадовими особами органів місцевого самоврядування, суди задовольнили позовні вимоги потерпілих осіб та ухвалили рішення про стягнення компенсації саме з відповідної посадової особи.

Як приклад можна навести рішення Чигиринського районного суду Черкаської області від 20.10.2015 року по справі № 708/705/15-ц [127]. У зазначеній справі позивач звернувся до суду з вимогою про стягнення моральної шкоди з сільського голови с. Боровиця Чигиринського району, мотивуючи свої вимоги тим, що останній умисно не надав відповідь на звернення, подане в порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян». Такі дії (а точніше – бездіяльність) посадової особи, яка діяла як суб'єкт владних повноважень, були визнані протиправними відповідним судовим рішенням в адміністративній справі. На думку позивача, саме внаслідок цієї протиправної бездіяльності йому було завдано моральної шкоди [127]. У результаті всебічного аналізу матеріалів справи суд дійшов висновку про наявність підстав для часткового задоволення позовних вимог потерпілої особи та ухвалив рішення про стягнення з сільського голови на її користь компенсації моральної шкоди в розмірі двох тисяч гривень [127]. Однією з норм, на підставі якої судом було прийнято рішення стягнути кошти для відшкодування з сільського голови, була норма ст. 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [127].

Іншим прикладом рішення, яким було присуджено стягнути відшкодування шкоди з посадових осіб органу місцевого самоврядування, є рішення Чигиринського районного суду Черкаської області від 07.05.2012 року по справі № 2/2321/50/12 [128]. У даній справі позивач звернулася до суду з позовом до посадових осіб Чигиринської міської ради про відшкодування матеріальної шкоди, яка була їй завдана внаслідок незаконних дій вищезазначених посадових осіб

органу місцевого самоврядування, які полягали у незаконному позбавленні позивача права власності на майно [128]. Підставою звернення за відшкодуванням шкоди позивач визначив частину 1 статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» з огляду на те, що шкоду було завдано посадовими особами органу місцевого самоврядування [128]. Суд частково задовольнив позов, пославшись, зокрема, на частину першу статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», з огляду на те, що шкода була заподіяна посадовими особами органу місцевого самоврядування. У результаті суд постановив стягнути з відповідачів солідарно на користь потерпілої особи суму завданої шкоди в розмірі п'ятдесят тисяч гривень, а також витрати на сплату судового збору [128].

Аналіз наведених судових рішень дозволяє дійти висновку, що на сьогодні сформувалася певна судова практика застосування положень статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» як правової підстави для задоволення позовів про відшкодування шкоди та ухвалення рішень про стягнення такої шкоди безпосередньо з посадових осіб органів місцевого самоврядування. На сьогоднішній день така практика є невеликою, але все одно її наявність свідчить про хибну практику правозастосування судами норм, які регулюють деліктну відповідальність органів місцевого самоврядування. Це ще один аргумент на користь того, щоб якомога швидше були внесені зміни до ст. 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» з метою узгодження її з положеннями інших законодавчих актів.

Досліджуючи інститут деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування в сучасних умовах, слід звернути увагу на зміни в правовому регулюванні, які відбулися у зв'язку з агресією російської федерації проти України. Український народ чинить гідний спротив, а внаслідок воєнних дій окремі аспекти функціонування місцевого самоврядування зазнали істотних трансформацій, що безпосередньо впливає на реалізацію деліктної відповідальності цих органів.

Так, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено можливість утворення тимчасових державних органів влади – військових адміністрацій [129]. Військові адміністрації можуть діяти як паралельно

з органами місцевого самоврядування, так і повністю їх замінювати. У разі спільної діяльності сторони можуть розподіляти між собою повноваження.

Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» встановлює, що органи місцевого самоврядування, їхні виконавчі органи, місцеві державні адміністрації та військово-цивільні адміністрації продовжують здійснювати бюджетні повноваження, а у разі створення військових адміністрацій ці повноваження переходять до них [130]. Серед повноважень військових адміністрацій – затвердження місцевих бюджетів, внесення змін до рішень про місцеві бюджети за поданням місцевих фінансових органів, перерозподіл видатків бюджету без погодження відповідною комісією місцевої ради, а також прийняття рішень про перерахування коштів з місцевого бюджету державному бюджету.

Таким чином, військові адміністрації мають широкий спектр повноважень у бюджетній сфері, що обумовлено їхніми завданнями, пов'язаними із забезпеченням обороноздатності країни.

З огляду на це, постає питання щодо практичної можливості виконання судових рішень про відшкодування шкоди, заподіяної органами місцевого самоврядування, оскільки таке відшкодування здійснюється за рахунок відповідних місцевих бюджетів. У разі, коли кошти, передбачені в місцевому бюджеті для компенсації шкоди, будуть спрямовані військовою адміністрацією на потреби оборони або інші заходи, пов'язані з національною безпекою, постраждалі особи можуть зіткнутися з затримками у отриманні належного відшкодування.

Безперечно, у сучасних умовах усі зусилля мають бути спрямовані на захист України та здобуття перемоги у війні з агресором. Водночас важливо забезпечити адаптацію державного механізму таким чином, щоб він міг ефективно реагувати на виклики сьогодення, одночасно гарантуючи захист прав і свобод людини, зокрема реалізацію завдань щодо своєчасного та повного відшкодування шкоди, заподіяної органами місцевого самоврядування чи їхніми посадовими або службовими особами.

Проаналізувавши правове регулювання інституту деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування відповідно до законодавства України, можна констатувати, що воно здебільшого базується на тих самих нормативно-правових актах, що й деліктна відповідальність держави. Відтак правове регулювання відповідальності цих двох публічних суб'єктів має спільні риси та подібні проблемні аспекти. Зокрема, для деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування характерна відсутність чіткого законодавчого врегулювання процедури відшкодування шкоди, заподіяної ними чи їхніми посадовими та службовими особами, що компенсується регулюванням окремих положень цієї процедури підзаконними нормативно-правовими актами.

Окрім цього, на підставі аналізу вітчизняної наукової літератури можемо визначити, що у правовому регулюванні деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування є проблемні питання, які притаманні саме цьому правовому інституту. Водночас дослідники звертають увагу на проблему визначення органу місцевого самоврядування як безпосереднього суб'єкта відповідальності замість територіальної громади, а також на встановлену в статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» можливість отримання відшкодування шкоди, заподіяної посадовою особою органу місцевого самоврядування, безпосередньо з такої посадової особи. Ми поділяємо думку вчених щодо нагальної потреби якнайшвидшого вирішення цих питань шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства.

2.3. Особливості деліктної відповідальності держави та територіальних утворень в окремих країнах Європейського Союзу

Як слушно зазначають як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема М. К. Галянич, О. О. Отрадна, С. Д. Гринько, І. В. Плахіна, Олів'є Мортто, Марі-Луїза Холле, Герт Брюггемаєр та інші – правове регулювання деліктної відповідальності загалом, а також відповідальності публічних суб'єктів зокрема, у різних європейських країнах має спільні риси. Це обумовлено спільним історичним

корінням такого регулювання, яким виступають норми римського приватного права [18, с. 563-566; 131, с. 116; 132, с. 287; 133, с. 1-2; 134, с. 17-18; 135, с. 727; 136, с. 340]. Так, значна частина норм, що стосувалися деліктних зобов'язань та були сформовані ще за часів Стародавнього Риму, знайшли своє закріплення в одному з перших кодифікованих актів цивільного законодавства, а саме в Цивільному кодексі Франції 1804 року, який ще іноді називають Кодексом Наполеона, правила якого в цілому та щодо деліктних зобов'язань стали орієнтиром для більшості країн Європи й прийняття ними своїх подібних законодавчих актів [18, с. 566; 131, с. 116; 136, с. 340; 137, с. 244; 138, с. 782-783; 139, с. 1302-1305; 140]. Саме цим пояснюється той факт, що в цивільному законодавстві держав Європи, в тому числі в ЦК України, однаково закріплено принцип генерального делікту, застосовано модель цивільного правопорушення як підстави притягнення до деліктної відповідальності, визначено правило щодо відповідальності за вину, а також є інші схожі положення, які регулюють притягнення осіб до деліктної відповідальності [131, с. 116]. Незважаючи на те, що в законодавстві країн Європейського Союзу, які є членами цієї спільноти, правове регулювання деліктної відповідальності загалом, а також деліктної відповідальності публічних суб'єктів зокрема, базується на спільних принципах, слід відзначити, що в окремих із цих держав існують специфічні особливості, що характеризують правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Оскільки Україна прямує до вступу в ЄС, здійснює низку інтеграційних процесів, пов'язаних із цим, і обов'язково стане членом великої європейської родини в найближчому майбутньому, ми вважаємо правильним та актуальним дослідити деякі особливості правового регулювання деліктної відповідальності держави і територіальних утворень в окремих країнах ЄС. Вважаємо, це допоможе краще зрозуміти регулювання зазначеного правового інституту в деяких інших європейських державах, визначити аспекти, які відрізняють їх регулювання від регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів в Україні, та визначити ті позитивні особливості, які в майбутньому могли бути запроваджені в

Україні для покращення ефективності інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів як засобу захисту прав і свобод людини та громадянина.

На початку даного підрозділу нами було частково згадано законодавство Франції, а тому пропонуємо більш детально дослідити притягнення до деліктної відповідальності публічних суб'єктів у цій державі та спробувати визначити особливості регулювання даного правового інституту в цій країні.

Так, аналіз наукової літератури, в якій досліджується правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Франції, дозволяє зробити висновок, що в цій державі зазначений правовий інститут регулюється нормами адміністративного права, а справи щодо відшкодування шкоди потерпілим особам від діянь органів адміністрації розглядаються адміністративними судами [125, с. 40-42; 141, с. 247-252; 142, с. 233-239]. Правило щодо правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів саме нормами адміністративного права у Франції було визначено ще у 1873 році завдяки відомій справі Бланко (Blanco case – прим. О. О. Гавриленко), яку розглядав суд з приводу конфліктів юрисдикцій (Tribunal des Conflits – прим. О. О. Гавриленко). Цей суд встановив, що притягнення до відповідальності уряду за шкоду, завдану приватним особам діями службових осіб, які працюють на уряд, не може регулюватися нормами, визначеними цивільним кодексом, які регулюють відносини між приватними особами, і що притягнення до відповідальності суб'єктів публічної влади має здійснюватися на підставі норм адміністративного права [125, с. 67-68; 141, с. 247-248; 142, с. 234-236; 143, с. 148]. Науковець Сідні Б. Джейкобі зазначив, що дана судова справа стала відправною точкою формування французького права щодо деліктної відповідальності уряду [141, с. 247]. Таким чином, однією з особливостей деліктної відповідальності публічних суб'єктів у праві Франції є те, що настання такої відповідальності регулюється нормами публічного права.

Про те, що регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів нормами адміністративного права є особливістю приманною саме праву Франції, можемо стверджувати на підставі аналізу досліджень деяких зарубіжних науковців, які, зокрема, порівнюють правове регулювання такого виду відповідальності в

законодавстві різних країн Європи [29, с. 9-10; 143, с. 148-150]. Наприклад, науковець Кеннет Майнетт зазначає, що у Франції всі випадки деліктів, вчинених представниками публічної влади, розглядаються адміністративними судами, а притягнення публічних суб'єктів до відповідальності здійснюється на підставі норм адміністративного права, тоді як у Німеччині та Бельгії справи про завдання шкоди суб'єктами публічної влади розглядаються в порядку цивільного судочинства, і питання про притягнення цих суб'єктів до відповідальності вирішується на підставі норм цивільного законодавства [143, с. 148-150]. Як зазначає Енн Кейрс, якщо порівнювати деліктну відповідальність публічних суб'єктів у праві Франції та Бельгії, то показовим є те, що, хоча притягнення до деліктної відповідальності публічних суб'єктів у цих державах регулюється нормами різних галузей права – нормами публічного у Франції та нормами приватного у Бельгії, основні принципи відповідальності представників публічної влади в цих країнах є доволі подібними [29, с. 11].

Тобто, попри подібність основних принципів притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності, у Франції та Бельгії норми, які регулюють цей інститут, мають різну правову природу. Зокрема, Енн Кейрс у своїх дослідженнях деліктної відповідальності публічних суб'єктів у різних країнах Європи дійшла висновку, що французька модель регулювання цього інституту є нестандартною через її публічно-правову природу, а також через те, що більшість норм формується судовою практикою, а не закріплена в окремих законодавчих актах чи розділах кодифікованих актів, як це прийнято в інших державах [29, с. 9-10]. До таких держав, згідно з дослідженнями Кейрс, належать Австрія, Іспанія, Греція та Чехія [29, с. 9-10]. Вважаємо правильним погодитися з думкою Енн Кейрс про те, що формування переважної більшості норм, які регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів у Франції, судовою практикою є нестандартним для країни ЄС та пропонуємо визначити це як ще одну особливість правового регулювання такого виду відповідальності в праві Франції. В цьому контексті варто згадати, що, як відомо, створення норм, які регулюють певні

правові інститути, судовою практикою є більш характерним для країн, які відносяться до англо-американської правової сім'ї [144, с. 276-277].

Проаналізувавши позиції вчених Кеннета Майнетта та Енн Кейрс, слід відзначити, що Україна також належить до числа країн, в яких основні норми, що регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів, закріплені в кодифікованому акті цивільного законодавства – Цивільному кодексі України (статті 1173-1176). Це було продемонстровано в попередніх підрозділах роботи, коли ми аналізували притягнення до даного виду відповідальності таких публічних суб'єктів, як держава та органи місцевого самоврядування. Також, як було визначено в першому розділі роботи, ми підтримуємо думку, що, зокрема, в Україні правовий інститут деліктної відповідальності публічних суб'єктів має комплексу правову природу, але з переважним застосуванням при регулюванні норм приватного права. З огляду на вищезазначене, можемо дійти висновку, що в цих правових аспектах регулювання інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів в Україні та у Франції відрізняється.

Необхідно окремо зазначити, що, як вказують деякі зарубіжні науковці, зокрема, Люсі Шателен, Вірджині Руас, Естер Себілотт, на сьогоднішній день французьке право все-таки передбачає окремі випадки, коли справи про відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми представниками, у Франції розглядаються звичайними судами, зокрема цивільними судами [145, с. 9-10]. Як зазначають вищезгадані науковці, такими випадками є завдання особам шкоди органами влади, які здійснюють специфічний вид діяльності, зокрема, правосуддя або попереднє затримання особи, та коли шкода завдана грубим порушенням фундаментальних прав людини, наприклад, особі було відмовлено у правосудді, незаконно позбавлено свободи, порушено її право власності та інші [145, с. 9-10]. Також до випадків, коли справа про відшкодування шкоди у Франції може бути розглянута звичайним цивільним судом відносяться ситуації, де орган влади вчиняє адміністративне порушення, тобто приймає незаконне рішення або здійснює незаконну дію, які завдають серйозної шкоди фундаментальним правам людини [145, с. 10].

Продовжуючи аналіз наукової літератури щодо питання правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у праві Франції, варто згадати про особливості такого правового регулювання, на які звертають увагу інші зарубіжні науковці. Так, Белл Джон та Франсуа Лішер, досліджуючи відповідальність держави і, зокрема, правове регулювання притягнення до відповідальності держави у Франції, зазначають, що головна відповідальність держави у Франції базується на вині: держава діє, якщо діє негативно, то несе за це відповідальність [142, с. 238]. З огляду на те, що у Франції відповідальність держави базується на вині та те, що притягнення до відповідальності, зокрема, деліктної, регулюється нормами адміністративного права, науковці приходять до висновку, що у випадку, коли вирішується питання про притягнення держави до деліктної відповідальності, категорію «вина» в цьому контексті правильним буде розуміти як провал у виконанні завдань, які покладаються на державну інституцію та які вона повинна реалізовувати. На основі цього науковці дійшли висновку, що метою притягнення держави до відповідальності за шкоду, заподіяну державним службовцем у процесі виконання службових обов'язків, є підтримання існуючої в країні державної системи управління [142, с. 239-240]. Для підтвердження цієї позиції автори посилаються на тезу Анни Жакме-Гоше, яка підкреслює, що характерною особливістю французького адміністративного права є його спрямованість на функціонування адміністрації, внаслідок чого немає необхідності встановлювати порушення прав приватних осіб у випадку подання скарги про заподіяння шкоди органом влади [142, с. 240].

Проаналізувавши вищенаведені тези, вважаємо за необхідне зробити декілька важливих висновків. По-перше, можна констатувати, що у праві Франції передбачено, що при притягненні держави до деліктної відповідальності вважається, що вина органів влади або їхніх службовців повинна бути присутня, але що таку вину потрібно характеризувати як неналежне виконання органами влади або їхніми службовцями покладених на них повноважень, а не як психічне ставлення певної службової особи до вчинених або не вчинених нею дій та негативних наслідків, які настали. Це, на нашу думку, є особливістю правового

регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у праві Франції. Зокрема, це відрізняється від підходу, який застосовується в Україні. Як вже було зазначено в попередніх підрозділах, відповідно до законодавства України, шкода, завдана особі органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, відшкодовується незалежно від наявності вини таких органів чи їхніх посадових або службових осіб, а тому наявність або відсутність вини, по факту, не відіграє у таких випадках жодної ролі, оскільки для притягнення публічного суб'єкта до деліктної відповідальності як підстава застосовується модель усіченого складу цивільного правопорушення, в якому вина є обов'язковим елементом, про що також вже було зазначено. Вважаємо, що підхід, який обрав український законодавець, є більш правильним, оскільки взяття на себе публічними суб'єктами, зокрема, державою, відповідальності за будь-які випадки завдання шкоди їхніми органами влади або посадовими чи службовими особами, не враховуючи при цьому вини останніх, можна охарактеризувати як один із способів практичного втілення принципу відповідальності держави за її діяльність перед людиною, що, в свою чергу, додатково утверджує державу як правову й посилює захист прав і свобод людини та громадянина в ній. Другий висновок, який можемо зробити на підставі аналізу вищенаведених тез науковців, що іншою особливістю правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Франції є мета притягнення публічних суб'єктів до такої відповідальності, яка, як ми бачимо, полягає у виправленні помилок в державному управлінні, та забезпечення, таким чином, належного функціонування системи такого управління. На нашу думку, це є особливістю, оскільки, як вже зазначалось в інших підрозділах, в Україні основною метою притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності є відновлення прав потерпілої особи та відшкодування їй завданої шкоди, а виправлення помилок в державному управлінні, які призвели до завдання такої шкоди, є також важливим, однак другорядним завданням.

Незважаючи на те, що у Франції, за загальним правилом, настання деліктної відповідальності публічних суб'єктів потребує наявності вини, французьке право також передбачає випадки, коли притягнення публічних суб'єктів до такого виду

відповідальності здійснюється незалежно від наявності вини. Так, наприклад, вчений Аллан Ф. Татем зазначає, що адміністративні суди у Франції розрізняють як відповідальність публічних суб'єктів на основі вини, так і відповідальність таких суб'єктів без вини (*sans faute*) [146, с. 104]. Науковець вказує, що у французькому праві в основі відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини лежить два принципи: принцип ризику (*risque*) та принцип рівності (*equality*) [146, с. 104].

Перший принцип, як зазначає вчений Аллан Ф. Татем, полягає в тому, що діяльність держави, навіть коли вона здійснюється без вини останньої, може при певних обставинах бути причиною створення ризику, який при його матеріалізації може завдати шкоди або втрат, які повинні бути відшкодовані державою [146, с. 104]. Як можна зауважити, принцип ризику, на якому акцентує увагу науковець Аллан Ф. Татем, є однією з концептуальних засад, на які спираються деякі дослідники, зокрема й українські, у своїх аргументах щодо допустимості деліктної відповідальності публічних суб'єктів без урахування вини. Цей підхід частково було розглянуто у першому розділі даної роботи в контексті аналізу наукових позицій стосовно можливості безвинної відповідальності держави. Водночас суть другого принципу, зазначає Аллан Ф. Татем, полягає в рівності всіх громадян перед зобов'язаннями, які несе держава [146, с. 104]. Більш детально роз'яснюючи цей принцип, науковець вказує, що існують випадки, коли держава, діючи в інтересах всього суспільства, спричиняє шкоду окремим індивідам, і така шкода підлягає відшкодуванню з боку держави. На підставі аналізу останньої тези науковця, можемо зробити висновок, що деліктна відповідальність держави за правом Франції, відповідно до принципу рівності, настає у зв'язку із завданням шкоди при виконанні певних завдань суспільного значення, які потрібно виконувати всупереч тому, що це завдає шкоди окремим індивідам. Науковець Бернар Пієроль до випадків, коли держава притягається до відповідальності за шкоду відповідно до принципу рівності (*equality*), відносить, зокрема, ситуації завдання збитків від громадських робіт, функціонування споруд з публічно-правовим режимом експлуатації, збитки, які є наслідком виконання міжнародних законів та угод [125, с. 70]. Різниця між принципом ризику та принципом рівності,

як основ відповідальності публічних суб'єктів без врахування вини в праві Франції, як зазначає, зокрема, вчена Марі-Луїза Холле, полягає в тому, що відповідно до принципу рівності завдана потерпілій особі шкода не є випадковою, а, навпаки, є закономірним та передбачуваним наслідком владної діяльності [135, с. 734].

На підставі аналізу вищенаведених тез, можемо підсумувати, що суди у Франції при розгляді справ про притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності застосовують для обґрунтування певних випадків настання такої відповідальності для публічних суб'єктів, зокрема, настання її без врахування вини, концепції та принципи, розроблені переважно правовою доктриною. На нашу думку, це є ще однією особливістю правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів за правом Франції, а також яскравим прикладом того, як розробки правової науки можуть мати прикладний характер.

У правовій системі Франції встановлено можливість притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від наявності вини, що ґрунтується, зокрема, на принципі рівності громадян перед публічними обтяженнями. Відповідно до цього принципу, держава зобов'язана відшкодовувати шкоду, завдану внаслідок здійснення владної діяльності, яка спрямована на досягнення цілей, важливих для всього суспільства. Водночас у низці інших держав, членів Європейського Союзу, застосовується інший підхід, згідно з яким відповідальність публічних суб'єктів може бути обмеженою або виключеною, якщо шкода виникла внаслідок дій, здійснених в інтересах суспільства.

Прикладом такої держави, зокрема, є Греція, де передбачено, що відповідальність публічної влади є обмеженою у випадках, коли порушення правових норм, яке призвело до завдання шкоди особам, було здійснено для того, щоб принести користь всьому суспільству [147, с. 864]. Таким чином можемо підсумувати, що у Франції держава несе відповідальність навіть за шкоду, завдану особі при здійсненні правомірної діяльності по виконанню завдань важливих для всього суспільства в цілому, тоді як у Греції відповідальність публічної влади, в тому числі, держави, є обмеженою у випадках, коли порушення нормативних приписів хоча і завдало шкоди окремим приватним особам, але принесло користь

всьому суспільству. Тобто в таких ситуаціях застосовуються абсолютно різні підходи в цих двох державах, і, на нашу думку, підхід, який застосовується у Франції, є більш прогресивним та таким, що посилює захист прав і свобод людини в державі.

Як бачимо, правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Франції має низку особливих ознак, що робить його унікальним.

Ще однією державою-членом ЄС, в якій правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів має свої особливості, що заслуговують на увагу, є Німеччина. Так, основні норми, які регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів у цій державі, визначені у статті 839 Цивільного кодексу Німеччини (далі – ЦК Німеччини) та стаття 34 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини (далі – Основний закон ФРН) [148; 149]. Норми цих двох статей пов'язані між собою та при цьому мають певні суперечності.

Зокрема, стаття 839 ЦК Німеччини має назву «Відповідальність у разі порушення службових обов'язків» та, зокрема, визначає, що, якщо посадова особа навмисно або з необережності порушує покладені на неї службові обов'язки щодо третьої особи, то така посадова особа зобов'язана відшкодувати третій особі завдану цим шкоду (п. 1 ст. 839 ЦК Німеччини) [148]. У статті також передбачено, що у разі, коли посадова особа винна лише через недбалість, вона може бути притягнена до відповідальності лише в тому випадку, якщо потерпіла особа не може отримати компенсацію іншим шляхом (п. 1 ст. 839 ЦК Німеччини) [148]. Проаналізувавши окремі положення статті 839 ЦК Німеччини, бачимо, що дана норма встановлює, що суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану посадовою особою, є безпосередньо ця посадова особа. У свою чергу, у статті 34 Основного закону ФРН вказано, що, якщо будь-яка особа при виконанні довіреної їй державної посади порушує свій службовий обов'язок перед третьою особою, відповідальність несе головним чином державний орган, який її найняв [149]. Аналіз зазначеної норми вказує, що суб'єктом відповідальності є державний орган, в якому працює посадова особа, яка завдала шкоди. Таким чином, стаття 839 Цивільного кодексу Німеччини та стаття 34 Основного закону ФРН, які є ключовими у правовому

регулюванні деліктної відповідальності держави, мають суперечливий зміст, оскільки визначають різних суб'єктів відповідальності за завдану шкоду. Ймовірно, така колізія пояснюється значною різницею в часі їхнього ухвалення: Цивільний кодекс Німеччини був прийнятий ще у 1900 році, тоді як Основний закон ФРН – лише у 1949 році [149; 150]. Звісно, що в 1900 та 1949 роках право Німеччини знаходилося на різних етапах свого розвитку, а тому різниця у прийнятті цих двох нормативно-правових актів у майже п'ятдесят років могла вплинути на узгодженість їхніх окремих положень.

Незважаючи на цю неузгодженість, зарубіжні вчені вказують на те, що притягнення до відповідальності у випадках завдання шкоди посадовою особою державного органу в Німеччині реалізується відповідно до конституційного принципу, який закріплений у ст. 34 Основного закону ФРН, тобто до відповідальності притягується державний орган [147, с. 856]. Досліджуючи правові підходи до притягнення державних службовців до відповідальності за дії, вчинені ними як у приватному статусі, так і в межах виконання посадових обов'язків, Кен Оліфант наголошує, що у Німеччині застосовується змішана модель. Такий підхід передбачає покладення відповідальності на державного службовця відповідно до положень ст. 839 Цивільного кодексу Німеччини незалежно від характеру завданої шкоди. Водночас, якщо шкода спричинена дією, що здійснена в межах виконання службових повноважень, відповідальність за неї покладається на державу, що узгоджується з конституційним принципом державної відповідальності [147, с. 856]. Подібну думку також висловлюють науковці Джузеппе Дарі-Маттіаччі, Нуно Гарупа та Фернандо Гомес-Помар, які зазначають, що законодавство Німеччини передбачає ефективний перехід відповідальності за шкоду, завдану посадовою особою державного органу, з такої посадової особи на орган державної влади [138, с. 785]. Вчена Паула Гілікер, яка також зазначає, що в Німеччині за шкоду, завдану посадовими особами, відповідальність несе державний орган, де така особа працює, додатково вказує на те, що положення ст. 34 Основного закону ФРН не передбачає випадків, коли державний орган може уникнути деліктної відповідальності, з огляду на відсутність вини з його боку, як це передбачено в

нормах, що регулюють деліктну відповідальність приватних осіб (ст. 831 ЦК Німеччини) [148; 149; 151, с. 51-52]. Теза Паулі Гілікернам дозволяє нам прийти до висновку, що, хоча текст ст. 34 Основного закону ФРН прямо не передбачає, що деліктна відповідальність державного органу настає незалежно від наявності вини посадової особи, яка вчинила шкоду, чи самого державного органу, у зміст зазначеної статті закладено саме ідею притягнення до відповідальності без врахування вини.

Проаналізувавши основні норми німецького законодавства, які регулюють відшкодування шкоди, завданої посадовими особами державних органів, ми побачили, що у Німеччині в контексті питання деліктної відповідальності публічних суб'єктів безпосереднім суб'єктом завдання шкоди завжди визнається посадова особа державного органу, яка власне завдала таку шкоду, а безпосереднім суб'єктом відповідальності за таку шкоду визначено державний орган, де така посадова особа працює. Варто відмітити, що в проаналізованій нами зарубіжній науковій літературі, де, зокрема, досліджується відшкодування шкоди, завданої посадовими особами, за законодавством Німеччини, вчені для позначення суб'єкта відповідальності у таких випадках використовують різні терміни: так, науковець Кен Оліфант вживає термін «state» (держава), тоді як вчені Джузеппе Дарі-Маттіаччі, Нуно Гарупа та Фернандо Гомес-Помар використовують термін «public authority» (державний орган) [138, с. 785; 147, с. 856]. Попри наявні у науковій літературі розбіжності у вживанні термінології, слід акцентувати, що відповідно до статті 34 Основного закону Федеративної Республіки Німеччина відповідальність за шкоду, завдану посадовою особою під час виконання нею службових обов'язків, покладається безпосередньо на відповідний державний орган. Іншими словами, у правовій системі Німеччини держава як самостійний суб'єкт деліктної відповідальності у таких правовідносинах не розглядається. На нашу думку, саме така законодавча конструкція становить одну з характерних рис механізму правового регулювання відповідальності публічних суб'єктів у межах деліктного інституту цієї країни.

На підставі аналізу норм статті 34 Основного закону ФРН, статті 839 ЦК Німеччини, а також тез науковців Кена Оліфанта, Дарі-Маттіаччі, Нуно Гарупа, Фернандо Гомес-Помар та Паула Гілікер щодо питання настання деліктної відповідальності за шкоду, завдану посадовими особами, можна припустити, що стаття 839 ЦК Німеччини має декларативний характер, з огляду на те, що притягнення до вищезазначеного виду відповідальності здійснюється відповідно до статті 34 Основного закону ФРН. Однак така позиція видається дещо спрощеною. Як було зазначено вище, науковець Кен Оліфант вказує, що у статті 839 ЦК Німеччини визначено відповідальність посадової особи державного органу не тільки за шкоду, завдану такою особою при виконанні нею своїх посадових обов'язків, а також за шкоду, завдану такою посадовою особою своїми особистими діями, не пов'язаними з реалізацією владних повноважень [147, с. 856]. Таким чином, коли посадова особа державного органу завдала шкоду, не виконуючи свої обов'язки, а просто діючи як приватна особа, притягнення такої особи до відповідальності здійснюється на підставі ст. 839 ЦК Німеччини. Визначення в одній статті підстави для відшкодування шкоди, завданої посадовою особою при виконанні нею своїх службових обов'язків, та для відшкодування шкоди, завданої діями такої посадової особи, вчиненими не при виконанні нею таких обов'язків, є, на нашу думку, ще однією особливістю правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Німеччині. Так, якщо порівнювати цей підхід з тим, який передбачений в законодавстві України, то варто згадати, що ЦК України закріплює окрему норму для притягнення до деліктної відповідальності публічних суб'єктів за шкоду, завдану посадовою чи службовою особою при здійсненні нею діяльності щодо реалізації владної компетенції (ст. 1174 ЦК України), в той час, коли шкода, завдана приватній особі будь-якими іншими діями посадової чи службової особи, не пов'язаними зі здійсненням нею владної діяльності, відшкодовується на загальних підставах (ст. ст. 1166-1167 ЦК України).

Продовжуючи аналіз правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Німеччині, у даному випадку деліктної відповідальності державних органів, необхідно зазначити про ще одну особливість такого правового

регулювання, на яку звертають увагу інші науковці. Так, вчені Джеф Де Мот та Майкл Г. Форє вказують, що в праві Німеччини є окремі особливості щодо притягнення державного органу до відповідальності, в залежності від того, чи була шкода завдана діями, що відносяться до дискреційних повноважень [152, с. 608]. Науковці зазначають, що у випадках, коли посадова особа вчиняє дії чи приймає рішення, які відносяться до дискреційних повноважень, тобто у посадової особи є можливість на власний розсуд вибирати один із декількох варіантів поведінки, то тоді при завданні шкоди такими діями чи рішеннями відповідальність державного органу є обмеженою [152, с. 609]. У випадках завдання шкоди приватним особам при реалізації посадовими особами дискреційних повноважень в Німеччині діє імунітет від відповідальності, який ґрунтується на тому, що при реалізації вищезазначених повноважень існує суттєвий рівень сумнівів щодо правильності обраної дії чи прийнятого рішення [152, с. 609]. Однак така позиція є не зовсім однозначною. Як слушно підкреслюють Джеф Де Мот та Майкл Г. Форє, наявність інституційного імунітету не виключає повністю відповідальності державних органів за шкоду, заподіяну посадовими особами у процесі реалізації дискреційних повноважень. У випадку, якщо суд під час розгляду справи встановлює порушення в межах здійснення таких повноважень, відповідний державний орган несе обов'язок відшкодувати завдану шкоду [152, с. 609].

Варто відмітити, що відповідальність за шкоду, завдану дискреційними повноваженнями посадових осіб органів влади, передбачена також у праві Франції, проте її регулювання відрізняється від того, яке визначено в Німеччині. Як зазначає український науковець Д. Я. Український, у Франції є можливість притягнути до відповідальності орган влади внаслідок неналежного вибору представником влади форми чи виду правочину, оскільки діє принцип, відповідно до якого при реалізації дискреційних повноважень органи влади не мають права вільного вибору будь-якого з можливих варіантів рішень, а вони повинні вибирати об'єктивно найкращий варіант рішення. В іншому випадку органи влади повинні бути притягнуті до відповідальності та відшкодувати шкоду, якщо її завдання в такій ситуації мало місце [125, с. 14]. Як можна побачити, на відміну від права

Німеччини, у праві Франції не передбачено імунітету за шкоду, завдану посадовими особами внаслідок реалізації ними дискреційних повноважень.

Ще однією особливістю деліктної відповідальності державних органів у Німеччині є те, що у в цій державі дуже розвиненим є інститут страхування відповідальності за шкоду, зокрема, відповідальності державних органів. Як зазначає С. С. Коба, у правовій системі Німеччини досить поширеною є практика страхування відповідальності органів державної влади та їхніх посадових осіб на випадок заподіяння шкоди під час здійснення ними владних (публічно-правових) повноважень. Він акцентує, що з метою забезпечення страхового покриття відповідальності державних органів та їхніх посадових осіб у Німеччині було створено спеціалізовані об'єднання страхових організацій, які функціонують на неприбутковій основі та ґрунтуються на принципі солідарної відповідальності [125, с. 40]. Науковець підкреслює, що впроваджений у Німеччині механізм страхування відповідальності дозволяє ефективно врегульовувати конфлікт між необхідністю забезпечення прав і законних інтересів приватних осіб, яким завдано шкоди, та потребою збереження фінансової стабільності державного і місцевих бюджетів. У переважній більшості випадків витрати, пов'язані з відшкодуванням завданої шкоди, покриваються саме страховими організаціями, що значно знижує бюджетне навантаження на публічні суб'єкти [125, с. 42]. Проаналізувавши вищезазначені тези вченого С. С. Коби, можемо зробити висновок, що правовий інститут страхування відповідальності державних органів є досить ефективним, оскільки, дійсно, дозволяє зняти з публічних бюджетів та фондів тягар відшкодування особі шкоди, завданої державними органами влади або їхніми посадовими особами.

Варто відмітити, що, окрім Німеччини, інститут страхування відповідальності окремих посадових осіб державних органів широко використовується також і в інших країнах-членах ЄС. Наприклад, в Іспанії судді в обов'язковому порядку повинні мати страхування своєї професійної відповідальності для того, щоб гарантувати собі захист у разі подання проти них цивільного позову про компенсацію, завданої ними шкоди, або у разі застосування

до суддів дисциплінарних штрафів [153, с. 23]. Страхування відповідальності суддів також існує в Італії та Португалії [154].

На нашу думку, досвід Німеччини щодо створення низки страхових організацій, які страхують відповідальність державних органів або їхніх посадових осіб, є позитивним та таким, який варто спробувати застосувати в Україні. На жаль, однією з основних проблем відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, в Україні є те, що після отримання рішення про відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, потерпілі особи довго чекають на фактичне виконання такого рішення та отримання присудженого відшкодування, оскільки кожен рік в Державний бюджет України закладається тільки певна сума коштів для виплати відшкодування такої шкоди і її недостатньо для виконання всіх судових рішень. Вважаємо, що хоча створення страхових організацій, покликаних здійснювати страхування відповідальності публічно-правових суб'єктів, і потребуватиме певного часу – з огляду на необхідність ухвалення відповідного законодавства, яке б регламентувало діяльність таких організацій та визначало засади функціонування інституту страхування відповідного виду відповідальності, а також імплементації цих норм у практичну площину, проте у перспективі це могло б, подібно до досвіду Німеччини, зменшити фінансове навантаження на державний і місцеві бюджети у частині виплат відшкодування шкоди, заподіяної органами влади чи їхніми посадовими або службовими особами, а найголовніше – сприяти оперативному поновленню становища потерпілої особи та забезпеченню додаткових гарантій реалізації її прав.

Продовжуючи дослідження особливостей правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів в окремих країнах Європи, також пропонуємо звернути увагу на регулювання вищезазначеного правового інституту за законодавством Польщі.

Так, у п. 1 ст. 77 Конституції Республіки Польща від 1997 року визначено, що кожен має право на відшкодування шкоди, завданої йому діями органу публічної влади, що суперечать закону, а у ст. 41, яка стосується правил щодо

позбавлення особи свободи та її затримання, є п. 5, в якому зазначено, що особа, яка була незаконно позбавлена волі, має право на компенсацію [155]. Подальшу деталізацію основних положень щодо деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Польщі, так само, як і в Україні, можна знайти в цивільному законодавстві, в якому правовому регулюванню даного виду відповідальності присвячено низку норм.

Так, у §1 ст. 417 Цивільного кодексу Республіки Польщі (далі – ЦК Польщі) визначено, що за шкоду, завдану незаконною дією або бездіяльністю при здійсненні публічної влади, відповідальність несе Державне казначейство або орган місцевого самоврядування, чи інша юридична особа, яка здійснює повноваження на підставі закону, а в §2 ст. 417 ЦК Польщі зазначено, що, якщо виконання завдань, які стосуються публічної влади, було делеговано на підставі договору органу місцевого самоврядування або іншій юридичній особі, то їх виконавець несе солідарну відповідальність за заподіяну шкоду разом з органом місцевого самоврядування, який делегував таке виконання, або Державним казначейством [156].

Проаналізувавши положення статті 417 Цивільного кодексу Польщі, можна побачити, що в ній чітко визначено суб'єктів, які безпосередньо несуть відповідальність за шкоду, завдану при здійсненні публічної влади. Такими суб'єктами є Державне казначейство, органи місцевого самоврядування або інші юридичні особи, які реалізують владні повноваження відповідно до закону. Водночас зазначена норма також окреслює коло безпосередніх заподіювачів шкоди, завданої незаконними діями або бездіяльністю під час здійснення публічної влади:

- 1) органи місцевого самоврядування;
- 2) інші юридичні особи, які здійснюють владу на підставі закону;
- 3) юридичні особи, яким було на підставі договору делеговано здійснення певних завдань, що стосуються публічної влади (несуть солідарну відповідальність разом із суб'єктом, який делегував повноваження).

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що норма статті 417 ЦК Польщі, закріплюючи право осіб на відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, основний акцент робить на тому, хто має нести відповідальність у таких випадках, чітко перераховуючи суб'єктів відповідальності. Не можна не звернути увагу на те, що стаття 417 ЦК Польщі не містить повного переліку суб'єктів, які є заподіювачами шкоди в таких випадках, наприклад, там не зазначено точно якими суб'єктами повинна бути завдана шкода для того, щоб до відповідальності було притягнуто Державне казначейство. Проте, незважаючи на це, на нашу думку, визначити будь-якого суб'єкта заподіювача шкоди у таких випадках можна з огляду на положення ст. 417 ЦК Польщі, що Державне казначейство та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за шкоду, завдану незаконною дією чи бездіяльністю при здійсненні публічної влади. Тобто, суб'єктами заподіювачами шкоди є суб'єкти, які здійснюють публічну владу, і в залежності від того, кого вони представляють – державу чи орган місцевого самоврядування, відповідальність покладається на Державне казначейство чи орган місцевого самоврядування. Застосування підходу щодо визначення суб'єкта заподіювача шкоди через призму діяльності, яку здійснює такий суб'єкт, на нашу думку, можна визначити як особливість правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів за законодавством Польщі, оскільки, як нами було згадано раніше, наприклад, у цивільному законодавстві України та Німеччини в положеннях щодо правового регулювання такого виду відповідальності чітко визначено заподіювачів шкоди. Відсутність конкретного визначення безпосередніх суб'єктів, які спричинили шкоду, у статті 417 Цивільного кодексу Польщі, що разом із пунктом 1 статті 77 Конституції Республіки Польща становить основу правового регулювання деліктної відповідальності публічної влади, на нашу думку, свідчить про те, що відповідно до польського законодавства, з'ясування особи заподіювача шкоди не є пріоритетним. Натомість основна увага зосереджена на забезпеченні ефективного відшкодування заподіяної шкоди. Також, відсутність згадки про безпосередніх заподіювачів шкоди у випадку завдання останньої при здійсненні публічної влади

та пряма вказівка на суб'єктів, які понесуть відповідальність, дозволяє стверджувати, що у Польщі застосовується підхід щодо притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини.

Позитивним моментом, на нашу думку, у правовому регулюванні деліктної відповідальності публічних суб'єктів за законодавством Польщі є те, що у §2 статті 417 ЦК Польщі окремо визначено відповідальність за шкоду, завдану суб'єктами, яким було делеговано реалізацію публічної влади. Такий підхід є дуже прогресивним та таким, що, на нашу думку, посилює захист прав і свобод людини та громадянина в державі.

Продовжуючи аналіз ЦК Польщі на предмет регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, необхідно також згадати норми інших статей. Так, ст. 417¹ присвячена відшкодуванню відповідальності за шкоду, завдану у сфері нормотворчої діяльності та у сфері прийняття певних рішень іншого характеру. Зокрема, §1 ст. 417¹ ЦК Польщі визначає, що у випадку завдання шкоди прийняттям нормативно-правового акта відшкодування такої шкоди можливе лише після підтвердження у відповідному судовому провадженні невідповідності нормативно-правового акту Конституції, ратифікованій міжнародній угоді або закону. Визначаючи право на відшкодування шкоди, завданої нормативно-правовим актом, ЦК Польщі одразу встановлює умову щодо попереднього визнання акта, яким завдано шкоди, як такого, що не відповідає іншим законодавчим актам. Це позитивний аспект правового регулювання відшкодування такого виду шкоди, оскільки законодавство робить зрозумілим потерпілій особі кроки, які їй потрібно зробити для отримання відшкодування. Із §1 ст. 417¹ ЦК Польщі дуже тісно пов'язані положення §2 ст. 417¹ ЦК Польщі, в якому, зокрема, визначено, що особа має право на відшкодування шкоди у випадку, якщо щодо такої особи було прийнято остаточне судове рішення або вирок на підставі нормативно-правового акту, який в судовому порядку було визнано таким, що не відповідає Конституції Республіки Польщі, ратифікованій міжнародній угоді або закону. Окрім цього, §2 ст. 417¹ ЦК Польщі закріплює право особи на відшкодування шкоди, завданої внаслідок ухвалення судового вироку або

остаточного рішення, якщо попередньо таке рішення в судовому порядку було визнано незаконним, якщо тільки інше не передбачено положеннями закону. Тобто, як можна побачити, право на відшкодування шкоди, завданої ухваленням нормативно-правового акту, та право на відшкодування шкоди, завданої особі судовим рішенням, визначено в межах однієї статті ЦК Польщі.

На нашу думку, положення §3 та §4 статті 417¹ Цивільного кодексу Польщі є доволі прогресивними та такими, що заслуговують на увагу. Вони закріплюють право особи на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок неприйняття суб'єктом, який здійснює публічну владу, відповідного рішення або нормативно-правового акта, якщо обов'язок ухвалити таке рішення чи акт прямо передбачений законодавством. Так, §3 ст. 417¹ ЦК Польщі закріплює право на відшкодування шкоди, завданої внаслідок неприйняття рішення, а §4 ст. 417¹ ЦК Польщі закріплює право на відшкодування шкоди, завданої неприйняттям нормативно-правового акту. Щодо реалізації права на відшкодування шкоди, завданої неприйняттям рішення, §3 ст. 417¹ ЦК Польщі визначає, що для отримання відшкодування у такому випадку потрібно попереднє визнання у судовому порядку факту незаконності неприйняття відповідного рішення, якщо інше не передбачено в окремих положеннях. В свою чергу, положення §4 ст. 417¹ ЦК Польщі вказують на те, що питання незаконності неприйняття певного нормативно-правового акту вирішується судом, який розглядає справу про відшкодування шкоди, завданої внаслідок неприйняття такого акту.

Як можна побачити, у ЦК Польщі дуже детально визначено правове регулювання відшкодування шкоди, завданої особам у сфері нормотворчої діяльності та у сфері прийняття правових рішень. Окрім закріплення відповідальності публічних суб'єктів за шкоду, завдану внаслідок прийняття незаконного нормативно-правового акту або рішення, що є звичайною практикою для більшості демократичних країн, законодавство Польщі разом з цим закріплює відповідальність публічних суб'єктів за шкоду, завдану незаконним неприйняттям нормативно-правового акту або іншого правового рішення, коли обов'язок прийняття останніх передбачено правовими положеннями. Як ми зазначили вище,

закріплення норм, які є підставами відшкодування шкоди, завданої внаслідок неприйняття публічними суб'єктами певних нормативно-правових актів або рішень, є прогресивним та таким, що посилює захист прав і свобод осіб від незаконної діяльності публічних суб'єктів у сфері нормотворчої діяльності, яка займає дуже вагомую частину діяльності таких суб'єктів у цілому. На нашу думку, законодавство України також потребує закріплення відповідальності публічних суб'єктів за шкоду, заподіяну внаслідок неприйняття нормативно-правових актів або рішень. Це обумовлено тим, що в Україні фізичні особи нерідко опиняються в ситуації, коли органи влади не приймають правові рішення у встановлений законом строк або взагалі ухиляються від їх ухвалення. Досвід Польщі у питанні відповідальності публічних суб'єктів за такий вид шкоди є позитивним, і ми рекомендуємо використати його як орієнтир для врегулювання такої відповідальності в законодавстві України.

Окрім вищезгаданих норм ЦК Польщі, які регулюють правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, варто також згадати норму ст. 417² ЦК Польщі. У зазначеній статті визначено, що відшкодуванню підлягає шкода, завдана внаслідок законного здійснення публічної влади, коли обставини завдання шкоди, особливо такі як непрацездатність потерпілої особи або складні умови її матеріального становища, вказують на те, що таке відшкодування вимагає засади справедливості. У такому випадку потерпіла особа має право вимагати повне або часткове відшкодування та грошову компенсацію заподіяної шкоди. Таким чином, у законодавстві Польщі визначено також відповідальність за шкоду, завдану публічними суб'єктами при здійсненні останніми законної діяльності без будь-яких порушень з їхнього боку, що, на нашу думку, робить правовий інститут деліктної відповідальності публічних суб'єктів за законодавством Польщі ще більш ефективним з точки зору захисту прав і свобод людини та громадянина, оскільки посилює відповідальність публічних суб'єктів та гарантує відшкодування шкоди, завданої навіть законними діями таких суб'єктів. На нашу думку, норма ст. 417² ЦК Польщі є подібною до норм права Франції, які визначають відповідальність публічних суб'єктів за шкоду, завдану внаслідок законної діяльності з реалізації

публічних завдань, яка є природною для публічних суб'єктів, однак норма ст. 417² ЦК Польщі визначає конкретні обставини, за яких можливе відшкодування шкоди у таких ситуаціях, тоді як у Франції, як можна зрозуміти з аналізу наукової літератури, суди кожену ситуацію розглядають індивідуально, керуючись принципом рівності, про який ми згадували вище. З огляду на це, можна стверджувати, що правове регулювання шкоди, завданої особі внаслідок законної діяльності публічних суб'єктів, за законодавством Польщі має свою специфіку, що є ще однією особливістю правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у цій державі.

Аналізуючи ЦК Польщі на предмет правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, необхідно також згадати про ст. 421 ЦК Польщі, де зазначено, що положення ст. ст. 417, 417¹, 417² ЦК Польщі не застосовуються, якщо відповідальність за шкоду, заподіяну при здійсненні владних повноважень, регулюється спеціальними нормативними актами. Вважаємо, що ст. 421 ЦК Польщі заслуговує на увагу, оскільки вона чітко закріплює правило щодо застосування проаналізованих нами вище норм і, таким чином, робить більш зрозумілим та чітким правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, що, в свою чергу, знову ж таки відображається на ефективності функціонування даного правового інституту як інструменту захисту прав осіб.

Таким чином, нами була здійснена спроба проаналізувати правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів в окремих країнах ЄС, а саме у Франції, Німеччині та Польщі, та визначити особливості правового регулювання даного правового інституту в кожній з цих держав. Як бачимо, у кожній із розглянутих країн існує власна специфіка правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів. Так, у Франції цей інститут формується переважно під впливом судової практики, з безпосереднім застосуванням судами принципів, розроблених юридичною доктриною, зокрема принципу ризику та принципу рівності. У Німеччині характерною рисою є функціонування інституту страхування відповідальності органів державної влади та посадових осіб, що дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет і

частково покласти обов'язок відшкодування шкоди на страхові установи. Польське законодавство, у свою чергу, передбачає відповідальність не лише за неправомірні дії, а й за бездіяльність, зокрема, за незаконне неприйняття нормативно-правового акта чи рішення, а також за шкоду, завдану особами, яким було делеговано здійснення публічних повноважень.

Аналіз зазначених особливостей свідчить про складність і багатовимірність інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів, а також про його унікальний характер у правовій системі кожної держави. Водночас, окремі ефективні елементи зарубіжного досвіду можуть бути адаптовані й у національному законодавстві України з метою вдосконалення правового механізму притягнення публічної влади до відповідальності та посилення захисту прав і свобод людини і громадянина.

Висновки до Розділу 2

Деліктна відповідальність держави в Україні регулюється низкою міжнародних, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. До переліку міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють певні аспекти деліктної відповідальності держави, відносяться акти, які є основними у сфері утвердження та захисту прав і свобод осіб, а саме: Загальна декларація прав людини (ст. 8), Конвенція (п. 5 ст. 5) та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (п. 3 ст. 2). Регулювання низки аспектів деліктної відповідальності держави такими актами додатково підкреслює значення правового інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, держави, як інструменту гарантування та захисту прав і свобод людини та громадянина. Визначено, що національні суди широко застосовують положення вищезазначених міжнародних актів та практику ЄСПЛ для вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, що позитивно відзначається на якості судових рішень у такій категорії справ.

У законодавстві України норми, які регулюють деліктну відповідальність держави, передбачені в нормативно-правових актах різної юридичної сили. Так, основне місце у правовому регулюванні деліктної відповідальності держави на національному рівні в Україні займає ст. 56 КУ, яка визначає право фізичних та юридичних осіб на відшкодування шкоди, завданої органами влади, у тому числі державними, або їхніми посадовими чи службовими особами. У подальшому норми зазначеної статті КУ знаходять свою деталізацію в інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, зокрема, у статтях 1173-1176 ЦК України, які, також як і статті 56 КУ, є основними при регулюванні деліктної відповідальності публічних суб'єктів, у тому числі держави. Саме на підставі зазначених норм відбувається притягнення держави Україна та інших публічних суб'єктів до деліктної відповідальності. Норми статті 1173-1174 ЦК України визначають загальні підстави для притягнення держави України до деліктної відповідальності, тоді як статті 1175-1176 ЦК України передбачають спеціальні підстави настання деліктної відповідальності для публічних суб'єктів, зокрема, держави: ст. 1175 ЦК України є підставою для притягнення до відповідальності за шкоду, завдану у сфері нормотворчої діяльності, а ст. 1176 ЦК України визначає засади притягнення держави до відповідальності за шкоду, завдану органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. До підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють певні аспекти деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, держави, необхідно віднести Порядок № 845, в якому визначається порядок отримання потерпілими особами відшкодування шкоди, завданої органами влади, у тому числі державними, або їхніми посадовими чи службовими особами. Таким чином, можемо констатувати, що законодавство, яке регулює деліктну відповідальність держави, в Україні є доволі розгалуженим.

Незважаючи на закріплення норм, які регулюють деліктну відповідальність держави, у різних нормативно-правових актах та їх суттєву деталізацію, на сьогоднішній день правове регулювання деліктної відповідальності держави, а також інших публічних суб'єктів, має певні проблемні моменти, які впливають на можливість повної реалізації деліктної відповідальності для таких суб'єктів, а,

відповідно, на рівень захисту прав і свобод людини та громадянина в державі. Так, одним із таких проблемних моментів є закріплення порядку відшкодування шкоди, завданої органами влади, у тому числі державними, або їхніми посадовими чи службовими особами, на рівні підзаконного нормативно-правового акту, а не на рівні закону. Таким актом є згаданий Порядок № 845. Однак, відповідно до норм деяких законодавчих актів, зокрема, БК України, цей порядок повинен бути врегульований на законодавчому рівні. Відсутність такого законодавчого акту створює неузгодженість між різними нормативно-правовими актами, які регулюють певні аспекти деліктної відповідальності держави, що суттєво впливає на ефективність деліктної відповідальності публічних суб'єктів, зокрема, держави, як інструменту захисту прав і свобод людини та громадянина, адже визначення в законодавчому акті механізму відшкодування шкоди, завданої органами влади публічних суб'єктів або їхніми посадовими чи службовими особами, не тільки б усунуло вищезгадану неузгодженість між різними нормативно-правовими актами, але також надало б більшої ваги інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів, у тому числі, держави, як засобу захисту та відновлення прав і свобод людини та громадянина. Саме тому акцентовано увагу на необхідності якнайскорішого визначення порядку відшкодування такого виду шкоди на законодавчому рівні.

Висловлено думку щодо необхідності посилення персональної відповідальності посадових чи службових осіб органів влади, зокрема, державних, незаконна діяльність яких призвела до завдання шкоди фізичним та юридичним особам. Зокрема, пропонується це зробити шляхом внесення змін до ЦК України, а саме внести зміни до статті 1191 ЦК України, виключивши з неї частини 3 та частини 4, які визначають право держави та інших публічних суб'єктів звернутися до посадової чи службової особи зі зворотною вимогою про відшкодування шкоди, та додати окрему ст. 1191¹ ЦК України, якою покласти на публічних суб'єктів зобов'язання через відповідні органи влади звертатися до суду з позовом до посадової чи службової особи, яка завдала шкоди, про відшкодування шкоди в порядку регресу. Вважаємо, що покладення такого обов'язку на публічних

суб'єктів, зокрема й на державу, сприятиме не стільки відшкодуванню витрат, пов'язаних із компенсацією завданої шкоди, скільки матиме превентивний ефект, впливаючи на поведінку посадових і службових осіб органів влади, стимулюючи їх до дотримання прав людини та утримання від незаконних дій, рішень чи бездіяльності, здатних завдати шкоди фізичним та юридичним особам. Причому встановлено, що зважаючи на складність діяльності, яку здійснюють посадові та службові особи органів влади, зокрема, державних, кожену ситуацію треба детально розглядати в судовому порядку, щоб чітко визначити чи мало місце порушення з боку посадової чи службової особи.

Визначено, що деліктна відповідальність органів місцевого самоврядування регулюється переважно тими нормами, які визначають деліктну відповідальність держави, зокрема, згаданими вище нормами КУ та ЦК України. Це дозволило прийти до висновку, що правовому регулюванню деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування за законодавством України притаманні такі самі проблеми як і правовому регулюванню такої відповідальності щодо держави. Так, окремі аспекти порядку відшкодування шкоди, завданої органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими чи службовими особами, також врегульовані підзаконним нормативно-правовим актом – Порядком № 845, тоді як такий порядок та пов'язані з ним аспекти повинні бути врегульовані в законодавчому акті. Це додатково підкреслює необхідність прийняття законодавчого акту, який буде визначати порядок відшкодування такого виду шкоди. Окрім спільних проблем правового регулювання деліктної відповідальності держави та органів місцевого самоврядування, для деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування притаманні певні специфічні проблеми. На такі проблеми звертають увагу інші науковці: це проблема визначення безпосереднім суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану органом місцевого самоврядування, власне цього самого органу, а також проблема не відповідності статті 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» нормам низці інших законодавчих актів у частині визначення можливості стягнути відшкодування шкоди безпосередньо з посадової особи органу місцевого самоврядування. Висловлено підтримку тезам

науковців, які пропонують внести зміни до законодавчих актів з метою виправлення цих помилок.

Встановлено, що збройна агресія РФ проти України вплинула, зокрема, на порядок функціонування місцевого самоврядування в Україні. Визначено, що військові адміністрації, які можуть створюватися та діяти паралельно з органами місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану можуть перебирати на себе деякі функції місцевого самоврядування, наприклад, щодо затвердження місцевих бюджетів, з яких, у тому числі, здійснюється відшкодування шкоди, завданої органами місцевого самоврядування. Це потенційно може впливати на можливість притягувати органи місцевого самоврядування до деліктної відповідальності та отримувати потерпілими особами відшкодування завданої ним шкоди.

На підставі аналізу деякої зарубіжної наукової літератури та окремого законодавства було визначено та проаналізовано особливості правового регулювання деліктної відповідальності держави та територіальних утворень у таких країнах як Франція, Німеччина та Польща.

Так, було визначено, що особливостями деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Франції є те, що вона регулюється нормами, які відносяться до публічного права, а саме нормами адміністративного права, що норми, які регулюють даний вид відповідальності, сформовані та закріплені переважно в рішеннях судів, а також те, що головна відповідальність держави у Франції базується на вині, хоча також у французькому праві є визначені випадки коли відповідальність настає незалежно від вини посадових осіб. Позитивною особливістю правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Франції є застосування при вирішенні судових справ щодо відшкодування шкоди деяких принципів та концепцій, вироблених переважно правовою доктриною.

В свою чергу, серед особливостей правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Німеччині необхідно виділити те, що безпосереднім суб'єктом відповідальності в цій державі, у випадку завдання шкоди посадовою особою органу влади, виступає безпосередньо орган влади, де працює

посадова особа, а безпосереднім заподіювачем шкоди завжди є посадова особа органу влади. Іншими особливостями правового регулювання даного виду відповідальності у Німеччині є функціонування обмеженого імунітету органу влади за шкоду, завдану дискреційними повноваженнями, та існування розгалуженої системи страхових організацій, які страхують відповідальність органів влади, зокрема, деліктну. Наявність правового інституту страхування відповідальності органів влади або їх посадових осіб є, на нашу думку, позитивною особливістю правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Німеччині.

Досліджуючи деліктну відповідальність публічних суб'єктів за законодавством Польщі було визначено, що правове регулювання такої відповідальності в цій державі є доволі чітким та зрозумілим. Особливостями правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів за законодавством Польщі, зокрема, є:

1) визначення в законодавстві Польщі деліктної відповідальності публічних суб'єктів за шкоду, завдану органами, при виконанні ними делегованих повноважень;

2) визначення в ЦК Польщі положень про відповідальність за шкоду, завдану незаконним неприйняттям нормативно-правового акта або іншого правового рішення, коли обов'язок їх прийняття передбачений законом. Остання особливість, на нашу думку, є прогресивною та сприяє посиленню захисту прав і свобод людини в державі.

Зазначені позитивні особливості правового регулювання деліктної відповідальності держави та територіальних утворень у Франції, Німеччині та Польщі, на нашу думку, могли б бути також реалізовані в Україні, а тому рекомендуємо законодавцю звернути на них увагу.

РОЗДІЛ 3

СПЕЦІАЛЬНІ ПІДСТАВИ ПРИТЯГНЕННЯ ПУБЛІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ ДО ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

3.1. Відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами державної влади за законодавством України: проблеми правового регулювання та правозастосування

Як відомо, правоохоронні органи державної влади виконують одні з найважливіших завдань, які стоять перед державою. До таких завдань, зокрема, можна віднести:

- 1) захист основоположних прав і свобод громадян;
- 2) захист існуючого конституційного ладу держави;
- 3) виявлення, запобігання та розслідування кримінальних правопорушень, боротьба зі злочинністю;
- 4) захист державної безпеки, державного кордону та охорона правопорядку;
- 5) розвиток системи правоохоронної діяльності шляхом поліпшення якісних та кількісних показників;
- 6) збирання інформації про гарантування безпеки держави і суспільства;
- 7) відшкодування збитків, заподіяних кримінальними правопорушеннями;
- 8) виконання функцій з підтримання публічного державного обвинувачення в суді, функцій представництва, нагляду та інші [157, с. 34-35; 158, с. 17-18; 159, с. 85-87; 160, с. 126-127; 161, с. 100-101].

Значну частину таких завдань виконують правоохоронні органи, які безпосередньо здійснюють правоохоронну діяльність. Для реалізації покладених на них функцій держава наділяє ці органи спеціальними повноваженнями, що не є характерними для інших органів державної влади. Характерною ознакою таких повноважень та загалом діяльності, яку здійснюють вищезазначені органи, є те, що вони дуже тісно пов'язані зі сферою прав і свобод людини. Зокрема органи, що здійснюють правоохоронну діяльність, мають повноваження обмежувати людину

в здійсненні її прав: наприклад, вилучати в неї майно, на яке в особи є право власності, заборонити особі вільно пересуватися і залишати своє місце проживання, відсторонити особу від посади та здійснення професійних обов'язків, обмежити свободу людини шляхом застосування до неї таких заходів як взяття і тримання під вартою, а також застосовувати інші заходи впливу щодо фізичної особи. І хоча вважається, що перераховані вище та подібні до них заходи мають застосовуватися в порядку та у випадках, визначених законом, на практиці, на жаль, нерідко трапляються ситуації, коли органи, що здійснюють правоохоронну діяльність, не дотримуються законодавчих приписів, вчиняють неправомірні дії, виявляють бездіяльність або приймають неправомірні рішення щодо інших осіб, порушуючи таким чином права таких осіб та, зокрема, завдаючи їм шкоди. Такий стан речей зумовлює пошуки нових та дослідження вже існуючих правових інструментів, які посилюватимуть захист прав і свобод людини у випадках взаємодії останньої з правоохоронними органами державної влади.

Як слушно зазначає С. Д. Гринько: «Однією з гарантій дотримання прав і свобод громадян у їхніх відносинах з державою та її судовими і правоохоронними органами є встановлений законом обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду» [162, с. 181]. Дійсно, закріплена в законодавстві України деліктна відповідальність держави за шкоду, завдану органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, є правовим інструментом, який покликаний попередити порушення прав і свобод людини з боку таких органів, а у випадку порушення якнайшвидше поновити права потерпілої особи та відшкодувати завдану шкоду. Саме тому, на нашу думку, при дослідженні теоретико-правових аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів варто зупинитися на питаннях правового регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, існуючих на сьогоднішній день проблем, пов'язаних з ним, а також окремо приділити увагу деяким аспектам правозастосування норм законодавства України, які регулюють цей правовий інститут.

Одним із законодавчих актів, які регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон № 266/94-ВР) [67]. Даний законодавчий акт був одним із перших, який визнавав відповідальність держави за шкоду, завдану її органами державної влади, а саме правоохоронними органами, та встановив обов'язок держави відшкодовувати таку шкоду.

Проаналізувавши положення Закону № 266/94-ВР, можемо констатувати, що ним регулюються окремі питання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Так, даний законодавчий акт визначає, яка шкода повинна бути відшкодована особі в кожній конкретній ситуації, в яких випадках право на відшкодування шкоди переходить до спадкоємців потерпілої особи, як відбувається повернення особі житла, в якому вона проживала та яке втратила, внаслідок застосування до неї обмежень з боку органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, ким визначається розмір відшкодування шкоди, як особа має оскаржувати рішення про відшкодування шкоди та інші правові аспекти, що стосуються відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність [67; 163, с. 74].

Досліджуючи Закон № 266/94-ВР як одне із джерел правового регулювання відшкодування шкоди, завданої особі органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, необхідно згадати також Положення про застосування ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 року № 6/5/3/41 (далі – Положення № 6/5/3/41) [164]. Будучи підзаконним нормативно-правовим актом, Положення № 6/5/3/41 надає роз'яснення щодо застосування Закону № 266/94-ВР [163, с. 75].

Окрім вищезгаданого Закону № 266/94-ВР та Положення № 6/5/3/41, норми, які регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, можна знайти також в інших законодавчих актах.

Так, в попередніх розділах ми вже частково згадували статтю 1176 ЦК України, в якій, зокрема, визначено, що фізична особа має право отримати від держави в повному обсязі відшкодування шкоди, яка була завдана їй незаконним засудженням, незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, незаконним застосуванням запобіжного заходу, незаконним затриманням, незаконним накладенням адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ч. 1) [19]. Положення ст. 1176 ЦК України також визначають, в яких випадках у фізичної особи виникає або не виникає право на відшкодування шкоди (ч. 2, ч. 3), за яких умов фізична особа не має права на відшкодування (ч. 4), за яких обставин отримати відшкодування може юридична особа (ч. 5), у яких випадках шкода, завдана органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, відшкодовується на загальних засадах (ч. 6), а також містять вказівку на те, що порядок відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, встановлюється законом (ч. 7) [19].

Також, норми, які регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність можна знайти в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України). Так, ч. 1 ст. 130 КПК України визначає підставу відшкодування особі шкоди, а саме завдання такої шкоди внаслідок незаконного рішення, дії чи бездіяльності органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [165]. Окрім цього, в ч. 2 ст. 130 КПК України визначено, що держава, після відшкодування шкоди, може звернутися до слідчого або прокурора, який завдав особі шкоду, зі зворотною вимогою у разі встановлення в діях цих осіб складу кримінального правопорушення або дисциплінарного проступку [165].

Проаналізувавши ст. 130 КПК України, ми можемо прийти до висновку, що норма даної статті об'єднує в собі дві складові, а саме:

1) вона визначає підставу для відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність;

2) вона визначає право держави звернутися з позовом про відшкодування шкоди до винної особи (слідчого, прокурора) в порядку регресу.

Це, зокрема, відрізняє норму ст. 130 КПК України від норми ст. 1176 ЦК України, в якій також визначено підставу для відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, проте в якій не передбачено право держави звернутися до винної особи зі зворотною вимогою для отримання відшкодування.

Норми згаданих нами Закону № 266/94-ВР, Положення № 6/5/3/41, а також ст. 1176 ЦК України та ст. 130 КПК України регулюють виключно відшкодування шкоди, яка була завдана органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Тобто вони є спеціальними. В свою чергу, досліджуючи правове регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, необхідно зазначити, що даний правовий інститут також регулюється загальними нормами, які регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів: серед них вже згадані нами норми ст. 56 КУ та ст. ст. 1173-1175 ЦК України.

На даному етапі щодо правового регулювання відшкодування шкоди, завданої особам органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, ми можемо зробити такі висновки:

1) воно визначено низкою законодавчих актів та окремими підзаконними нормативно-правовими актами;

2) складається як із загальних норм, які в цілому регулюють відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, так і спеціальних норм, які регулюють відшкодування шкоди, завданої саме органами, що здійснюють правоохоронну діяльність.

Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, в національному законодавстві є, на нашу думку, доволі детальним, оскільки є чітко визначені підстави для відшкодування шкоди, види шкоди, яка відшкодовується, є спеціальний законодавчий акт, який регулює порядок відшкодування такої шкоди, та інші правові аспекти, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність [163, с. 75]. Наявність ґрунтовної нормативно-правової бази, яка регулює відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, є одним із факторів, що створює необхідні передумови для належного захисту прав людини і громадянина від вчинення неправомірних дій вищезгаданими органами [163, с. 75]. Однак необхідно зазначити, що між деякими законодавчими актами, які регулюють відшкодування шкоди, завданої згаданими органами державної влади, існують певні суперечності, які суттєво впливають на ефективність інституту відшкодування шкоди, завданої органами, які здійснюють правоохоронну діяльність.

Існують певні суперечності між нормою ст. 1176 ЦК України та положеннями Закону № 266/94-ВР. Так, ст. 1176 ЦК України, визначаючи підставу для відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, містить, як вже було зазначено вище, вказівку на те, що порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю таких органів встановлюється законом [19]. Логічним буде припустити, що законодавчим актом, який встановлює такий порядок, є Закон № 266/94-ВР, оскільки іншого законодавчого акту, який би регулював такий порядок на сьогоднішній день немає [163, с. 74]. Це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок, що положення ст. 1176 ЦК України та Закону № 266/94-ВР повинні бути узгоджені між собою. Однак це не так.

Так, якщо проаналізувати повну назву та текст Закону № 266/94-ВР, то можна побачити, що законодавець у них використовує для визначення суб'єктів, в яких виникає право на відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, термін «громадянин». В свою чергу, у нормах ЦК

України, які регулюють відшкодування шкоди, завданої такими органами державної влади, зокрема, у ст. 1176 ЦК України, використовується термін «фізична особа», який є ширшим, оскільки охоплює собою не тільки громадян України, а також людей, які мають інший статус: наприклад, іноземців, осіб без громадянства [163, с. 75]. Варто зазначити, що у Положенні № 6/5/3/41 також використовується термін «громадянин» і немає вказівки на те, що Закон № 266/94-ВР поширюється на випадки завдання шкоди органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, фізичним особам з іншим правовим статусом [163, с. 75]. З огляду на те, що органи, що здійснюють правоохоронну діяльність, можуть вчинити неправомірні дії, виявити бездіяльність або прийняти неправомірне рішення стосовно фізичних осіб, які мають правовий статус іноземців або осіб без громадянства, то зазначена вище неузгодженість між нормою ст. 1176 ЦК України та нормами Закону № 266/94-ВР потенційно може вплинути на можливість вищезгаданих категорій осіб реалізувати своє право на відшкодування шкоди, що, в свою чергу, відобразиться на ефективності діючої системи захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні [163, с. 75]. Саме тому, на нашу думку, необхідно розглянути можливість того, щоб замінити в Законі № 266/94-ВР термін «громадянин» на термін «фізична особа» як в його назві, так і в тексті, для усунення неузгодженості між положеннями Закону № 266/94-ВР та ЦК України [163, с. 75].

Досліджуючи правове регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, необхідно згадати про неузгодженість між положеннями Закону № 266/94-ВР та ст. 1176 ЦК України, на яку звертають увагу інші науковці.

Так, вчена О. І. Панченко при дослідженні питання цивільно-правової відповідальності поліцейських прийшла до висновку, що перелік протиправних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, через які була завдана шкода фізичній особі, яка має бути відшкодована, зазначений у ч. 1 ст. 1176 ЦК України, є вузьким, ніж перелік протиправних дій тих самих органів, вказаний в ст. 1 Закону № 266/94-ВР [166, с. 76]. До такого самого висновку дійшов і науковець А. М. Стебелєв, який, досліджуючи правове регулювання відшкодування шкоди в

кримінальному процесі та аналізуючи норми КПК України на предмет наявності в ньому процедури відшкодування шкоди, завданої особі, незаконно притягнутої до кримінальної відповідальності, визначив, що законодавчим актом, який регулює порядок відшкодування шкоди, є Закон № 266/94-ВР і що визначені в ньому випадки, при яких фізичній особі має бути відшкодована державою шкода, не узгоджуються з переліком випадків, визначених у ст. 1176 ЦК України [167, с. 88- 89].

Також, на неузгодженість переліку протиправних діянь органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, від яких фізичній особі може бути завдана шкода, яка повинна бути відшкодована державою, вказаних у Законі № 266/94-ВР та ст. 1176 ЦК України, звертали увагу такі науковці як А. А. Благодир, В. С. Благодир, С. М. Благодир [168, с. 177-178], О. С. Діденко, О. Г. Турченко, [169, с. 33], Н. С. Карпов [170, с. 344-345] та інші.

З твердженнями вищезгаданих науковців варто погодитися, оскільки, якщо проаналізувати ст. 1 Закону № 266/94-ВР, що визначає, через які дії була завдана шкода, яка має бути відшкодована особі, то можемо прийти до висновку, що перелік містить дії, які не вказані в ч. 1 ст. 1176 ЦК України. Так, наприклад, в п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 266/94-ВР вказано, що особа, зокрема, має право на відшкодування шкоди, яка була їй завдана внаслідок незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади). В свою чергу, ч. 1 ст. 1176 ЦК України не передбачає в своєму переліку таких дій. Наявність даної неузгодженості ускладнює розуміння того, яким переліком варто керуватися і, зокрема, на підставі якої норми вимагати від держави відшкодування заподіяної потерпілій особі шкоди. Саме тому питання усунення неузгодженості між положеннями ст. 1176 ЦК України та ст. 1 Закону № 266/94-ВР потребує якнайскорішого вирішення.

Необхідно зазначити, що науковці, які вже в своїх роботах аналізували дану проблему, пропонують різні шляхи її вирішення.

О. І. Панченко пропонує внести до ч. 1 ст. 1176 ЦК України зміни та додати перелік тих незаконних дій правоохоронних органів, які додатково визначені в Законі № 266/94-ВР, і таким чином подолати невідповідність у законодавстві [166, с. 77]. Проте, одночасно з цим, вчена наголошує на тому, що норми Закону № 266/94-ВР мають пріоритет при застосовуванні норми ст. 1176 ЦК України через те, що Закон № 266/94-ВР є спеціальним актом стосовно ЦК України, який є загальним актом [166, с. 77]. Так, вчена зазначає: «Тим більше, у нашому випадку (колізія між нормами Закону № 266/94-ВР та ст. 1176 ЦК України – прим. О. О. Гавриленко) наявний збіг темпоральної і змістовної колізій, що виникає внаслідок уведення в дію загальної норми пізніше від спеціальної тим самим державним органом» [166, с. 77].

На нашу думку, запропонований науковицею О. І. Панченко підхід до вирішення проблеми неузгодженості між ч. 1 ст. 1176 ЦК та ст. 1 Закону № 266/94-ВР шляхом розширення переліку протиправних дій органів, що здійснює правоохоронну діяльність, визначеного в ч. 1 ст. 1176 ЦК України, є дискусійним. Дійсно, перелік, визначений у ст. 1 Закону № 266/94-ВР, є ширшим, і логічно було б розширити саме перелік, визначений у ч. 1 ст. 1176 ЦК України. Однак, виникає питання щодо раціональності внесення таких змін до ч. 1 ст. 1176 ЦК України, оскільки тоді, вирішивши проблему неузгодженості, на нашу думку, буде створена нова проблема, яка полягатиме в дублюванні змісту однієї і тієї ж норми в різних законодавчих актах. Тим більше з огляду на те, що, як правильно зазначила О. І. Панченко, Закон № 266/94-ВР та ЦК України співвідносяться між собою як спеціальний акт та загальний акт, з чим ми повністю згодні. Таким чином, дублювання положень матиме негативний вплив на якість законодавчого регулювання інституту відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, а на цей момент, на наш погляд, також треба звертати увагу при усуненні вищезгаданої неузгодженості.

Деякі науковці пропонують інші підходи до вирішення питання неузгодженості між ч. 1 ст. 1176 ЦК України та ст. 1 Закону № 266/94-ВР стосовно

переліку протиправних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких має відшкодовуватися державою.

Зокрема, науковець Н. С. Карпов, на відміну від О. І. Панченко, пропонує привести у відповідність саме ст. 1 Закону № 266/94-ВР, прибравши з неї всі види протиправних дій, які не зазначені в ст. 1176 ЦК України. На підтримку внесення цих змін науковець висловлює таку тезу: «Держава прийняла на себе зобов'язання по відшкодуванню шкоди не за будь-яке незаконне процесуальне рішення чи дію, а лише за незаконне засудження, незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, незаконне застосування запобіжного заходу, незаконне затримання» [170, с. 345]. Тобто, можемо припустити, що свою позицію науковець аргументує тим, що ч. 1 ст. 1176 ЦК України передбачає вичерпний перелік незаконних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких повинна бути відшкодована державою. В той час, у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 266/94-ВР вказано, що, окрім перерахованих у цьому пункті незаконних дій, відшкодуванню підлягає також шкода, завдана іншими процесуальними діями, що обмежують права громадян.

Проаналізувавши позицію науковця Н. С. Карпова щодо вирішення вищезазначеної проблеми неузгодженості, дійшли висновку, що вона також є предметом наукової дискусії. Зокрема, ми не поділяємо твердження про те, що держава бере на себе відповідальність виключно за шкоду, заподіяну конкретними діями органів, які здійснюють правоохоронну діяльність. Досліджуючи положення ст. 3 КУ, в якій вказано, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, можна зробити висновок, що мова йде про будь-яку діяльність будь-яких органів державної влади, а тим більше правоохоронних органів. З огляду на це виділення окремих конкретних дій правоохоронних органів, якими було завдано шкоди, що підлягає відшкодуванню з боку держави, суперечило б, зокрема, даному положенню КУ. Можемо припустити, що саме тому законодавець у тексті п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 266/94-ВР зробив вказівку, що відшкодуванню підлягає шкода, завдана внаслідок інших процесуальних дій, які не зазначені в Законі № 266/94-ВР, а в ч. 6 ст. 1176 ЦК України передбачив норму, згідно з якою шкода, завдана

фізичній або юридичній особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується на загальних підставах.

Зважаючи на зазначене вище, ми не погоджуємося з тезою науковця Н. С. Карпова про те, що необхідно вносити зміни до ст. 1 Закону № 266/94-ВР з метою приведення її у відповідність з ч. 1 ст. 1176 ЦК України, оскільки це призведе до звуження переліку конкретних випадків завдання особі шкоди органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, які будуть підставою для відшкодування шкоди державою. Варто зазначити, що, як вказано вище, в ст. 1176 ЦК України є вказівка, що, якщо шкода завдана незаконною дією, бездіяльністю або незаконним рішенням, які прямо не зазначені в ст. 1176 ЦК України, то така шкода відшкодовується на загальних підставах, а тому може виникнути припущення, що звуження переліку незаконних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких має відшкодовуватися державою, не призведе до зменшення рівня захисту прав і свобод потерпілої від таких дій особи.

Однак на практиці існує проблема, що суди часто відмовляють в задоволенні позовів про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, через те, що шкода завдана дією, яка не зазначена в ст. 1176 ЦК України або в ст. 1 Закону № 266/94-ВР. На жаль, суди не завжди намагаються застосувати до таких випадків норми, що визначають загальні підстави відшкодування шкоди, тобто статті 1173-1174 ЦК України. Останнє дозволяє зробити висновок, що на сьогодні зберігається проблема правозастосування судами окремих норм, які регулюють порядок відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Це питання буде розглянуто більш детально в подальшому викладі в межах цього підрозділу.

Наразі акцентуємо увагу на тому, що законодавче закріплення чіткого переліку дій правоохоронних органів, внаслідок яких може бути завдана шкода, що підлягає відшкодуванню, є важливим і обґрунтованим кроком. Такий підхід посилює гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина, сприяє своєчасному

відновленню становища потерпілої особи, а також зменшує навантаження на суди, позбавляючи їх необхідності самостійно кваліфікувати кожен окрему дію як таку, що тягне чи не тягне за собою відповідальність. Відповідно, це знижує ризик судових помилок і необґрунтованої відмови у задоволенні позовів про відшкодування шкоди.

Ще один підхід до вирішення питання неузгодженості положень ч. 1 ст. 1176 ЦК України та ст. 1 Закону № 266/94-ВР пропонує А. М. Стебелєв, якого вже згадано вище. Науковець пропонує визначити перелік незаконних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода завдана якими має відшкодовуватися державою, в процесуальному законодавчому акті, а саме в КПК України [167, с. 89]. Із запропонованим підходом ми також не погоджуємося, оскільки переважна більшість норм, які регулюють інститут відшкодування шкоди, закріплена в цивільному законодавстві, та інститут відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, зокрема правоохоронними органами, не є виключенням, а тому перенесення деяких таких норм з цивільного законодавства до кримінально-процесуального виглядатиме нелогічним. Окрім цього, необхідно підкреслити, що завдання шкоди незаконними діями органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, є підставою для відшкодування шкоди особі та підставою для притягнення такого публічного суб'єкта як держава до деліктної відповідальності, а тому правильним було б, щоб норми, на підставі яких особа звертається за таким відшкодуванням, були в основному передбачені в законодавчих актах, які закріплюють матеріальні норми права.

Проаналізувавши запропоновані підходи деяких науковців щодо вирішення проблеми неузгодженості між ч. 1 ст. 1176 ЦК України та ст. 1 Закону № 266/94-ВР в частині визначення переліку незаконних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких має бути відшкодована державою, вважаємо правильним долучитися до них в тому аспекті, що зазначену неузгоженість, безперечно, потрібно усунути шляхом внесення змін до законодавства, і хочемо запропонувати свій підхід до вирішення даної проблеми.

Тож пропонуємо внести такі зміни до законодавства щодо врегулювання вищезазначеного питання:

– викласти ч. 1 ст. 1176 ЦК України в такій редакції: «Підстави та порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, встановлюються Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»;

– доповнити п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 266/94-ВР діями, шкода від яких підлягає відшкодуванню, які станом на сьогодні вказані в ч. 1 ст. 1176 ЦК України, проте не вказані в п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 266/94-ВР, а саме додати: незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, незаконне застосування запобіжного заходу, незаконне затримання;

– виключити ч. 7 ст. 1176 ЦК України.

Вважаємо, що запропоновані зміни сприятимуть усуненню неузгодженості між частиною першою статті 1176 ЦК України та статтею 1 Закону України № 266/94-ВР щодо переліку незаконних дій органів, які здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких підлягає відшкодуванню державою. Зведення повного переліку таких дій у межах одного нормативно-правового акта дозволить уникнути дублювання норм, а також забезпечить чітке і логічне узгодження між статтею 1176 ЦК України та положеннями спеціального законодавства.

При цьому стаття 1176 ЦК України визначає загальні засади відповідальності держави за шкоду, завдану органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, та встановлює підстави для її відшкодування. Натомість Закон № 266/94-ВР має спеціальний характер і конкретизує правове регулювання у цій сфері, зокрема визначаючи вичерпний перелік незаконних дій відповідних органів і порядок відшкодування завданої ними шкоди. Уніфікація цих положень дозволить усунути прогалини в правозастосуванні та підвищити рівень правової визначеності для потерпілих осіб.

Необхідно зазначити, що вже були спроби внести зміни до ст. 1176 ЦК України для того, щоб розширити перелік незаконних дій, бездіяльності та рішень органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, якими особі може бути завдана шкода, що в подальшому підлягала б відшкодуванню з боку держави [163, с. 76]. Так, в 2018 році до ВРУ було внесено проєкт ЗУ «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення правового регулювання зобов'язання відшкодування шкоди, завданої судом та органом, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратурою», яким пропонувалося доповнити ч. 1 ст. 1176 ЦК України, зокрема такими незаконними діями органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких повинна підлягати відшкодуванню: незаконне обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, незаконне визнання фізичної особи недієздатною, незаконне надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку та інші [163, с. 76; 171]. На нашу думку, запропоновані даним законопроєктом зміни посилили б захист прав і свобод людини в Україні, оскільки вони передбачають розширення переліку підстав для відшкодування особі шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, проте законопроєкт так і не було прийнято [163, с. 76].

Досліджуючи правовий інститут відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, необхідно звернути увагу, що, окрім проблем, які стосуються правового регулювання даного інституту, є проблеми, пов'язані з правозастосуванням деяких норм, які регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Зокрема, як нами було згадано вище, є питання щодо застосування судами норм, які визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої органами влади різного рівня, у випадку, коли особі заподіяна шкода діями органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, які не визначені в ч. 1 ст. 1176 ЦК України або ч. 1 ст. Закону № 266/94-ВР.

Здійснюючи системний аналіз положень ч. 1 та ч. 6 ст. 1176 ЦК України, можна зробити висновок, що у випадку, коли особі завдається шкода незаконною дією, бездіяльністю або незаконним рішенням органу, що здійснює правоохоронну

діяльність, які не вказані в ч. 1 ст. 1176 ЦК України, така шкода відшкодовується на загальних підставах, зокрема на підставі норм, визначених в ст. ст. 1173-1174 ЦК України. Необхідно зауважити, що на підставі положень відповідних частин статті 1176 ЦК України в науці цивільного права сформувалося розмежування незаконних дій, бездіяльності та рішень органів, які здійснюють правоохоронну діяльність, залежно від правової природи підстав для відшкодування завданої ними шкоди. Зокрема, виокремлюють дії, шкода від яких підлягає відшкодуванню на загальних підставах, передбачених нормами щодо відповідальності органів державної влади загалом, а також дії, шкода від яких відшкодовується на спеціальних підставах, встановлених для органів, що здійснюють правоохоронну діяльність. Останні, як уже було проаналізовано вище, становлять окремий блок правового регулювання (ст. 1176 ЦК України, ст. 1 Закону № 266/94-ВР) [172, с. 118-119].

Так, науковець О. О. Боярський, при дослідженні питання визначення суб'єктного складу в зобов'язаннях по відшкодуванню шкоди, завданої судовими органами, зазначає, що у випадку завдання судовими органами шкоди незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю, які визначені в ч. 1 ст. 1176 ЦК України, відшкодування такої шкоди здійснюється у спеціальному порядку, а якщо шкода завдана іншою незаконною діяльністю судового органу, яка не вказана у ст. 1176 ЦК України, то шкода відшкодовується на підставі ст. 1174 ЦК України [60, с. 18].

Подібною до тези О. О. Боярського є думка О. О. Отраднової, яка вважає, що стаття 1176 ЦК України містить вичерпний перелік незаконних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких має відшкодовуватися саме на підставі ст. 1176 ЦК України [173, с. 117]. Щодо шкоди, завданої іншими незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, які не зазначені в ст. 1176 ЦК України, то, на думку дослідниці О. О. Отраднової, така шкода має відшкодовуватися на підставі норм, які визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, зокрема, на підставі ст. ст. 1173-1175 ЦК України [173, с. 117]. На подібне розмежування незаконних дій, бездіяльності та рішень, залежно від того, чи

підлягає завдана ними шкода відшкодуванню на загальних підставах або ж на підставі спеціальних норм, що регулюють відповідальність органів, які здійснюють правоохоронну діяльність, звертає увагу і дослідниця Д. В. Кравчук [174, с. 117- 118].

Тобто, як можна побачити, у науці цивільного права деяка група науковців робить розподіл незаконних дій, бездіяльності та незаконних рішень за критерієм того, на підставі якої норми відшкодовується завдана ними шкода: на підставі норми, що визначає загальні засади, чи на підставі норми, що визначає спеціальну підставу. Однак, незважаючи на наявність такого розподілу та великої кількості ґрунтовних праць вчених, присвячених правовому інституту відшкодуванню шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, на сьогоднішній день у науці цивільного права недостатньо досліджено питання, які саме незаконні дії, бездіяльність або незаконні рішення органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, можна віднести до тих, шкода від яких відшкодовується на загальних підставах. Переліку таких незаконних дій, бездіяльності та рішень немає в законодавстві України, що є логічним, оскільки закріпити цей перелік неможливо через великий обсяг повноважень органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, та їхніх посадових осіб, який періодично змінюється [172, с. 119]. Це дозволяє зробити висновок, що визначення того, що завдана тією чи іншою незаконною дією, бездіяльністю або тим чи іншим незаконним рішенням шкода має відшкодовуватися на загальних підставах, законодавець повністю покладає на розсуд суду.

Зазначений підхід має певний негативний наслідок, який полягає в тому, що у певних випадках, розглядаючи судові справи про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, суди першої та апеляційної інстанцій недостатньо або неправильно оцінюють дії, рішення або бездіяльність вищезазначених органів, якими позивачам було завдано шкоди та які не вказані в нормах, що визначають спеціальні підстави відшкодування шкоди, а також не намагаються аналізувати дії, рішення та бездіяльність як такі, шкода від яких може бути відшкодована на загальних підставах, і через це відмовляють в задоволенні

позовів [172, с. 119]. Зокрема, прикладами можуть бути рішення Апеляційного суду Полтавської області від 17.05.2017 року в справі № 532/1243/16-ц, рішення Галицького районного суду міста Львова від 01.11.2017 року в справі № 461/303/15 та рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 04.02.2021 року в справі № 686/25511/20 [175; 176; 177].

Необхідно зазначити, що така ситуація негативно впливає на ефективність правового інституту відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами, як одного із засобів захисту порушених прав і свобод людини. Щоб частково вирішити зазначену проблему, пропонуємо визначити деякі конкретні незаконні дії, рішення та бездіяльність органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, якими було завдано шкоди, що підлягає відшкодуванню на загальних підставах, для того щоб суди могли орієнтуватися на них в подальшому при розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Звісно, як зазначалось вище, визначити повний перелік таких незаконних дій, бездіяльності та рішень і закріпити їх в певному законодавчому акті неможливо, з огляду на великий обсяг повноважень органів, що здійснюють правоохоронну діяльність. Однак, на нашу думку, є можливість зробити наукові напрацювання, які в подальшому можуть удосконалюватися та використовуватися суддями при здійсненні їхньої діяльності та, зокрема, при розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Визначити такі незаконні дії, рішення та бездіяльність пропонуємо шляхом аналізу окремих судових рішень ВС у справах про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність [172, с. 122-123].

Наприклад, візьмемо для аналізу постанову Другої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 02.11.2022 року в справі № 757/60318/19-ц, якою було задоволено касаційну скаргу позивача про відшкодування моральної шкоди, завданої бездіяльністю правоохоронних органів, що полягала у відмові прокуратури АРК закрити кримінальне провадження в зв'язку зі скасуванням кримінальної відповідальності за діяння, які були вчинені позивачем, та припинити розшук позивача [178]. Касаційною інстанцією було встановлено, що відмова

прокуратури вчинити вищезазначені дії призвела до неможливості позивача вільно пересуватися за межі свого місця перебування та в подальшому стала наслідком його затримання, і загалом через цю відмову проти позивача протягом тривалого часу було необґрунтовано відкрито кримінальне провадження. Розглядаючи справу № 757/60318/19-ц, Друга судова палата Касаційного цивільного суду ВС прийшла до висновку, що місцевий та апеляційний суди помилково визначили, що зазначена незаконна бездіяльність органу прокуратури не завдала позивачу моральної шкоди. На думку касаційної інстанції, шкода була завдана, і підставами її відшкодування є ст. ст. 1173-1174 ЦК України [178].

Проаналізувавши постанову, можемо визначити, що вона є прикладом відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, на загальних підставах, а саме ст. ст. 1173-1174 ЦК України. Різновидом незаконної бездіяльності, якою була завдана шкода, в даному випадку є відмова правоохоронного органу вчинити певні дії, а саме: закрити кримінальне провадження у зв'язку зі скасуванням кримінальної відповідальності за діяння, яке вчинила особа, та припинити її розшук [172, с. 121]. Вважаємо, що відмову органу, який здійснює правоохоронну діяльність, у закритті кримінального провадження у зв'язку зі скасуванням кримінальної відповідальності за діяння, вчинене особою, а також у припиненні її розшуку слід віднести до категорії незаконних дій, бездіяльності чи рішень таких органів, шкода від яких підлягає відшкодуванню на загальних засадах [172, с. 122-123].

Іншим прикладом рішення, яким було задоволено вимоги про відшкодування шкоди, завданої органам, що здійснюють правоохоронну діяльність, на підставі норм, що визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, є постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 03.04.2019 року в справі № 461/303/15-ц [179]. Цією постановою було скасовано рішення судів першої та апеляційної інстанцій, якими позивачу було відмовлено у відшкодуванні шкоди, завданої незаконною бездіяльністю посадової особи правоохоронного органу – слідчого Галицького районного відділу Львівського міського управління Головного управління МВС України у Львівській області [172,

с. 120; 179]. Незаконна бездіяльність в цьому випадку полягала в незбереженні майна позивача, яке було вилучено в результаті обшуку та взято на зберігання, і, як наслідок, його неповерненні. Приймаючи постанову, суд виходив з того, що суди попередніх інстанцій неправильно застосували норми матеріального права, не звернули увагу на те, що в даній ситуації бездіяльність слідчих органів щодо збереження майна позивача та, як результат, неповернення цього майна, завдала шкоди особі та є підставою для відшкодування її позивачу шляхом застосування до правовідносин ст. 1174 ЦК України [179]. На підставі аналізу вказаної вище постанови можна визначити, що прикладом незаконної бездіяльності правоохоронного органу, яка завдала шкоди, що має відшкодовуватися на загальних підставах, є незабезпечення правоохоронними органами збереження вилученого в ході обшуку майна особи, що має наслідком неможливість його повернення. Право власності є одним із основоположних прав людини, а тому його захист та відновлення, зокрема, за допомогою інституту відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їхніми посадовими чи службовими особами, є важливим у правовій державі [172, с. 120].

Також пропонуємо проаналізувати постанову Першої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 10.01.2019 року в справі № 532/1243/16-ц [172, с. 121; 180]. Зазначеною постановою було скасовано рішення апеляційного суду та залишено в силі рішення суду першої інстанції, який задовольнив позов про відшкодування особі моральної шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб правоохоронного органу, що полягали у складенні протоколу про адміністративне правопорушення та здійсненні провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності, яка в подальшому була закрита судом за відсутністю складу адміністративного правопорушення. Так, суд касаційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції з приводу того, що в даній справі відсутні підстави для застосування до правовідносин положень ст. 1 Закону про порядок відшкодування шкоди та положень ч. 1 ст. 1176 ЦК України, оскільки щодо позивача не було вчинено незаконних дій, вичерпний перелік яких наведений в цих нормах [172, с. 121; 180]. Суд касаційної інстанції підтримав думку про те,

що в даній справі відшкодування шкоди має здійснюватися на загальних підставах, а саме на підставі ст. 1174 ЦК України [180]. Аналіз даної постанови дає можливість визначити саме незаконні дії посадових осіб правоохоронних органів, шкода завдана якими має відшкодовуватися на загальних підставах. Такими протиправними діями є незаконне складання протоколу про адміністративне правопорушення та здійснення провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності, яке згодом було закрито судом у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення. Проаналізована судова постанова, на нашу думку, демонструє співвідношення рівня відповідальності та обсягу повноважень, які мають правоохоронні органи та їхні посадові чи службові особи. Посадові особи органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, відповідно до закону мають широкі повноваження, однак при їх реалізації такі особи повинні розуміти, що у випадку зловживання своїми повноваженнями або здійсненні їх не відповідно до законів, для них можуть наставати негативні наслідки [172, с. 121].

У контексті дослідження питання визначення деяких незаконних дій, бездіяльності та рішень органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода завдана якими відшкодовується на загальних засадах, варто також згадати постанову Першої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 06.07.2022 року у справі № 728/959/20 [181]. Так, відповідно до матеріалів справи № 728/959/20, фізична особа звернулася до суду касаційної інстанції з касаційною скаргою на рішення судів попередніх інстанцій та просила задовольнити її позов про відшкодування матеріальної й моральної шкоди, завданої внаслідок порушення норм кримінального процесуального законодавства. Зокрема, йдеться про безпідставне тримання особи під вартою понад строк остаточного покарання, призначеного судом, що спричинило негативні наслідки для її здоров'я, соціальних зв'язків, сімейного та психологічного стану [172, с. 121; 181]. Дослідивши матеріали справи, суд касаційної інстанції прийшов до висновку, що місцевий та апеляційний суди неправильно оцінили обставини справи та необґрунтовано відмовили особі в задоволенні позову про відшкодування шкоди. Суд встановив,

що, хоча до ситуації, в якій опинилася потерпіла особа, не можна застосувати положення Закону № 266/94-ВР, відшкодування шкоди в таких обставинах можливе на підставі п. 5 ст. 5 Конвенції, який передбачає, що кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням ст. 5 Конвенції, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування. Саме на підставі даної норми суд касаційної інстанції постановив частково задовольнити касаційну скаргу потерпілої особи [181].

Аналіз зазначеної постанови дає підстави для висновку, що у цій справі касаційна інстанція визнала незаконною бездіяльність правоохоронних органів, яка полягала у недотриманні норм кримінального процесуального законодавства. Наслідком такої бездіяльності стало тримання особи під вартою понад строк остаточного покарання, призначеного судом, що спричинило шкоду, яка підлягає відшкодуванню на загальних підставах [172, с. 120]. Проаналізована постанова суду касаційної інстанції у справі № 728/959/20 є гарним прикладом того, що норми міжнародних нормативно-правових актів, в яких, зокрема, частково визначено регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів, можуть також бути підставами для відшкодування фізичним особам шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, в тому числі органами, що здійснюють правоохоронну діяльність та їхніми посадовими і службовими особами.

Як бачимо, у цьому випадку касаційний суд ухвалив рішення, зокрема, на підставі положень Конвенції. Варто зауважити, що постанова у справі № 728/959/20 є лише одним із прикладів, коли суд застосував норми Конвенції для вирішення питання про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Є також інші приклади подібних постанов у такій категорії справ: наприклад, постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 11.03.2020 року в справі № 204/5876/17-ц, постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 03.02.2021 року в справі № 637/375/19, постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 03.08.2022 року в справі № 686/25511/20 [182; 183; 184]. На наш погляд,

наявність такої судової практики ще раз підкреслює, що національні суди активно застосовують основні міжнародні нормативно-правові акти зі сфери прав людини для вирішення різних справ і, зокрема, справ про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, в тому числі органами влади, що здійснюють правоохоронну діяльність.

Таким чином, проаналізовані нами вище постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду дали змогу виокремити низку конкретних форм незаконної бездіяльності та дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких підлягає відшкодуванню на загальних підставах. Зокрема, до таких форм бездіяльності належать:

1) відмова правоохоронного органу закрити кримінальне провадження у зв'язку зі скасуванням кримінальної відповідальності за діяння, яке вчинила особа, і припинення її розшуку, що призвело до необґрунтованого кримінального переслідування особи;

2) незабезпечення правоохоронними органами збереження вилученого в ході обшуку майна особи, що має наслідком неможливість повернути таке майно;

3) недотримання норм кримінального процесуального закону, що призвело до ув'язнення особи понад остаточне покарання призначене судом;

4) незаконне складання протоколу про адміністративне правопорушення та провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності, яка в подальшому була закрита судом за відсутності складу адміністративного правопорушення [172, с. 123].

Хоча перелік видів незаконної бездіяльності та дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, який нам вдалося сформулювати на підставі аналізу окремих постанов суду касаційної інстанції є невеликим, він:

– по-перше, може стати основою для інших наукових досліджень, присвячених питанню визначення незаконних дій, бездіяльності та рішень органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких відшкодовується на загальних засадах;

– по-друге, може стати для національних судів, зокрема, першої та апеляційної інстанцій, тим орієнтиром, до якого вони будуть звертатися при вирішенні справ про відшкодування шкоди, завданої вищезгаданими органами державної влади;

– по-третє, може стати основою для створення певних навчальних та методичних матеріалів з питань завдання шкоди органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, і відшкодування такого виду шкоди, якими зможуть користуватися юристи-вчені, практикуючі правники та здобувачі правничої освіти вищих навчальних закладів [172, с. 123].

Зазначене, у свою чергу, сприятиме подальшому розвитку наукового вчення про інститут відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, а також потенційно посилить належне застосування судами норм, які визначають загальні засади відповідальності за шкоду, спричинену органами державної влади чи їх посадовими (службовими) особами, у справах, де шкода заподіяна саме внаслідок дій або бездіяльності правоохоронних органів.

3.2. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами при здійсненні нормотворчої діяльності

У попередніх розділах уже зазначалося, що однією з характерних рис публічних суб'єктів є наділення їх виключною компетенцією, що включає специфічні права та владні повноваження, необхідні для реалізації покладених на них функцій. До таких владних повноважень, зокрема, належить і право здійснювати нормотворчу діяльність. Під нормотворчою діяльністю необхідно розуміти правову форму діяльності держави та місцевої влади, пов'язану із встановленням, зміною, скасуванням юридичних норм, які регулюють різного роду суспільні відносини [185, с. 78; 186, с. 21-22; 187, с. 55]. Значення та складність нормотворчої діяльності найкраще висвітлюють основні цілі, на які вона спрямована, до яких, зокрема, можна віднести:

– гарантування прав та свобод людини – нормотворчість визначає обсяг та межі таких прав і свобод, а також забезпечує їх захист;

– забезпечення справедливості та рівності – нормотворчість передбачає прийняття законодавчих та інших актів таким чином, щоб усі громадяни мали рівний доступ до правосуддя та захисту своїх прав;

– забезпечення правопорядку та стабільності в суспільстві – результатом нормотворчої діяльності є встановлення загальнообов’язкових правил поведінки, яких всі члени суспільства мають дотримуватися;

– створення умов для розвитку та суспільного прогресу – під час здійснення нормотворчої діяльності суб’єкти її здійснення мають прораховувати наслідки такої діяльності наперед і, звісно, фіксувати в нормативно-правових актах стимули для інновацій та розвитку;

– створення умов для інтеграції та співпраці – за результатами здійснення нормотворчості можуть бути прийняті нормативні акти, що сприятимуть розбудові відносин як всередині країни між різними суб’єктами, так і на міжнародній арені [185, с. 26-27].

Проаналізувавши викладені вище цілі нормотворчої діяльності, можна дійти висновку про її вагоме значення для забезпечення належних умов функціонування держави, суспільства та кожної окремої особи. Як слушно зазначають Ю. В. Камардіна та А. О. Надежденко, із активізацією нормотворчої діяльності в Україні зростає занепокоєння суспільства щодо якості нормативно-правових актів, що зумовлено наявністю проблем, пов’язаних із недосконалістю чинного законодавства та його непослідовністю. На думку вчених, такий стан речей негативно впливає на процес реалізації суб’єктами суспільних відносин своїх прав та виконання ними обов’язків, а також негативно впливає на розвиток України як правової держави [188, с. 5].

Повністю підтримуючи тези науковців, а також зважаючи на ті цілі нормотворчої діяльності, які були вказані вище, на нашу думку, при дослідженні теоретико-правових аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб’єктів необхідно більш детально приділити увагу дослідженню

правового регулювання відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності, та деяким проблемним питанням, пов'язаним із цим інститутом.

Варто відмітити, що вітчизняні науковці, серед яких А. М. Каленчук [61; 189; 190], І. В. Спасибо-Фатєєва [191], М. М. Хоменко [192], М. Ю. Єфіменко [193], А. В. Куцин [119; 194] частково досліджували окремі питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності. Серед цих досліджень варто відмітити дисертаційну роботу А. В. Куцина «Відшкодування шкоди, завданої органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності», в якій автор детально проаналізував інститут відшкодування шкоди, завданої органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності, та окремі проблеми його правового регулювання, зокрема, проблему відсутності можливості позасудового порядку відшкодування органами місцевого самоврядування такого виду шкоди. Незважаючи на наявність наукового доробку щодо правового інституту відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності, наразі залишаються питання, пов'язані з його правовим регулюванням, яким приділено недостатньо уваги. Цим питанням присвячено аналіз у даному підрозділі.

Відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності, регламентується положеннями Конституції України, зокрема статтею 56, а також нормами ЦК України, зокрема статтями 1173-1175. Звісно, основне місце в правовому регулюванні відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності, займає ст. 1175 ЦК України, оскільки саме вона визначає відповідальність публічних суб'єктів за шкоду, завдану ними у сфері нормотворчої діяльності, та містить умови, за яких у особи виникає право на відшкодування такої шкоди.

Стаття 1175 ЦК України встановлює, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок прийняття органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, який був визнаний незаконним і скасований, підлягає

відшкодуванню відповідно державою, АРК або органом місцевого самоврядування незалежно від вини посадових або службових осіб цих органів. Проаналізувавши норму статті 1175 ЦК України, можна побачити, що для отримання відшкодування шкоди необхідно, щоб шкода була завдана особі нормативно-правовим актом, який було визнано незаконним та скасовано. Тобто, незаконність нормативно-правового акту та його скасування є певними умовами для того, щоб потерпіла особа могла отримати відшкодування шкоди, завданої їй публічними суб'єктами, при здійсненні ними нормотворчої діяльності.

Необхідно зазначити, що в науковому середовищі тривають дискусії щодо того, чи має нормативно-правовий акт бути визнаним незаконним та скасованим на момент звернення особи до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої таким актом, чи суд повинен одночасно розглядати питання про незаконність і скасування нормативно-правового акту разом із позовом про відшкодування шкоди. Зокрема, серед науковців існують різні підходи щодо застосування статті 1175 ЦК України. Частина дослідників вважає, що для відшкодування шкоди необхідним є попереднє визнання нормативно-правового акту незаконним та його скасування. Водночас інші вчені наголошують, що розгляд питання про незаконність нормативно-правового акту, його скасування та відшкодування шкоди, заподіяної цим актом, може відбуватися в межах одного судового процесу [192, с. 257]. Вважаємо, що питання визнання нормативно-правового акту незаконним та його скасування, а також питання відшкодування шкоди, завданої таким актом, можуть розглядатися як у межах одного судового провадження, так і в окремих процесах. Проте в разі роздільного розгляду визнання нормативно-правового акту незаконним і його скасування повинно передувати поданню позову про відшкодування шкоди, завданої цим актом, з метою дотримання умов, встановлених статтею 1175 ЦК України.

Проаналізувавши наукову літературу, в якій досліджується питання відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності, можемо дійти висновку, що окремі науковці вважають, що, окрім завдання шкоди нормативно-правовим актом, який було визнано незаконним та

скасовано, існують також інші види нормотворчої діяльності, якими може бути завдана шкода особі, що підлягатиме відшкодуванню.

Науковець А. М. Каленчук зазначає, що скасування чи визнання недійсним нормативно-правового акта не є єдиною підставою для притягнення держави до відповідальності за шкоду, завдану їй нормотворчою діяльністю [61, с. 61]. На його думку, можливою підставою також виступає недосконалість внутрішнього змісту нормативно-правового акту, наприклад, наявність колізій у нормативно-правовому регулюванні, декларативність відповідних норм [61, с. 61-62]. Проаналізувавши твердження науковця А. М. Каленчука, вважаємо правильним погодитися з ним, зокрема в частині, що недосконалість змісту нормативно-правового акту, яка має вираз у декларативності, може бути підставою для відшкодування шкоди, адже в даному випадку може мати місце обмеження прав особи, якщо норма передбачає такі права, однак механізму реалізації їх немає. Однак, на наш погляд, притягнення до відповідальності публічних суб'єктів у такому випадку навряд чи правильним буде робити на підставі ст. 1175 ЦК України, оскільки вона не охоплює собою такий вид шкоди як завдання шкоди у зв'язку з декларативністю норми. Підтримуючи загалом ідею А. М. Каленчука про те, що декларативність норми нормативно-правового акту може бути підставою для притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності, вважаємо правильним закріпити в національному законодавстві окрему норму, яка визначатиме відповідальність за шкоду, завдану саме таким юридичним фактом.

Досліджуючи інститут відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності, не можна не звернути увагу на питання відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі правовим актом індивідуальної дії. Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 ЦК України, суди можуть визнавати незаконними та скасовувати правові акти індивідуальної дії, видані органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування, якщо такі акти суперечать актам цивільного законодавства і порушують цивільні права або інтереси. Враховуючи наведене положення, логічно припустити, що шкода, завдана правовими актами індивідуальної дії, так само як і

нормативно-правовими актами, може впливати на осіб, яких стосується відповідний акт, та підлягає відшкодуванню.

У науковому середовищі окремими науковцями звертається увага, що шкода, завдана особі правовим актом індивідуальної дії, буде відшкодовуватися на підставі норм, які визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами, а саме на підставі норм, визначених у ст. ст. 1173-1174 ЦК України, а не на підставі норми ст. 1175 ЦК України.

Досліджуючи питання відшкодування шкоди, завданої органами державної влади та їх посадовими чи службовими особами у сфері нормотворчої діяльності, науковець М. М. Хоменко дійшов висновку, що у разі завдання шкоди особі внаслідок скасування незаконного акту індивідуальної дії притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності слід здійснювати на підставі норм статей 1173-1174 ЦК України. Це пояснюється тим, що стаття 1175 ЦК України передбачає відшкодування шкоди виключно, завданої нормативно-правовими актами, і не охоплює випадки шкоди, спричиненої ненормативними правовими актами. Також М. М. Хоменко вважає, що відсутність в ст. 1175 ЦК України згадки про відшкодування шкоди, завданої правовими актами індивідуальної дії, є недоліком національного законодавства та таким, що не сприяє захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб [192, с. 259].

Думку про те, що шкода, завдана особі правовим актом індивідуальної дії, який був визнаний незаконним та скасований, має відшкодовуватися на підставі норм статей 1173-1174 ЦК України, підтримує також Б. П. Карнаух. У своїх дослідженнях деліктної відповідальності органів публічної влади за цивільним законодавством України він зазначає, що сфера застосування статті 1175 ЦК України обмежується випадками шкоди, завданої прийняттям нормативно-правових актів, які згодом були визнані незаконними та скасовані. Натомість у разі шкоди, спричиненої правовим актом індивідуальної дії, слід застосовувати положення статей 1173-1174 ЦК України [20, с. 20].

Проаналізувавши тези зазначених вище науковців, вважаємо правильним також долучитися до групи науковців, які підтримують ідею того, що шкода,

завдана особі правовим актом індивідуальної дії, має відшкодовуватися на підставі статей 1173-1174 ЦК України і не підпадає під дію норми, визначеної в ст. 1175 ЦК України. Для підтвердження даної тези варто проаналізувати деякі положення Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ).

Так, пункт 19 частини 1 статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України визначає індивідуальний акт як акт або рішення суб'єкта владних повноважень, прийняте або видане в межах реалізації владних управлінських функцій чи в порядку надання адміністративних послуг, яке стосується прав або інтересів конкретної особи (осіб), і дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк дії [195]. Окрім цього, в п. 7 ч. 1 ст. 4 КАСУ є визначення терміну «суб'єкт владних повноважень», під яким необхідно розуміти орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, орган військового управління, їхню посадову чи службову особу, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг. Аналіз наведених положень дозволяє підсумувати, що, дійсно, правовий акт індивідуальної дії можна охарактеризувати як рішення певного органу влади або його службової чи посадової особи, яке створює певні правові наслідки для однієї або певної групи осіб та, на відміну від нормативно-правового акту, має чітко визначений термін дії. Повертаючись знову до статей 1173-1174 ЦК України, бачимо, що законодавець передбачив у них, зокрема, положення про те, що фізичним та юридичним особам відшкодовується шкода, завдана незаконним рішенням певного органу влади або його посадовою чи службовою особою. Таким чином, комплексний аналіз п. 7, 19 ч. 1 ст. 4 КАСУ та статей 1173-1174 ЦК України дозволяє підсумувати, що шкода, завдана особі правовим актом індивідуальної дії, має відшкодовуватися на загальних засадах відшкодування шкоди, завданої органами влади або їх посадовими чи службовими особами.

Додатковим аргументом на користь того, що шкода, завдана особі правовим актом індивідуальної дії, має відшкодовуватися на підставі статей 1173-1174 ЦК

України, а не статті 1175 ЦК України, є те, що такий підхід застосовують у судовій практиці. Зокрема, рішенням Городоцького районного суду Хмельницької області від 07.11.2013 року у справі № 672/16/16/13-ц було задоволено позовні вимоги особи про відшкодування матеріальної шкоди, завданої прийняттям органом місцевого самоврядування правового акту індивідуальної дії, який був визнаний незаконним. При цьому підставою для притягнення до відповідальності органу місцевого самоврядування стала стаття 1173 Цивільного кодексу України [196; 197, с. 45].

Також, як приклад можна навести рішення Турківського районного суду Львівської області від 01.10.2020 року в справі № 458/650/20, яким на підставі статті 1173 ЦК України було частково задоволено вимоги позивача про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок визнання незаконним та скасування рішення Турківської міської ради щодо затвердження матеріально-технічної документації землеустрою, що призвело до надання земельної ділянки позивача іншій особі та спричинило йому шкоду, зокрема, у вигляді душевних страждань [197, с. 45; 198]. Як можна побачити, у вищенаведених судових справах шкода особам була завдана правовими актами індивідуальної дії, які впливали на права та інтереси цих конкретних осіб, а тому судами було прийнято рішення відшкодувати завдану шкоду на підставі норми, яка визначає загальні засади притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності. Схожі позиції можна також знайти у рішенні Миколаївського районного суду Львівської області від 12.04.2016 року в справі № 447/3012/15-ц, рішенні апеляційного суду Харківської області від 16.05.2017 року в справі № 638/876/17 та інших [197, с. 45; 199; 200].

Досліджуючи правове регулювання відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами при здійсненні нормотворчої діяльності, варто окремо зупинитися на питанні відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання законодавчих або інших актів неконституційними, зокрема з огляду на те, що в науковій літературі цьому питанню приділено небагато уваги з боку науковців, а

його значення з точки зору захисту прав і свобод людини та громадянина є, на нашу думку, надзвичайно важливим.

Відповідно до частини 3 статті 152 Конституції України, матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами та діями, визнаними неконституційними, відшкодовується державою у порядку, встановленому законом. Зазначена норма надає особі право звернутися за відшкодуванням шкоди, спричиненої актом, який був визнаний неконституційним. Водночас порядок такого відшкодування, згідно із змістом цієї ж частини 3 статті 152 Конституції України, має визначатися окремим законодавчим актом. Проте аналіз чинного законодавства свідчить про відсутність на сьогодні такого нормативного акта. З огляду на це виникає питання щодо можливості застосування положень статті 1175 ЦК України до правовідносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої актом, визнаним неконституційним [201].

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що дослідники, які вивчали питання застосування статті 1175 Цивільного кодексу України до правовідносин щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, поділяються на дві групи:

1) на вчених, які вважають, що до правовідносин, які виникають у зв'язку зі шкодою, завданою внаслідок визнання законодавчого або іншого акту неконституційним, можливо застосувати статтю 1175 ЦК України;

2) на вчених, які виступають проти ідеї застосування статтю 1175 ЦК України до таких правовідносин [201].

Так, до першої групи вчених можна зарахувати Д. С. Терлецького, який, досліджуючи питання відшкодування шкоди, завданої актами, що визнані неконституційними, на підставі ч. 3 ст. 152 КУ, зазначив, що положення ст. 1175 ЦК України можуть бути використані як важливий додатковий аргумент, що має посилити обґрунтування неприпустимості відмови у судовому захисті конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі КУ [202, с. 343]. На думку вченого, зазначений підхід відповідає конституційно закріпленому принципу відповідальності держави перед людиною за свою

діяльність, принципу прямої дії та найвищої юридичної сили норм Конституції України. Водночас він враховує релевантні процесуальні положення, які забороняють судам відмовляти у розгляді справи з підстав відсутності, неповноти, нечіткості або суперечливості законодавства, що регулює спірні правовідносини [202, с. 343].

Проаналізувавши наведені тези Д. С. Терлецького, можна дійти висновку, що, незважаючи на те, що безпосередньою підставою для відшкодування шкоди, завданої фізичним або юридичним особам унаслідок визнання законодавчого чи іншого акту неконституційним, є норма Конституції України, а саме частина 3 статті 152, застосування статті 1175 Цивільного кодексу України до правовідносин, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, спричиненої неконституційністю нормативно-правового акту, є можливим і виправданим. Це, зокрема, сприятиме посиленню позицій позивачів у справах про відшкодування такого виду шкоди та зменшенню ризику відмови судів у задоволенні відповідних позовів. До прихильників можливості застосування статті 1175 ЦК України до правовідносин, які виникають через завдання особі шкоди внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, можна віднести вчену І. В. Спасибо-Фатєєву, вона також розглянула питання того, чи підпадають випадки завдання шкоди нормативно-правовим актом, який було визнано неконституційним, під дію норми статті 1175 ЦК України [191, с. 122]. Науковиця дослідила зазначене питання з точки зору того, як між собою співвідносяться поняття «неконституційність» та «незаконність», і дійшла висновку, що, оскільки буквальне тлумачення терміна «незаконність» нормативно-правового акту дозволяє говорити про підзаконні нормативно-правові акти, які мають відповідати закону, а КУ також є законом, причому основним, то можна стверджувати, що поняттям «неконституційність» закону охоплюється й «незаконність» нормативно-правового акту. Тобто, можна зробити висновок, що, на думку вченої, якщо нормативно-правовий акт є неконституційним, то він є одночасно і незаконним. Хоча І. В. Спасибо-Фатєєва прямо не стверджує, що шкода, завдана внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, може бути відшкодована на підставі статті 1175 ЦК

України, її вищенаведений висновок, на нашу думку, свідчить про підтримку такої можливості.

В свою чергу, до представників другої групи науковців, зокрема, можна віднести Ю. Г. Барабаша. Досліджуючи питання захисту прав осіб та принцип юридичної визначеності у контексті функціонування інституту конституційної скарги, вчений дійшов висновку, що в умовах відсутності законодавчого акта, який регламентував би порядок відшкодування шкоди, завданої неконституційними актами або діями, численні суди першої та апеляційної інстанцій застосовують принцип аналогії закону у сфері відшкодування шкоди, передбаченої статтею 152 Конституції України, та призначають потерпілим відшкодування на підставі статті 1175 Цивільного кодексу України [201, с. 61-62; 203, с. 56]. На думку Ю. Г. Барабаша, такий підхід є неправильним через те, що стаття 1175 ЦК України передбачає відшкодування шкоди за нормативно-правовий акт, який безпосередньо завдав шкоди фізичній або юридичній особі, а визнання нормативно-правового акту неконституційним здійснюється Конституційним Судом України без встановлення факту або здійснення оцінки завдання шкоди окремій особі [201, с. 61-62; 203, с. 56-57]. Також вчений вказує, що, незважаючи на схожість норм, визначених в ч. 3 ст. 152 та ст. 56 КУ, в нормах цих статей йде мова про різні інститути права, що мають відмінну один від одного юридичну природу, а тому виникає питання, чому саме на підставі норм, що стосуються відшкодування шкоди, завданої незаконними діями або актами, судами вираховувалася сума відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання акту неконституційним [201, с. 61-62; 203, с. 57].

Аналіз тез науковця дозволяє зробити висновок, що він не підтримує ідею можливості застосування норми статті 1175 ЦК України до правовідносин з відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, і одним із аргументів, зокрема, вказує на те, що, приймаючи рішення про визнання акту неконституційним, Конституційний Суд України не визначає шкоду, яка була завдана таким визнанням будь-якій фізичній або юридичній особі, а також на те, що інститут відшкодування шкоди, завданої

нормативно-правовим актом, який було визнано незаконним та скасованим, та інститут відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, є різні за своєю правовою природою [201, с. 62- 63].

Проаналізувавши тези як прихильників, так і противників ідеї застосування ст. 1175 ЦК України до правовідносин, які виникають у зв'язку із завданням шкоди внаслідок визнання законодавчого або іншого акту неконституційним, вважаємо правильним долучитися до групи вчених, які є прихильниками такої ідеї [201, с. 62- 63].

Зокрема, поділяємо позицію Д. С. Терлецького, що стаття 1175 ЦК України може слугувати додатковою підставою для відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання законодавчого чи іншого акта неконституційним. Хоча її положення прямо не передбачають відповідальність публічних суб'єктів за таку шкоду, вони регулюють подібні за змістом правовідносини, що дає підстави для застосування аналогії закону. На це, зокрема, звертають увагу національні суди у низці рішень. Підтримуємо також ідею відшкодування шкоди, завданої неконституційним нормативно-правовим актом, оскільки, як зазначалося у попередніх підрозділах, головною метою цього інституту є якнайшвидше відновлення прав і свобод потерпілої особи та її становища, що існувало до завдання шкоди.

Окрім зазначеного вище, хотіли б висловити свою думку з приводу тез Ю. Г. Барабаша, який виступає проти ідеї застосування положень ст. 1175 ЦК України до правовідносин з відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання законодавчого або іншого акту неконституційним. Частково погоджуємося з науковцем в тій частині, що, дійсно, Конституційний Суд України при розгляді справи щодо відповідності певного акту положенням КУ не дає оцінку щодо шкоди та збитків, завданих конкретній особі [201, с. 62-63]. Однак, хотіли б відмітити, що питання визначення розміру завданої потерпілій особі шкоди вирішується судом, який розглядає конкретну справу про відшкодування шкоди, враховуючи при цьому всі обставини справи. З огляду на це, на нашу думку,

аргумент науковця щодо неправильності застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, через відсутність визначення в рішенні Конституційного Суду України в справі про конституційність акту факту наявності шкоди та її розміру для окремого громадянина, є не зовсім правильним [201, с. 62- 63].

Також не можемо погодитися з тезою науковця про те, що інститути, які регулюються нормами ч. 3 ст. 152 та ст. 56 КУ, є різними за своєю юридичною природою. Так, обидві норми передбачають право на отримання особою відшкодування шкоди, яка була завдана негативною діяльністю органів влади, яка виражається або у вигляді вчинення незаконної дії, бездіяльності, прийняття незаконного рішення, або у вигляді прийняття нормативно-правового акту, який в подальшому визнається неконституційним. В обох випадках шкода завдається діяльністю органів влади, яку в даному контексті можна охарактеризувати як негативну, – прийняттям нормативно-правового акта, визнаного незаконним і скасованого або неконституційним. Наслідком такої діяльності є завдання шкоди певній особі, яка має право на її відшкодування, а відповідний суб'єкт – обов'язок компенсувати її в повному обсязі. За загальним правилом, притягнення до деліктної відповідальності регулюється переважно нормами цивільного права, за винятком випадків, коли окремі суб'єкти, зокрема публічні, підпадають під регулювання як норм приватного, так і публічного права, про що вже йшлося у першому розділі цієї роботи. Це стосується, зокрема, випадків притягнення публічних суб'єктів до відповідальності, а саме держави, за шкоду, завдану особі внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним. З огляду на вищезазначене, вважаємо, що між відшкодуванням шкоди, завданої нормативно-правовим актом, який було визнано незаконним і скасовано, та відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок визнання неконституційним нормативно-правового акту, є відмінності, які дозволяють їх розрізнити, однак вони мають однакову правову природу, що дозволяє застосовувати до вищезазначених правовідносин з відшкодування однакових або подібних за змістом норм.

Відсутність законодавчого акту, який би регулював порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання законодавчого або іншого акту неконституційним, є суттєвою прогалиною національного законодавства, що впливає на захист прав і свобод людини та громадянина в державі, оскільки безпосередньо впливає на можливість потерпілої особи отримати відшкодування вищезазначеної шкоди. Саме тому, на нашу думку, потрібно прийняти законодавчий акт, який буде регулювати порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання законодавчого або іншого акту неконституційним, а до моменту прийняття такого законодавчого акту застосовувати до правовідносин ті норми, які сприятимуть отриманню потерпілими особами відшкодування такої шкоди, зокрема, норму статті 1175 ЦК України. На нашу думку, такий підхід відповідатиме проголошеним КУ принципам верховенства права та правової держави.

Аналізуючи питання можливості відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, на підставі статті 1175 ЦК України, необхідно зазначити, що в національній судовій практиці на сьогоднішній день також немає єдиного підходу щодо цього питання.

Так, в деяких справах про відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, суди приймають рішення про задоволення позовів про відшкодування, зокрема, на підставі ст. 1175 ЦК України.

Як приклад можна навести рішення Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 05.12.2018 року в справі № 683/2660/18 [201, с. 60; 204]. Даним судовим рішенням суд задовольнив вимоги позивача про відшкодування матеріальної шкоди, завданої визнанням нормативно-правового акту неконституційним, застосувавши ст. 1175 ЦК України [201, с. 60; 204]. Приймаючи таке рішення, суд аргументував свою позицію тим, що неконституційність закону є підставою застосування до держави наслідків, визначених ст. 1175 ЦК України, оскільки регламентована нормою зазначеної статті цивільно-правова відповідальність у вигляді відшкодування шкоди, заподіяної прийняттям

нормативно-правових актів, визнаних незаконними, так само стосується випадків визнання законів неконституційними [201, с. 60; 204].

Іншим прикладом може бути постанова Чернівецького апеляційного суду від 11.12.2018 року в справі № 727/4607/18 [201, с. 60; 205]. В цій постанові апеляційний суд зазначив, що доводи апеляційної скарги відповідача по цій справі про те, що положення ст. 1175 ЦК України підлягає застосуванню лише у випадку визнання нормативно-правового акту органу державної влади незаконним і його скасування є безпідставним [201, с. 60; 205]. Суд аргументував свою позицію тим, що відсутність норми матеріального права, яка регулює порядок відшкодування шкоди, заподіяної актом, який було визнано неконституційним, дає підстави застосувати аналогію закону, а у разі відсутності подібної правової норми – аналогію права [201, с. 60; 205].

Тобто, вищенаведені судові рішення вказують на те, що на підставі ст. 1175 ЦК України може бути відшкодована шкода, завдана внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним. У постанові апеляційного суду в справі № 727/4607/18 прямо вказано, що до правовідносин щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, є можливість застосувати аналогію закону [205]. Необхідно зазначити, що подібні позиції можна зустріти також і в інших судових рішеннях та постановах: зокрема, рішення Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 19.09.2018 року в справі № 682/1641/18, постанова апеляційного суду Хмельницької області від 27.09.2018 року в справі № 686/6719/18, постанова Запорізького апеляційного суду від 16.05.2019 року в справі № 335/13280/18 [206; 207; 208].

Окрім судів, які задовольняють позови про відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, застосовуючи норму, визначену в ст. 1175 ЦК України, в національній судовій практиці є також рішення судів, в яких вказується на неможливість застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування вищезазначеної шкоди та якими потерпілим особам було відмовлено в задоволенні позовів.

Зокрема, рішенням Шевченківського районного суду міста Києва від 05.06.2023 року в справі № 761/13492/22 позивачу було відмовлено в задоволенні позову про відшкодування на підставі ст. 1175 ЦК України матеріальної шкоди, завданої законом, який в подальшому було визнано неконституційним. Свою позицію суд аргументував тим, що норма ст. 1175 ЦК України не поширюється на правовідносини щодо відшкодування шкоди, завданої визнанням нормативно-правового акту неконституційним, а тому суд не вбачає необхідності застосовувати при вирішенні справи аналогію закону чи аналогію права з огляду на те, що відповідальність, передбачена ст. 1175 ЦК України, не є аналогічною відповідальності, передбаченої ч. 3 ст. 152 КУ [201, с. 60; 209].

Ще одним прикладом є рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 27.06.2012 року в справі № 2/2506/1017/12. Даним рішенням суд відмовив у задоволенні позову до Держави Україна в особі Управління Пенсійного фонду України в Чернігівському районі про відшкодування матеріальної шкоди, яка була завдана особі законодавчим актом, що визнаний неконституційним, зазначивши, що посилення позивача на ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування такої шкоди є помилковим, оскільки, на думку суду, норма ст. 1175 ЦК України підлягає застосуванню лише у випадках, коли нормативно-правовий акт органу влади було визнано незаконним та скасовано, і не є такою, що має застосовуватися у випадках, коли закони або інші нормативно-правові акти чи їх положення визнаються неконституційними та у зв'язку з цим втрачають чинність [201, с. 59; 211].

Тобто, як можна побачити, є випадки, коли суди відмовляють у задоволенні позовів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, на підставі ст. 1175 ЦК України через те, що вважають інститут відшкодування шкоди, завданої нормативно-правовим актом, який визнано незаконним і скасовано, та інститут відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, такими, що мають різну правову природу.

Окрім зазначених вище підходів, у національній судовій практиці наявні й окремі рішення, в яких підкреслюється, що посилення позивачів на статтю 1175 ЦК України як на правову підставу для відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акта неконституційним, є помилковим. Водночас, попри відсутність спеціального законодавчого акта, який визначав би порядок компенсації такого виду шкоди, суди допускають можливість її відшкодування безпосередньо на підставі ч. 3 ст. 152 Конституції України.

Прикладом такого рішення є постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 27.11.2024 року в справі № 320/47969/23, якою було залишено без задоволення апеляційну скаргу Державної казначейської служби України на рішення суду першої інстанції, яким було задоволено вимоги позивача про визнання протиправної бездіяльності органу державної влади та покладено на такий орган зобов'язання вчинити дії і відшкодувати завдану матеріальну шкоду. У даній постанові судом було констатовано, що норма статті 1175 ЦК України не поширюється на правовідносини щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, оскільки зазначена норма ЦК України регулює правовідносини щодо відшкодування шкоди, завданої нормативно-правовим актом, що був визнаний незаконним і скасований. Проте суд також дійшов висновку, що, оскільки нині в Україні немає спеціального закону, який визначав би порядок відшкодування шкоди, право на яке визначене частиною 3 статті 152 КУ, до спірних правовідносин мають застосовуватися норми КУ як норми прямої дії, і, зокрема, відшкодування можливе відповідно до ч. 3 ст. 152 [211]. Подібні позиції судів можна знайти також у рішенні Запорізького окружного адміністративного суду від 10.10.2023 року в справі № 280/8358/21, рішенні Львівського окружного адміністративного суду від 24.05.2021 року в справі № 380/6811/20, рішенні Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 16.11.2020 року в справі № 160/6785/20 та інших [212; 213; 214].

Відсутність єдиного підходу судів щодо питання можливості застосування ст. 1175 ЦК України до правовідносин відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання законодавчого або іншого акту неконституційним, а також

єдиного підходу щодо можливості відшкодування такого виду шкоди взагалі, зокрема, на підставі ч. 3 ст. 152 КУ, на нашу думку, негативно впливає на рівень захисту прав і свобод людини та громадянина, оскільки залишає для потерпілої особи, шкода якій завдана нормативно-правовим актом, який було визнано неконституційним, невизначеність з приводу того, чи будуть її права відновлені та чи зможе вона реалізувати своє право на відшкодування шкоди. З огляду на це хотіли б ще раз підкреслити необхідність якнайшвидшого прийняття законодавчого акту, який би визначав порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання законодавчого або іншого акту неконституційним, з метою усунення прогалини в законодавстві, підвищення рівня правового регулювання інституту відшкодування шкоди, завданої нормативно-правовим актом, який було визнано неконституційним, що, в свою чергу, призведе до підвищення рівня ефективності деліктної відповідальності публічних суб'єктів як інструменту захисту прав і свобод людини та громадянина.

3.3. Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок війни російської федерації проти України

Неспровокована агресивна війна рф проти України вже завдала та продовжує завдавати Україні й українському народу неймовірної шкоди [215, с. 52-53]. Притягнення держави-агресора рф до максимальної міри відповідальності безперечно відбудеться, а тому вже зараз потрібно приділяти увагу напрацюванням щодо питань, пов'язаних з цим процесом. Дослідженню окремих аспектів, пов'язаних з процесом притягнення держави-агресора рф до відповідальності та відшкодування нею шкоди, завданої громадянам України через збройну агресію рф проти України, вже присвятили увагу як українські, так і зарубіжні науковці-юристи, серед яких: Т. О. Дідич, Н. М. Пархоменко [216], Ю. О. Моїсєєв, Ю. П. Уралова [217], І. І. Голубенко, К. О. Шпак [218], І. М. Городиський, М. В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов [219], С. В. Грищак, Ю. С. Петлюк, Р. С. Кірін [220];

221], С. С. Шрамко [222], Алан Рок, Роберт Тайлер, Томас Грант [223], Люк Моффетт [224; 225], Еван Кріддл [226] та інші.

Зі свого боку, вважаємо правильним долучитися до дослідження правових питань щодо притягнення держави-агресора рф до відповідальності. Так, одними із важливих питань, щодо яких вже потрібно робити різні, зокрема, наукові напрацювання, є питання розробки механізму відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права збройною агресією рф проти України, та питання нормативно-правового регулювання такого механізму.

Відповідно до даних, вказаних у Звіті про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, який був підготовлений аналітичною командою Київської Школи Економіки спільно з низкою міністерств та центральних органів виконавчої влади України, станом на початок 2024 року загальна сума прямих збитків житловій та нежитловій нерухомості, іншій інфраструктурі, транспортним засобам та товарним запасам перевищила \$157 млрд [227, с. 3]. У звіті зазначено, що за попередніми оцінками обсяг прямих збитків для житлового фонду становить \$55,86 млрд [227, с. 8]. Житло близько 1,4 млн домогосподарств (близько 3,4 млн осіб) пошкоджене або зруйноване [227, с. 8]. На жаль, війна рф проти України продовжується, кількість постраждалих людей та шкода, завдана нею, зростає кожного дня, а тому зазначені нами вище питання мають надважливе значення, оскільки існування та функціонування правового механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України, повинно сприяти відновленню та захисту прав потерпілих осіб, відшкодуванню їм в повному обсязі всієї завданої матеріальної і моральної шкоди та притягненню держави-агресора рф до відповідальності.

Розроблення будь-якого ефективного практичного правового механізму невід’ємно пов’язане з формуванням належної правової бази. У цьому контексті особливо актуальним є визначення міжнародних і національних нормативно-правових актів, які на сьогодні вже становлять складову правової основи для відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України.

Необхідно зазначити, що в даному підрозділі нами було обрано та проаналізовано лише деякі міжнародні, законодавчі й підзаконні акти, які, на нашу думку, регулюють важливі окремі питання відшкодування шкоди, завданої особам, зокрема, фізичним та юридичним особам приватного права, внаслідок збройної агресії РФ проти України, норми яких вже були частково реалізовані на практиці. Очевидно, що зі сформуванням більш чіткого бачення форми, змісту та засад функціонування механізму відшкодування такої шкоди кількість нормативно-правових актів зростатиме, а чинні на сьогодні акти, ймовірно, зазнаватимуть змін або втрачати чинність.

Однак, на нашу думку, науковцям вже зараз важливо слідкувати за процесом формування правової бази, на основі якої регулюватиметься механізм відшкодування вищезазначеного виду шкоди, робити систематизацію міжнародних та національних актів, які є частиною цієї правової бази, й здійснювати спроби їх проаналізувати.

Перед тим, як перейти до аналізу нормативно-правових актів, що, на нашу думку, становлять правову основу для відшкодування шкоди, завданої особам внаслідок збройної агресії РФ проти України, варто сказати про деякі аспекти правового регулювання відшкодування такого виду шкоди, на які звертають увагу інші науковці.

Так, деякі науковці та юристи-практики зазначають, що нині існує два основні способи, як постраждалі від збройної агресії РФ проти України особи можуть отримати відшкодування завданої їм шкоди:

- 1) звернутися за відшкодуванням шкоди в національні суди на підставі норм цивільного законодавства;
- 2) звернутися за захистом своїх прав у міжнародні судові установи [218, с. 391; 222, с. 373-374; 228, с. 4-6; 229; 230].

Разом з тим, окремі з таких науковців та юристів-практиків зазначають, що на сьогоднішній день законодавство України не передбачає чіткого правового регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни РФ проти України, зокрема, правового регулювання відшкодування такої шкоди, завданої

фізичним особам та юридичним особам приватного права [215, с. 53; 218, с. 391; 229; 230].

Науковці Е. А. Писарева та Д. С. Клапоущак зазначають, що справи про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, в національних судах розглядаються на підставі загальних норм про відшкодування шкоди, які передбачені в цивільному законодавстві, зокрема, на підставі ст. ст. 1166, 1167 ЦК України [229]. Вони акцентують, що проблемним аспектом щодо розгляду таких справ на підставі загальних норм про відшкодування шкоди є те, що ст. ст. 1166, 1167 ЦК України передбачають, зокрема, необхідність доведення вини заподіювача шкоди для того, щоб притягнути його до деліктної відповідальності, тоді як у випадку завдання шкоди внаслідок збройної агресії РФ проти України правильним би було доводити лише три елементи складу цивільного правопорушення – протиправність діяння, завдання шкоди та причинно-наслідковий зв'язок між ними, без необхідності доводити вину держави-агресора [215, с. 54; 229]. Вважаємо правильним повністю погодитися з тезою науковців про те, що держава-агресор РФ має бути притягнена до деліктної відповідальності за шкоду, завдану збройною агресією та воєнними злочинами Україні, громадянам України, представникам бізнесу та іншим суб'єктам, без необхідності доводити вину держави-агресора [215, с. 54].

На окремі проблемні моменти щодо відшкодування фізичним особам шкоди, завданої внаслідок війни РФ проти України, також звертає увагу юрист-практик С. Ярош. Він зазначає, що у постраждалих фізичних осіб є можливість звернутися за відшкодуванням шкоди в порядку кримінального судочинства, подавши на підставі ст. 1177 ЦК України цивільний позов про відшкодування шкоди, однак в такому випадку, як вказує юрист, рішення про задоволення позову можливе лише після постановлення судом обвинувального вироку щодо конкретного обвинуваченого [230].

Проаналізувавши тези вищезазначених юристів-науковців, необхідно погодитися з ними в тій частині, що загалом правове регулювання відшкодування шкоди, яке передбачене цивільним законодавством України, є недостатнім для

здійснення відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, зокрема, відшкодування такої шкоди фізичним та юридичним особам [215, с. 54]. Це зумовлює необхідність прийняття додаткових нормативно-правових актів для того, щоб врегулювати низку питань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої збройною агресією рф проти України, до яких, зокрема, можна віднести:

1) питання врегулювання правового механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України;

2) питання визначення способів наповнення фондів, з яких буде здійснюватися відшкодування, коштами, одними із джерел яких, безумовно, повинні бути стягнення з держави-агресора рф, виплати нею репарацій, кошти отримані від продажу конфіскованого майна, інших активів рф та суб'єктів, пов'язаних з державою-агресором;

3) питання управління відповідним фондом відшкодування, а також інші супроводжуючі правові питання [215, с. 54].

Варто відмітити, що на сьогоднішній день вже є низка важливих нормативно-правових актів, які врегульовують окремі з вищезазначених юридичних питань. Так, на нашу думку, серед міжнародних нормативно-правових актів, які є частиною правової основи для відшкодування постраждалим особам матеріальної та моральної шкоди, завданої їм внаслідок збройної агресії рф проти України, варто виділити:

1) Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України», яка була прийнята 2 березня 2022 року (далі – Резолюція Генасамблеї ООН від 02.03.2022);

2) Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Сприяння здійсненню правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», прийнятої 14 листопада 2022 року (далі – Резолюція Генасамблеї ООН від 14.11.2022);

3) Резолюцію Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3 від 12 травня 2023 року «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» (далі – Резолюція CM/Res(2023)3) [231; 232; 233].

У цих резолюціях приділено увагу низці питань, що стосуються правового регулювання майбутнього механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, зокрема компенсації збитків фізичним особам та юридичним особам приватного права.

Зокрема, Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 02.03.2022 року було визнано та засуджено факт агресії РФ проти України, вчиненої з порушенням Статуту ООН, а також засуджено порушення державою-агресором норм міжнародного гуманітарного права та прав людини [231]. На нашу думку, важливість даної резолюції в контексті питання відшкодування шкоди, завданої постраждалим особам внаслідок війни РФ проти України, полягає в тому, що вона є одним із перших міжнародних документів, який юридично фіксує за РФ статус держави-агресора, а, відповідно, покладає на неї всі зобов'язання, пов'язані з цим статусом, зокрема, зобов'язання відшкодувати в повному обсязі будь-яку шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України [215, с. 54].

Резолюцією Генасамблеї ООН від 14.11.2022 визначено, що держава-агресор РФ повинна бути притягнена до відповідальності за будь-яке порушення норм міжнародного права як в Україні, так і проти України, включаючи збройну агресію РФ проти України, а також за будь-яке порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини [232]. У даній резолюції чітко зазначається, що за всі злочинні дії та порушення для держави-агресора РФ повинні настати відповідні наслідки, які, зокрема, включатимуть виплату репарацій та відшкодування завданої шкоди.

Резолюція Генасамблеї ООН від 14.11.2022, на нашу думку, є важливою, оскільки вона не тільки визначає правову основу для відшкодування шкоди, завданої особам внаслідок збройної агресії РФ проти України, а затверджує конкретні кроки, які потрібно зробити для створення дієвого правового механізму відшкодування такого виду шкоди та притягнення держави-агресора РФ до відповідальності. Такими кроками визначається:

1) розробка міжнародного механізму для виплати репарацій за шкоду, втрати та пошкодження, які були завдані збройною агресією РФ проти України;

2) створення міжнародного реєстру шкоди, в якому будуть збиратися та зберігатися заяви про шкоду, завдану державою-агресором рф всім фізичним та юридичним особам, державі Україна, а також будуть зберігатися інформація та докази, які підтверджують завдання цієї шкоди [232].

Таким чином, Резолюція Генасамблеї ООН від 14.11.2022 є одним із перших міжнародних нормативно-правових актів, в якому зафіксовано необхідність створити міжнародно-правовий механізм відшкодування шкоди, завданої Україні та її громадянам внаслідок війни рф проти України, а також визначено, з чого саме потрібно почати.

На нашу думку, на основі та в розвиток положень даної резолюції можуть прийматися інші міжнародно-правові акти, а також національні нормативно-правові акти в Україні, які ще більше деталізуватимуть правове регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України. Необхідно зазначити, що Резолюція CM/Res(2023)3, яку ми вказали в списку вище, є одним із прикладів міжнародних актів, які були прийняті з урахуванням положень Резолюції Генасамблеї ООН від 14.11.2022 [215, с. 55].

Так, відповідно до Резолюції CM/Res(2023)3 створюється Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – Реєстр збитків), та затверджується його статут [233]. Серед важливих юридичних аспектів, які вказані в Статуті Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – Статут Реєстру збитків), варто виділити те, що відповідно до п. 2.5 ст. 2 Статуту Реєстру збитків сам Реєстр збитків є лише першою складовою майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який буде створено окремо, та який потенційно включатиме в себе такі спеціальні органи як комісія з розгляду заяв і компенсаційний фонд, уповноважені розглядати заяви та виносити рішення про виплату компенсацій [233]. Сам же Реєстр збитків повинен бути переданий розробленому компенсаційному механізму, який повинен стати самостійною інституцією на місці Реєстру збитків [233].

Слід зауважити, що 2 квітня 2024 року Реєстр збитків розпочав приймання заяв про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України, за

категорією «пошкодження чи знищення житлового нерухомого майна». Водночас, за заявою Міністра цифрової трансформації України Михайла Федорова, у 2025 році планується запровадження можливості подання заяв про компенсацію вже за 45 категоріями [234; 235]. Серед заяв про відшкодування, які зможуть подати до Реєстру збитків потерпілі фізичні особи, зокрема, заяви, пов'язані з вимушеним переміщенням, порушенням особистої недоторканності, втратою майна, доходу або засобів до існування, а серед заяв, які зможуть подавати юридичні особи приватного права, наприклад, заяви щодо пошкодження або знищення майна, втрати історичної, культурної та релігійної спадщини, збитків бізнесу та інші економічні втрати [236, с. 1-2]. Тобто, як можна побачити, перелік категорій є доволі широким і охоплює собою різні види шкоди, яка завдана збройною агресією РФ проти України та підлягає відшкодуванню.

Аналіз Резолюції CM/Res(2023)3 та Статуту Реєстру збитків дозволяє дійти висновку, що, хоча конкретні форми функціонування міжнародного компенсаційного механізму та його складові ще доведеться визначити, положення зазначених міжнародних актів ще більше, ніж Резолюція Генасамблеї ООН від 14.11.2022, деталізують норми, на основі яких буде функціонувати механізм відшкодування шкоди, завданої особам внаслідок збройної агресії РФ проти України. Саме тому Резолюція CM/Res(2023)3 та Статут Реєстру збитків є важливими міжнародними актами, що становлять складову правової бази для відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, зокрема, відшкодування такої шкоди фізичним особам та юридичним особам приватного права [215, с. 54].

Говорячи про процес створення нормативної бази для відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, зокрема, шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права, потрібно сказати, що держава Україна почала опрацьовувати це питання не тільки на міжнародному рівні, а також і на національному, результатом чого стало прийняття низки важливих законодавчих та підзаконних актів, які присвячені регулюванню окремих юридичних аспектів відшкодування вищезазначеного виду шкоди.

В першу чергу, на нашу думку, варто згадати ЗУ «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», який був прийнятий у березні 2022 року (далі – Закон № 2116-IX) [237]. Так, положенням абз. 2 ч. 1 ст. 4 вищезгаданого закону встановлено, що примусово вилучені об'єкти права власності рф та її резидентів у вигляді коштів зараховуються до Державного бюджету України й спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії [237]. Аналіз зазначеного положення дає підстави стверджувати, що Законом № 2116-IX частково врегульовано питання визначення джерел відшкодування шкоди, зокрема завданої фізичним та юридичним особам приватного права. Можна припустити, що кошти, отримані внаслідок примусового вилучення об'єктів права власності рф та її резидентів і зараховані до передбаченого законом Фонду ліквідації наслідків збройної агресії рф проти України, зокрема, можуть бути спрямовані й на таке відшкодування [215, с. 56].

Відповідно до вищезазначеного закону вже було прийнято рішення Ради національної безпеки та оборони України про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності рф та її резидентів, серед яких вилученню підлягають корпоративні права окремих резидентів рф та їх фінансові активи [238]. Отже, можна констатувати, що на сьогодні вже сформувалася практика застосування Закону № 2116-IX, що має важливе значення для формування цілісного механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України.

Необхідно зазначити, що робота дипломатичного корпусу та всієї держави України на міжнародній арені сприяла тому, що більшість країн цивілізованого світу ввели санкції проти рф та її резидентів, що призвело до замороження активів держави-агресора рф та осіб, які фінансують війну проти України. Зокрема, санкції було введено проти низки російських олігархів, Центрального банку та Фонду національного добробуту рф [239]. Введення санкцій та замороження активів, в свою чергу, призвело до обговорення питання щодо можливості використання заморожених активів для виплати репарацій на користь України. Однак, вирішення питання передачі заморожених активів рф на користь України стикається з низкою

юридичних проблемних моментів, зокрема, в окремих державах-партнерах одним із головних занепокоєнь є те, щоб переведення заморожених активів рф або її резидентів у грошову форму для подальшої передачі їх у вигляді репарацій Україні не трактувалося як порушення права власності [239]. На думку деяких правників, зміна власності заморожених активів та використання їх як засобу репарацій піднімає на поверхню проблему законності таких операцій, а інші правники зазначають, що розпорядження замороженими активами держави-агресора рф та її резидентів без проведення судових процесів чи інших правових діянь не матиме правового характеру [240, с. 30].

Таким чином, як бачимо, в інших країнах відбуваються дискусії щодо можливості конфіскації майна держави-агресора рф та її резидентів для подальшої передачі активів у грошовій формі Україні у вигляді репарацій. Кошти, передані Україні у вигляді репарацій, можуть піти на відновлення та відбудову України, а також, зокрема, потенційно можуть бути використані для відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України фізичним особам та юридичним особам приватного права.

На жаль, незважаючи на титанічну роботу, яку здійснює весь дипломатичний корпус України, та вагому підтримку України з боку держав-партнерів, у нашої держави немає можливості впливати на всі процеси в зарубіжних країнах, зокрема, юридичні. Конкретно в даному випадку, окрім юридичних напрацювань, потрібна також політична воля керівників відповідних зарубіжних держав. З метою збереження логічної послідовності дослідження в межах даного підрозділу, а також дотримання наукового підходу до викладу матеріалу, слід наголосити, що нині Україна захищає не лише власний суверенітет і територіальну цілісність, а й увесь цивілізований світ та притаманні йому цінності. До таких цінностей належать право як суспільний інститут, права і свободи людини та громадянина, зокрема право власності, а також принципи верховенства права, законності та демократії в усіх її проявах. Важливо сподіватися, що держави-партнери враховуватимуть цей аспект під час обговорення питання конфіскації активів рф та її резидентів з метою

спрямування отриманих коштів на відшкодування шкоди, завданої Україні, її громадянам та представникам бізнесу.

Однак, потрібно зазначити, що, незважаючи на те, що в зарубіжних країнах ведуться дискусії з приводу передачі Україні заморожених активів рф та її резидентів для відбудови України та для відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф, деякі позитивні зрушення в цьому питанні все таки є. Зокрема, у США був прийнятий «Rebuilding Economic Prosperity and Opportunity for Ukrainians Act», який надає повноваження президенту США приймати рішення про конфіскацію окремих активів рф та передачу їх у спеціальний Фонд для підтримки України, з якого в подальшому кошти будуть йти на відбудову України [241]. Також певне законодавство, яке регулюватиме питання конфіскації майна рф та подальшої передачі його для відбудови України, розробляється в Канаді, а прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо, під час візиту до України 24 лютого 2025 року, оголосив про те, що Канада передасть Україні першу частину допомоги на 5 млрд канадських доларів, що фінансується за рахунок надходжень від заморожених російських активів [240, с. 31; 242]. Аналітичну роботу з приводу питання можливості конфіскації російських активів та подальшої передачі коштів від них Україні проводять також і країни ЄС [243]. Тобто можна зробити висновок, що поступово питання вилучення майна й активів рф та її резидентів в деяких зарубіжних країнах вирішується, що є позитивним для України.

Продовжуючи аналіз законодавства України щодо правового регулювання відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України, зокрема, відшкодування такої шкоди фізичним особам та юридичним особам, необхідно згадати ЗУ «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» (далі – Закон № 2923-IX) [244]. Цей законодавчий акт визначає правове регулювання відшкодування шкоди, яка була завдана внаслідок

збройної агресії РФ проти України нерухомому майну, зокрема, нерухомому майну фізичних осіб [215, с. 56].

Серед основних правових аспектів, які врегульовує Закон № 2923-IX, варто виділити аспект щодо визначення того, у якому вигляді може бути відшкодована шкода, чи це буде грошова компенсація, чи виконання робіт щодо відновлення пошкодженого, знищеного майна осіб, або інший спосіб відшкодування (п. 5 ч. 1 ст. 1) [244]. Окрім цього, даний законодавчий акт визначає категорії суб'єктів, які можуть на підставі норм закону звертатися із заявою про відшкодування (ст. 2), визначає порядок подання заяв для відшкодування шкоди (ст. 4-5), а також регулює інші питання.

Проаналізувавши положення Закону № 2923-IX, можемо дійти висновку, що в ньому детально визначено процедуру відшкодування шкоди за нерухоме майно, яке було знищено або пошкоджено внаслідок збройної агресії РФ проти України [215, с. 56]. На нашу думку, зазначений законодавчий акт формує важливу правову основу для реалізації права постраждалих осіб, зокрема фізичних осіб, на отримання відшкодування завданої шкоди, а відтак – на захист своїх прав, порушених унаслідок збройної агресії російської федерації. [215, с. 56]. Однак, незважаючи на те, що Закон № 2923-IX детально регулює відшкодування шкоди, завданої нерухомому майну внаслідок збройної агресії РФ проти України, цей закон серед отримувачів компенсації за пошкоджені або знищені об'єкти нерухомого майна визначає фізичних осіб, які є громадянами України, та лише деякі види юридичних осіб, а саме:

- 1) об'єднання співвласників багатоквартирних будинків;
- 2) управителів багатоквартирних будинків;
- 3) житлово-будівельні (житлові) кооперативи, які здійснюють утримання відповідних будинків;
- 4) осіб, уповноважених співвласниками багатоквартирних будинків відповідно до ЗУ «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» [244].

Цей закон не поширює свою дію на всіх юридичних осіб приватного права, що, на нашу думку, є його недоліком, оскільки, як було зазначено на початку даного підрозділу, велика кількість приватних підприємств та господарств також зазнали шкоди від знищення або пошкодження їх нерухомого майна. Звісно, в Україні є інші нормативно-правові акти, які врегульовують окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої юридичним особам приватного права, зокрема, завданої їх майну, внаслідок збройної агресії рф проти України, проте закріплення такого регулювання на законодавчому рівні значно посилює захист прав юридичних осіб приватного права [215, с. 56]. З огляду на це, вважаємо за необхідне внести зміни до Закону № 2923-IX, які б передбачали розповсюдження дії даного закону також на випадки завдання шкоди юридичним особам приватного права.

Проаналізувавши декілька чинних законодавчих актів, які регулюють певну частину питань, пов'язаних з відшкодуванням особам, зокрема, фізичним особам та юридичним особам приватного права, шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, варто зазначити, що на розгляд ВРУ було внесено також проекти інших законодавчих актів, прийняття яких, на нашу думку, дозволить вирішити низку важливих питань щодо правового регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України.

Так, необхідно згадати проєкт ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [245]. У даному проєкті закону, зокрема, пропонується врегулювання деяких питань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої особам внаслідок збройної агресії рф проти України, які поки що на законодавчому рівні ніяк не врегульовані. По-перше, цим проєктом на законодавчому рівні пропонується суттєво розширити перелік видів шкоди, право на відшкодування якої матиме фізична особа. Зокрема, передбачається, що фізичні особи матимуть право отримати відшкодування за шкоду, заподіяну здоров'ю потерпілого або в разі його смерті (ст. 18), шкоду заподіяну як рухомому, так і нерухомому майну фізичної особи (ст. 20), шкоду заподіяну через те, що особа була вимушена залишити або покинути своє місце проживання (ст. 22), а також за моральну шкоду (ст. 24) [245]. Необхідно зазначити,

що перераховані вище види шкоди, завданої фізичним особам внаслідок збройної агресії рф проти України, на сьогоднішній день передбачено Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який був затверджений постановою КМУ № 326 від 20 березня 2022 року (далі – Порядок № 326), однак, вважаємо, що для посилення захисту прав фізичних осіб та створення більш вагомої правової бази для відшкодування шкоди зазначеній категорії осіб, вказані вище види шкоди правильніше було б встановити на рівні саме закону, а не підзаконного нормативно-правового акту [246].

По-друге, в проєкті ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» також передбачаються норми, які будуть підставою відшкодування шкоди, заподіяної майну юридичної особи та фізичній особі-підприємцю внаслідок збройної агресії рф (ст. 26). Це є позитивною пропозицією щодо правового регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої особам внаслідок збройної агресії рф проти України, оскільки, як ми зазначали вище, на сьогоднішній день на законодавчому рівні передбачено відшкодування лише деяких видів шкоди (шкоди, завданої об'єктам нерухомого майна) окремим категоріям юридичних осіб приватного права, а норми щодо відшкодування всім юридичним особам всіх можливих видів шкоди (зокрема, упущеної вигоди, збитків, пов'язаних з переміщенням та втратою належного майна) передбачені лише на рівні підзаконного нормативно-правового акту [245; 246].

По-третє, у згаданому нами вище законопроєкті чітко визначено, який саме орган державної влади буде уповноважений займатися всіма питаннями, що стосуються відшкодування шкоди, завданої потерпілим особам внаслідок збройної агресії рф. Так, передбачається, що таким органом буде Фонд відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії рф (далі – Фонд), який буде здійснювати керівництво та управління системою відшкодування шкоди потерпілим особам, провадити акумуляцію та облік коштів наданих державі Україна на підставі міжнародних договорів, в тому числі, за рахунок заарештованих активів, здійснювати відшкодування, готувати відповідні

документи для здійснення виплат та контролювати цільове використання коштів Фонду [245]. У розділі під номером два законопроекту детально визначається правова основа діяльності Фонду, його функції та структура управління. Оскільки на сьогоднішній день і в Законі № 2923-IX, і в Законі № 2116-IX лише частково згадується про певні уповноважені органи, які будуть задіяні в правовому механізмі відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, і немає деталей щодо їх створення та функціонування, вважаємо, що ці положення проєкту ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» є позитивними та частково вирішують питання щодо організації діяльності органу державної влади, відповідального за здійснення відшкодування шкоди.

Проаналізувавши положення проєкту ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації», вважаємо, що його прийняття дозволить вирішити низку важливих питань щодо правового регулювання відшкодування шкоди, завданої особам, а саме фізичним особам та юридичним особам приватного права, внаслідок збройної агресії рф проти України. Однак, незважаючи на позитивні, на нашу думку, сторони цього законопроекту, він досі перебуває на розгляді ВРУ. На наш погляд, народним депутатам варто повернутися до розгляду зазначеного законопроекту, оскільки він, дійсно, передбачає важливі положення щодо порядку відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права збройною агресією рф проти України, які можуть посприяти відновленню прав цих суб'єктів та відшкодуванню спричиненої їм шкоди.

Варто відмітити, що проаналізований нами законопроект щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, яким пропонується покращити правове регулювання відшкодування такого виду шкоди, є не єдиний. Також на розгляді ВРУ знаходиться проєкт ЗУ «Про компенсацію за майно, втрачене, пошкоджене та знищене внаслідок збройної агресії Російської Федерації та справедливий розподіл репарацій», однак потенційна сфера його

застосування є значно вужчою, оскільки стосується лише відшкодування особам шкоди, завданої їхньому майну [247].

Вищенаведено, на нашу думку, основні законодавчі акти України, що регулюють окремі правові аспекти відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України. Поряд із цими законами існує також низка підзаконних нормативно-правових актів, якими врегульовано окремі питання, пов'язані з відшкодуванням зазначеного виду шкоди.

Так, нами вже було згадано Порядок № 326. Цей підзаконний нормативно-правовий акт регулює питання визначення видів шкоди, яка була завдана суб'єктам внаслідок збройної агресії РФ проти України, встановлює методологію оцінки такої шкоди, а також врегульовує деякі інші пов'язані з цими правові питання [215, с. 57; 246]. Варто відмітити, що деякі науковці вже частково аналізували Порядок № 326 на предмет регулювання ним відшкодування окремих видів шкоди: наприклад, науковці Н. М. Пархоменко та Т. О. Дідич аналізували положення даного підзаконного акту при дослідженні відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу за законодавством України [216, с. 93-94].

Необхідно вказати на те, що класифікація шкоди, яка була завдана різним суб'єктам, зокрема, фізичним особам та юридичним особам приватного права, зазначена в Порядку № 326, буде використовуватися, в тому числі, при поданні заяв про відшкодування до Реєстру збитків, створеного Резолюцією СМ/Res(2023)3, яка також була нами частково згадана та проаналізована в даному підрозділі [215, с. 57]. Так, Порядок № 326 визначає двадцять один основний напрямок, за яким здійснюється визначення шкоди та збитків, завданих збройною агресією РФ проти України, проте перелік не є вичерпним (п. 2-3 Порядку № 326) [215, с. 57; 246]. Окрім цього, зазначений нормативно-правовий акт визначає суб'єктів, які можуть подати заяву про визначення шкоди та збитків, а також ділить їх на певні категорії. Зокрема, у п. 10 Порядку № 326 суб'єктом подання заяви визначається фізична особа, і в цьому ж пункті розписані категорії фізичних осіб, які можуть подати заяву, в залежності від виду шкоди, яка їм була завдана: наприклад, фізичні

особи, шкода яким спричинена примусовим переселенням з місця проживання, перебування у результаті або з метою уникнення негативних наслідків, внаслідок збройної агресії РФ проти України, фізичні особи, збитки та шкода яким завдані у зв'язку з порушенням особистої недоторканності, фізичні особи, яким завдано економічних збитків, та інші [215, с. 57; 246].

Серед позитивних аспектів згаданого нами Порядку № 326 є те, що разом з фізичними особами в ньому передбачена можливість і для юридичних осіб приватного права подавати заяви про визначення завданих збитків. Так, у п. 12 Порядку № 326 вказано, що юридичні особи приватного права можуть подавати заяви про збитки, пов'язані з переміщенням (евакуацією), втратою майна, упущеною вигодою від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, незаконним позбавленням права власності, а також про збитки від втрати бізнесу, втрати прибутку, втрати інвестиційної вартості активів та інші [215, с. 57; 246].

Загалом, проаналізувавши Порядок № 326, можемо підсумувати, що на сьогоднішній день саме в цьому нормативно-правовому акті детально розписано види шкоди, втрат та збитків, завданих збройною агресією РФ проти України, визначено загальні засади та методологію щодо їх оцінки. З огляду на викладене, цей акт становить важливу складову правової бази відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, зокрема шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам приватного права [215, с. 57].

Іншим підзаконним нормативно-правовим актом, який варто згадати при дослідженні нормативно-правової бази, що регулює відшкодування шкоди, завданої особам внаслідок збройної агресії РФ проти України, є Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна, який був затверджений постановою КМУ № 600 від 30.05.2023 року (далі – Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна) [248]. Зазначений Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна був прийнятий відповідно до ст. 8 Закону № 2923-IX, а тому в даному підзаконному нормативно-правовому акті деталізуються положення Закону № 2923-IX щодо відшкодування шкоди, завданої

нерухомому майну осіб внаслідок збройної агресії рф проти України. Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна органічно доповнює регулювання відшкодування шкоди, передбачене в Законі № 2923-IX [215, с. 56].

Таким чином, нами було визначено низку міжнародних актів й національних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які на сьогоднішній день, вважаємо, є частиною правової бази, на основі якої буде регулюватися правовий механізм відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, зокрема, відшкодування такої шкоди фізичним особам та юридичним особам приватного права, завдяки якому постраждалі особи зможуть реалізувати своє право на відшкодування та отримати фактичне відшкодування шкоди.

Наприкінці варто сказати декілька слів про наявну національну судову практику, що стосується справ про відшкодування особам шкоди, завданої їм внаслідок збройної агресії рф проти України, та окремі важливі правові аспекти, що стосуються відшкодування такої шкоди, які були роз'яснені судами.

Як зазначають науковці, національні суди, розглядаючи справи за позовами осіб, постраждалих від збройної агресії рф проти України, про відшкодування завданої шкоди, опинилися перед необхідністю вирішення питання щодо дотримання міжнародно визнаної концепції «судового імунітету» [222, с. 373; 249, с. 163-167; 250, с. 44-45; 251, с. 323-329]. Як правильно зауважують науковці, зокрема Ю. І. Матвєєва, М. Медведєва, І. О. Кас'яновський, у законодавстві України, а саме в статті 79 ЗУ «Про міжнародне приватне право», визначено принцип абсолютного судового імунітету, відповідно до якого пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [249, с. 164; 250, с. 45; 251, с. 323; 252].

Таким чином, склалася ситуація, за якої у разі звернення осіб, постраждалих від збройної агресії рф проти України, до суду з позовами про відшкодування завданої шкоди, для залучення держави-агресора рф як відповідача або застосування заходів забезпечення позову щодо її майна судам необхідно було б отримати згоду на це від компетентних органів держави-агресора. Очевидно, що за умов ведення нею війни проти України така вимога є неправомірною та позбавленою практичного сенсу.

Вчена М. Медведєва зауважує, що вітчизняні суди активно підтримували принцип абсолютного судового імунітету у справах про відшкодування шкоди, завданої особам збройною агресією рф проти України, після початку агресії рф в 2014 році, але до 24 лютого 2022 року [250, с. 45]. Як зазначають згадані нами науковці, після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року погляд судів щодо цього питання змінився, і поворотним моментом такої зміни стали низка рішень ВС: зокрема, як приклад, науковці згадують постанову Третьої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 14.04.2022 року в справі № 308/9708/19 та постанову Першої судової палати Касаційного цивільного суду ВС від 18.05.2022 року в справі № 760/17232/20.

В зазначених постановах ВС дійшов висновку, що у випадку розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, підлягає застосуванню концепція обмеженого імунітету держави, яка передбачає відмову держави від імунітету в певних випадках [249, с. 165; 250, с. 45; 251, с. 323; 253; 254]. Суд зазначив, що така концепція втілена у двох конвенціях, які стосуються юрисдикційного імунітету держави, а саме: в Європейській концепції про імунітет держав, прийнятій Радою Європи 16 травня 1972 року, та в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнятій резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї 2 грудня 2004 року [249, с. 165; 251, с. 325; 253; 254]. Як вказав суд, Україна не є учасницею жодної із цих конвенцій, однак вони відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі [253; 254]. Зокрема, в обох вищезгаданих постановах суди

зазначили таке: «...Договірна держава не може посилатися на імунітет від юрисдикції при розгляді справи в суді іншої Договірної держави, який зазвичай має компетенцію розглядати справи, які стосуються грошової компенсації (відшкодування) у разі смерті чи заподіяння тілесного ушкодження особі чи заподіяння шкоди майну або його втрати в результаті дій чи бездіяльності держави, якщо така дія чи бездіяльність мали місце повністю або частково на території держави суду» [253; 254]. Тобто, суди визначили, що оскільки шкода завдається потерпілим особам внаслідок збройної агресії рф проти України, то до держави-агресора має застосовуватися концепція обмеженого судового імунітету [253; 254].

Окрему увагу в контексті питання судового імунітету заслуговує аргументація суду щодо здійснення суверенних прав, на яку, зокрема, звертає увагу вчена М. Медведєва [250, с. 45]. Вчена вказує, що рішення суду в справах № 308/9708/19 та № 760/17232/20 засвідчили, що держава-агресор рф як відповідач не користується судовим імунітетом, оскільки її дії по вчиненню збройної агресії проти іншої держави не є реалізацією її суверенних прав. Дійсно, якщо проаналізувати постанови суду у вищезгаданих справах, то в обох випадках суди вказують на те, що держава-агресор рф вийшла за межі своїх суверенних прав, оскільки будь-яка іноземна держава не має права здійснювати збройну агресію проти іншої країни. Суди зазначили, що вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН, що, в свою чергу, на думку суду, дозволяє прийти до висновку, що держава-агресор рф не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки [253; 254].

Зі свого боку, ми хотіли би також долучитися до групи вчених, які підтримують позицію ВС щодо застосування принципу обмеженого судового імунітету до держави-агресора рф у справах про відшкодування шкоди, та також висловити повну підтримку підходу, який був застосований ВС у зазначеній категорії справ. Розпочавши агресивну війну проти України, рф грубо порушила норми міжнародного права, територіальну цілісність та суверенітет України, права

людини та громадянина, а тому держава-агресор не може претендувати на застосування щодо неї загальноприйнятих правил поведінки, якими прийнято керуватися у нормальних міжнародних відносинах між цивілізованими країнами.

До речі, необхідно зазначити, що після прийняття судових рішень, в яких застосовувався принцип обмеженого судового імунітету до держави-агресора рф, зокрема, судових постанов, які були зазначені вище, до ВРУ надійшов законопроект, яким пропонувалося внести зміни до низки законодавчих актів та закріпити особливості судового імунітету держави-агресора рф у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією останньої [255].

По суті, законопроектом пропонувалося на законодавчому рівні закріпити обмежений судовий імунітет рф, однак на сьогоднішній день зміни так і не були прийняті. З огляду на це, саме національна судова практика займає ключове місце у питанні застосування обмеженого судового імунітету до держави-агресора рф, а тому така судова практика, вважаємо, також є важливою складовою частиною правової бази, яка визначатиме регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України.

Отже, в даному підрозділі нами було зроблено спробу проаналізувати деякі міжнародні та національні нормативно-правові акти, які є частиною правової основи для регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України.

На підставі аналізу міжнародних актів можна констатувати, що окремі їх положення вже частково реалізовані на міжнародному рівні. Зокрема, відповідно до розглянутої вище Резолюції CM/Res(2023)3 було створено Реєстр збитків, який у 2024 році розпочав прийом заяв за однією з категорій шкоди, а у 2025 році має розпочати прийом заяв за всіма іншими категоріями, що також було зазначено раніше. Вважаємо, що створення такого реєстру є важливим і позитивним кроком до формування повноцінного механізму відшкодування шкоди, завданої постраждалим особам від війни рф проти України, і, що не менш важливо, запуск роботи зазначеного реєстру відбувся відносно швидко, незважаючи на складність, зокрема, юридичних процесів, які необхідно було для цього здійснити: сформувати

нормативну базу для створення та функціонування реєстру, визначити внутрішню структуру управління та інші.

В свою чергу, аналіз законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, ухвалених на національному рівні з метою врегулювання окремих аспектів відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок збройної агресії російської федерації проти України, дає підстави для висновку, що на сучасному етапі правове регулювання зосереджує найбільшу увагу на питаннях компенсації шкоди, завданої нерухомому майну. Так, діє спеціальний законодавчий акт та прийнятий згідно з ним підзаконний нормативно-правовий акт, які в сукупності визначають категорії суб'єктів, які можуть отримати відшкодування, процедуру отримання відшкодування такого виду шкоди, формули та методики розрахунку шкоди, завданої від знищення або пошкодження майна та інші питання.

На наш погляд, законодавство України, яке визначає правове регулювання відшкодування особам шкоди, завданої знищенням чи пошкодженням нерухомого майна, в цілому, є детально пропрацьованим та чітким. Проте, однією з прогалин такого законодавства є, зокрема, те, що його дія поширюється лише на фізичних осіб та окремі види юридичних осіб, про що нами було зазначено вище. Тому ще раз хочемо підкреслити, що необхідно внести зміни в законодавство та поширити дію Закону № 2923-IX на всіх юридичних осіб приватного права. Це значно посилить захист такої категорії осіб, сприятиме частковому отриманню ними відшкодування завданої ним шкоди і, відповідно, відновленню їх прав.

Розуміючи важливість надання особам відшкодування шкоди за знищене або пошкоджене майно, з огляду на велику кількість руйнувань об'єктів житлового фонду внаслідок агресивних воєнних дій РФ в Україні, через які багато людей втратили житло і все своє майно, яке там знаходилося, й підтримуючи першочерговість прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, які врегульовують питання відшкодування такого виду шкоди, вважаємо правильним зазначити, що необхідно також прийняти законодавчий акт, який регулюватиме відшкодування інших видів шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти

України, зокрема, фізичним особам та юридичним особам приватного права, з метою створити на національному рівні правову базу для подальшого повноцінного відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина. На увагу заслуговує проєкт ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації», позитивні сторони якого проаналізовано вище, а тому вважаємо, що ВРУ варто повернутися до розгляду даного законопроєкту.

Висновки до Розділу 3

Визначено, що основні положення, які регулюють відшкодування шкоди, завданої діяльністю органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, або їхніми службовими особами, закріплені у ст. 1176 ЦК України, Законі № 266/94-ВР, Положенні № 6/5/3/41. Окрім цього, при правовому регулюванні відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, застосовуються норми, які визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, а саме ст. 56 КУ, ст. ст. 1173-1174 ЦК України. Аналіз зазначених вище правових норм та нормативно-правових актів дозволяє загалом позитивно оцінити правове регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, оскільки таке правове регулювання за законодавством України є доволі детальним та чітко визначеним.

Однак, попри це, у законодавстві України все ще існують певні суперечності та неузгодженості між нормами різних актів, що регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, які здійснюють правоохоронну діяльність, або їхніми службовими особами. Так, є суперечність між ст. 1176 ЦК України та положеннями Закону № 266/94-ВР щодо терміну, який застосовується на позначення суб'єктів, які мають право на відшкодування шкоди, у випадку завдання останньої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність: у ст. 1176 ЦК України застосовується термін «фізична особа», тоді як у Законі № 266/94-ВР для позначення потерпілих осіб використовується термін «громадянин». Термін «громадянин» є за змістом вужчим, ніж термін «фізична особа», оскільки не охоплює собою такі категорії

фізичних осіб, як іноземці та особи без громадянства. Така невелика текстуальна неузгодженість може суттєво вплинути на захист прав і свобод людей, які мають в Україні статус іноземця або особи без громадянства, а тому ми пропонуємо внести зміни до Закону № 266/94-ВР та замінити термін «громадянин» на «фізична особа», що має усунути неузгодженість і посилити захист прав фізичних осіб від незаконних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність.

При дослідженні відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, було згадано неузгодженість між ст. 1176 ЦК України та ст. 1 Закону № 266/94-ВР, на яку вказують інші науковці. Зазначена неузгодженість полягає у невідповідності переліків незаконних діянь органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких має бути відшкодована особам. Так, ст. 1176 ЦК України пропонує один перелік, а ст. 1 Закону № 266/94-ВР – інший, і вони між собою не узгоджуються.

В результаті аналізу пропозицій окремих науковців щодо можливих варіантів вирішення зазначеної проблеми, було встановлено, що такі пропозиції можна умовно поділити на дві групи:

1) пропозиція щодо приведення переліку незаконних діянь, визначеного у ст. 1176 ЦК України, до переліку, визначеного у ст. 1 Закону № 266/94-ВР;

2) пропозиція, навпаки, привести ст. 1 Закону № 266/94-ВР до ст. 1176 ЦК України. Вивчивши позитивні та негативні аспекти таких пропозицій, нами запропоновано власний варіант усунення зазначеної неузгодженості. Пропонується доповнити статтю 1 Закону № 266/94-ВР положеннями про незаконні діяння, які не зазначені в цій статті, але передбачені статтею 1176 ЦК України. Водночас у частині 1 статті 1176 ЦК України доцільно закріпити норму, згідно з якою підстави та порядок відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, визначаються спеціальним законодавчим актом. Такий підхід дозволить уникнути дублювання змісту правових норм, а частина 1 статті 1176 ЦК України набуде відсилочного характеру до Закону № 266/94-ВР, у якому у статті 1 будуть чітко визначені підстави для відшкодування шкоди.

На підставі аналізу судової практики встановлено, що на сьогоднішній день суди часто неправильно застосовують або не розглядають можливості застосувати взагалі при розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, норми статей 1173-1174 ЦК України, де визначені загальні засади відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами. Зазвичай, як свідчить судова практика, це відбувається через те, що суди не знаходять незаконного діяння, яким завдано шкоди, у переліку, що визначений ч. 1 ст. 1176 ЦК України або ст. 1 Закону № 266/94-ВР. На підставі аналізу рішень ВС запропоновано сформулювати список деяких незаконних діянь органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода завдана якими має відшкодовуватися на загальних засадах. Вважаємо, що такий список може стати початковою точкою для створення повноцінного навчального матеріалу для суддів та юристів загалом, який допомагатиме краще розуміти у яких випадках відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, має відбуватися на підставі загальних засад відшкодування шкоди. На наш погляд, використання такого навчального матеріалу потенційно може посприяти підвищенню правильності правозастосування норм, які визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої органами влади або їх посадовими чи службовими особами, у випадках, коли шкода завдається незаконною діяльністю органів, що здійснюють правоохоронну діяльність.

Встановлено наявність окремих проблем, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої у сфері нормотворчої діяльності. Зокрема, серед науковців триває дискусія щодо того, чи підлягає відшкодуванню на підставі статті 1175 ЦК України шкода, завдана незаконним правовим актом індивідуальної дії. Аналіз аргументів дослідників, які обґрунтовують, що компенсація такої шкоди здійснюється на підставі норм, які встановлюють загальні засади відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами (статті 1173-1174 ЦК України), дає підстави підтримати зазначену позицію.

Проаналізовано й виявлено, що на сьогодні тривають дискусії щодо можливості відшкодування шкоди, завданої особі нормативно-правовим актом,

визнаним неконституційним, на підставі статті 1175 ЦК України. Удосконалено аргументацію щодо застосування до правовідносин з відшкодування шкоди, спричиненої визнанням нормативно-правового акта неконституційним, положень статті 1175 ЦК України за аналогією закону. Акцентовано увагу на необхідності прийняття спеціального законодавчого акта, який би врегульовував механізм відшкодування шкоди, завданої актом, що був визнаний неконституційним, як того вимагає стаття 152 Конституції України.

Зафіксовано, що агресивна війна рф проти України завдала та продовжує завдавати великої шкоди державі України, територіальним громадам, фізичним та юридичним особам. Найбільше від війни рф проти України, на жаль, страждають фізичні та юридичні особи. Держава-агресор рф має бути притягнута до відповідальності та, безумовно, в повному обсязі відшкодувати всю завдану їй збройною агресією проти України та громадян України шкоду. Визначено, що для притягнення до відповідальності та реалізації такого відшкодування, зокрема, необхідно створити дієвий механізм, який регулюватиме відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України. В тому числі, шкоди, завданої фізичним та юридичним особам.

Зроблено спробу проаналізувати окремі міжнародні та національні нормативно-правові акти, які на сьогоднішній день врегульовують деякі аспекти правового механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України. На даний момент серед міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють окремі такі аспекти, варто виділити Резолюцію Генасамблеї ООН від 02.03.2022, Резолюцію Генасамблеї ООН від 14.11.2022 та Резолюція CM/Res(2023)3. Дані міжнародні нормативно-правові акти мають важливе значення, оскільки фіксують на міжнародному рівні статус рф як держави-агресора, визначають загальні основи створення та функціонування майбутнього правового механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, зокрема, шкоди, завданої фізичним та юридичним особам, джерела коштів для відшкодування та інші важливі питання. Встановлено, що положення Резолюції CM/Res(2023)3 вже частково знайшли своє практичне втілення: так, був створений

Реєстр збитків, який вже розпочав свою роботу і почав приймати заяви про відшкодування від потерпілих осіб.

Визначено, що на національному рівні вже також є законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які врегульовують окремі аспекти правового регулювання відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України. Серед таких актів необхідно згадати Закон № 2116-IX, Закон № 2923-IX, Порядок № 326 та Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна. Зазначені акти регулюють окремі важливі аспекти відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, однак містять низку недоліків.

З огляду на це сформульовано висновок про необхідність продовження роботи над розробленням та ухваленням додаткових законодавчих актів, спрямованих на створення ефективного правового механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України. Такий механізм має забезпечити повне стягнення з держави-агресора усіх збитків, заподіяних її діями. При цьому акцентовано увагу на тому, що у Верховній Раді України перебуває на розгляді проєкт Закону «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації», який містить низку позитивних положень щодо правового врегулювання відповідного механізму компенсації. Зроблено висновок про доцільність повернення законодавця до розгляду цього законопроєкту.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретико-правових засад регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів дає змогу сформулювати наступні висновки.

Деліктна відповідальність публічних суб'єктів є різновидом цивільно-правової відповідальності. Деліктній відповідальності публічних суб'єктів притаманні загальні риси цивільно-правової відповідальності, а також особливі риси, які є унікальними саме для цього правового інституту. Запропоновано такий перелік особливих рис деліктної відповідальності публічних суб'єктів:

1) специфічний суб'єктний склад заподіювачів шкоди та безпосередніх суб'єктів відповідальності;

2) комплексна правова природа;

3) імперативний характер норм, які регулюють підстави настання деліктної відповідальності для публічних суб'єктів, незважаючи на те, що переважна більшість їх визначена в цивільному законодавстві України;

4) грошова форма компенсації як матеріальної, так і моральної шкоди;

5) притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини. Зазначений перелік особливих рис не є вичерпним і може доповнюватися з урахуванням багатогранності та динамічного розвитку правового інституту деліктної відповідальності публічних суб'єктів.

Удосконалено наукові положення про комплексний характер правової природи деліктної відповідальності публічних суб'єктів. Визначено, що нормами приватного права, зокрема, встановлюються підстави притягнення публічного суб'єкта до деліктної відповідальності, а нормами публічного права, в свою чергу, регулюються питання пов'язані з владною діяльністю, яка необхідна для повноцінної реалізації деліктної відповідальності для публічного суб'єкта: наприклад, нормами публічного права регулюється механізм виплати потерпілій стороні компенсації за завдану шкоду.

Наразі серед науковців існують різні підходи до питання можливості притягнення публічних суб'єктів до відповідальності незалежно від вини. Умовно

можна виокремити дві групи: перша підтримує ідею застосування такої відповідальності, друга – заперечує її доцільність.

Серед основних аргументів науковців, які є прихильниками ідеї можливості притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини, виділено такі:

1) публічні суб'єкти наділяються владою, і разом з цим вони беруть на себе ризик неналежної реалізації такої влади органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, а тому у випадку завдання шкоди при здійсненні владних повноважень притягнення до відповідальності повинно здійснюватись незалежно від вини заподіювачів шкоди;

2) основною метою притягнення суб'єкта до цивільно-правової відповідальності, в тому числі притягнення публічного суб'єкта до деліктної відповідальності, є відшкодування шкоди, завданої потерпілій особі, та відновлення її правового становища, яке існувало до моменту заподіяння шкоди.

Основні аргументи науковців, які заперечують можливість притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності незалежно від вини, зводяться до такого:

1) концепція безвинної цивільно-правової відповідальності суперечить принципам справедливості та рівності;

2) випадки, коли за законом обов'язок відшкодувати шкоду покладається на особу, яка не є безпосереднім заподіювачем шкоди, і коли шкода відшкодовується незалежно від вини заподіювача, необхідно розглядати не як випадки притягнення такої особи до відповідальності, а як реалізацію інших правових механізмів захисту та відновлення прав осіб;

3) відшкодування шкоди, завданої приватним особам з боку органів влади або їхніх посадових чи службових осіб, незалежно від вини останніх є необґрунтованим, оскільки виникає ситуація, що приватний інтерес задовольняється за рахунок бюджетних коштів.

На підставі аналізу аргументів обох груп науковців висловлено намір підтримати позицію, що допускає можливість настання цивільно-правової

відповідальності без урахування вини у визначених законодавством випадках, зокрема щодо притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності.

Сформульовано додатковий аргумент на підтримку ідеї можливості притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини. Висловлено тезу, що одним із основних призначень створення та діяльності публічних суб'єктів є утвердження прав і свобод людини та громадянина, створення умов для їх належної реалізації, а також захист таких прав і свобод у випадку порушення. Оскільки саме публічні суб'єкти займаються виконанням перерахованих вище завдань, то у випадках, коли ці суб'єкти порушують права і свободи фізичних та юридичних осіб, логічним вбачається притягнення публічних суб'єктів до відповідальності незалежно від вини.

Визначено, що деліктна відповідальність держави регулюється нормативно-правовими актами різної юридичної сили, серед яких є як міжнародні нормативно-правові акти, до яких приєдналася Україна, так і законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти. До міжнародних нормативно-правових актів варто зарахувати основні акти, які стосуються сфери утвердження та захисту прав і свобод людини, а саме: Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Дані міжнародні нормативно-правові акти активно застосовуються національними судами при розгляді та вирішенні справ про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади або їх посадовими чи службовими особами.

Виявлено, що попри значну кількість нормативно-правових актів, які детально регулюють деліктну відповідальність держави, в національному законодавстві України існують певні неузгодженості між окремими нормами, що суттєво ускладнюють реалізацію механізму притягнення держави до деліктної відповідальності. Звернено увагу, що на сьогоднішній день окремі аспекти правового механізму відшкодування шкоди, завданої органами влади, в тому числі державними, або їхніми посадовими чи службовими особами, регулюються Порядком № 845, який є підзаконним нормативно-правовим актом, тоді як

положення ст. 25 БК України прямо вказують на те, що такий механізм загалом повинен регулюватися законодавчим актом. Підкреслено необхідність усунення зазначеної неузгодженості шляхом ухвалення відповідного законодавчого акта.

Обґрунтовано важливість посилення відповідальності посадових та службових осіб органів державної влади, а також органів влади місцевого рівня за шкоду, яка була завдана їх незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю, та яка була відшкодована державою або іншим публічним суб'єктом. Висловлено пропозицію замінити право публічних суб'єктів на звернення до суду зі зворотною вимогою до посадових та службових осіб для стягнення суми відшкодування, виплаченої постраждалим особам, на обов'язок такого звернення. Для цього запропоновано внести такі зміни до ЦК України:

1) виключити зі ст. 1191 ЦК України ч. 3 та ч. 4, які передбачають право держави звернутися до посадової чи службової особи зі зворотною вимогою про відшкодування шкоди;

2) додати до ЦК України ст. 1191¹, яку викласти в такій редакції:

«Стаття 1191¹. Особливості звернення держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади з правом зворотної вимоги до винної особи

1. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності, відповідно, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, зобов'язані через уповноважені органи влади звернутися зі зворотною вимогою до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди).

2. Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, зобов'язана через уповноважені органи державної влади звернутися зі зворотною вимогою до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях

складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили».

На думку автора, внесення таких змін матиме такий позитивний ефект:

1) сприятиме підвищенню рівня авторитету держави;

2) усуне потенційні умови формування у державних службовців хибного мислення про те, що за всі випадки завдання їхньою діяльністю шкоди фізичним та юридичним особам відповідальність буде нести публічний суб'єкт, а державні службовці можуть уникнути відповідальності за таку шкоду;

3) додатково сприятиме превентивному захисту прав і свобод осіб від порушень з боку посадових чи службових осіб, оскільки вони будуть розуміти наслідки, які понесуть за свої дії;

4) потенційно забезпечить часткове повернення коштів відповідних бюджетів, виплачених для відшкодування завданої шкоди.

Визначено, що деліктна відповідальність органів місцевого самоврядування переважно регулюється тими самими нормативними актами, що і деліктна відповідальність держави, а тому правовому регулюванню деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування за законодавством України притаманні такі самі проблемні питання, як і правовому регулюванню деліктної відповідальності держави.

Окрім цього, як звертають увагу інші науковці, правове регулювання деліктної відповідальності органів місцевого самоврядування має певні проблемні питання, які є специфічними для деліктної відповідальності саме цього публічного суб'єкта. Одним із таких проблемних питань є визначення в законодавстві органу місцевого самоврядування одночасно і заподіювачем шкоди, і безпосереднім суб'єктом відповідальності за таку шкоду, що, як зазначають інші вітчизняні науковці, свідчить про непослідовність законодавця у підході щодо визначення безпосереднього суб'єкта відповідальності та безпосереднього суб'єкта заподіювача шкоди. На підставі аналізу вітчизняної наукової літератури встановлено, що вчені, які звернули увагу на дану проблему, пропонували внести зміни для виправлення цієї ситуації, однак такі зміни поки що внесені не були.

Висловлюється згода з науковцями, які звернули увагу на дану проблему, та з їх пропозиціями внести зміни до законодавства для її вирішення.

На підставі аналізу деякої зарубіжної наукової літератури й окремих зарубіжних нормативно-правових актів визначено деякі особливості правового регулювання деліктної відповідальності держави та територіальних утворень у таких країнах як Франція, Німеччина та Польща.

Основними особливостями деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Франції є:

1) регулювання деліктної відповідальності нормами публічного права, а саме нормами адміністративного права;

2) розгляд справ про відшкодування шкоди, завданої державними інституціями або їхніми посадовими особами, у порядку адміністративного судочинства за виключенням окремих випадків, коли такі справи розглядаються в порядку цивільного судочинства;

3) вироблення основних норм, які регулюють деліктну відповідальність держави, судовою практикою та закріплення таких норм у судових рішеннях;

4) визначення того, що головна відповідальність держави базується на вині, однак також є випадки, коли відповідальність настає незалежно від вини;

5) застосування при вирішенні судових справ щодо відшкодування шкоди, завданої державними інституціями або їх посадовими особами, деяких принципів та концепцій, вироблених переважно правовою доктриною (наприклад, принцип ризику та принцип рівності).

В свою чергу, до основних особливостей правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів у Німеччині необхідно віднести такі:

1) безпосереднім суб'єктом відповідальності в цій державі у випадку завдання шкоди посадовою особою органу влади виступає саме орган влади, де працює посадова особа, а безпосереднім заподіювачем шкоди завжди є посадова особа органу влади;

2) у Німеччині функціонує обмежений імунітет органу влади за шкоду, завдану дискреційними повноваженнями, що передбачає можливість в певних випадках звільнити органи державної влади від обов'язку відшкодовувати шкоду;

3) у Німеччині діє розгалужена система страхових організацій, які страхують відповідальність органів влади, в тому числі деліктну.

Аналіз окремих законодавчих актів Польщі, які регулюють деліктну відповідальність публічних суб'єктів, дозволив виділити такі особливості правового регулювання зазначеного виду відповідальності:

1) законодавство Польщі не перераховує всіх суб'єктів, які є заподіювачами шкоди, так як, наприклад, це зроблено у законодавстві України (зокрема, у ст. ст. 1173-1175 ЦК України), а робить акцент, що шкода повинна бути завдана при здійсненні публічної влади для того, щоб отримати відшкодування від певного публічного суб'єкта; тобто, визначення суб'єкта заподіювача шкоди здійснюється через призму діяльності;

2) законодавством Польщі встановлена деліктна відповідальність публічних суб'єктів за шкоду, завдану незаконним неприйняттям нормативно-правового акту або правового рішення, якщо обов'язок прийняття такого акту або рішення прямо передбачено законом;

3) законодавством передбачена можливість у певних випадках отримати відшкодування шкоди, яка була завдана правомірною діяльністю суб'єктів, які здійснюють публічну владу.

Висловлено пропозицію запозичення позитивного досвіду Франції, Німеччини та Польщі щодо деяких аспектів правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів та запровадити його в Україні. Так, пропонується:

1) перейняти французький досвід щодо застосування судами при розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, окремих концепцій, принципів та теоретичних напрацювань правової науки;

2) розглянути можливість запровадити в Україні інститут страхування відповідальності органів влади або їхніх посадових чи службових осіб, перейнявши досвід Німеччини щодо цього питання;

3) закріпити у законодавстві України відповідальність публічних суб'єктів за шкоду, завдану неприйняттям нормативно-правового акту або правового рішення, взявши за орієнтир досвід Польщі у цьому питанні. Запозичення досвіду Франції, Німеччини та Польщі у зазначених правових питаннях може суттєво покращити правове регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів в Україні та посилити цей інститут як ефективний механізм захисту прав і свобод громадян від неправомірних дій органів влади чи їх посадових осіб.

Визначено, що основні положення, які регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, або їхніми службовими особами, закріплені у ст. 1176 ЦК України, Законі № 266/94-ВР, Положенні № 6/5/3/41. Окрім цього, при правовому регулюванні відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, застосовуються також норми, які визначають загальні засади відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, а саме ст. 56 КУ, ст. ст. 1173-1174 ЦК України. Аналіз наведених правових норм і нормативно-правових актів загалом дозволяє позитивно оцінити правове регулювання відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, оскільки воно в українському законодавстві є доволі детальним і чітко визначеним. Однак, незважаючи на це, у законодавстві України є певні суперечності та неузгодженості між нормами різних законодавчих актів, які регулюють відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, або їхніми службовими особами.

Звернуто увагу на неузгодженість між ст. 1176 ЦК України та положеннями Закону № 266/94-ВР щодо терміну, який застосовується на позначення суб'єктів, які мають право на відшкодування шкоди у випадку завдання останньої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність: у ст. 1176 ЦК України застосовується термін «фізична особа», тоді як у Законі № 266/94-ВР для позначення потерпілих осіб використовується термін «громадянин». Термін «громадянин» є за змістом

вужчим, ніж термін «фізична особа», оскільки не охоплює собою такі категорії фізичних осіб, як іноземці та особи без громадянства. Така невелика текстуальна неузгодженість може суттєво вплинути на захист прав і свобод людей, які мають в Україні статус іноземця або особи без громадянства. Запропоновано внести зміни до Закону № 266/94-ВР та замінити термін «громадянин» на «фізична особа», що має усунути неузгодженість і посилити захист прав фізичних осіб від незаконних дій органів, що здійснюють правоохоронну діяльність.

Частково було висвітлено існуючу наукову дискусію щодо питання неузгодженості між ст. 1176 ЦК України та ст. 1 Закону № 266/94-ВР, яка полягає у невідповідності переліків незаконних діянь органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода від яких має бути відшкодована особам, та варіантів усунення даної неузгодженості. Запропоновано свій варіант усунення зазначеної неузгодженості, а саме пропонується:

1) доповнити ст. 1 Закону № 266/94-ВР незаконними діяннями, які не вказані в цій статті, але є у ст. 1176 ЦК України;

2) внести зміни до ч. 1 ст. 1176 ЦК України та викласти її в такій редакції: «Підстави та порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, встановлюються Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»;

3) виключити ч. 7 ст. 1176 ЦК України.

Запропонований варіант вирішення проблеми дозволить усунути вищезазначену неузгодженість та уникнути дублювання тексту в нормах ч. 1 ст. 1176 ЦК України та статті 1 Закону № 266/94-ВР. Норма частини 1 статті 1176 ЦК України матиме відсилочний характер до Закону № 266/94-ВР, а у статті 1 Закону № 266/94-ВР будуть визначені підстави відшкодування шкоди.

На підставі аналізу судової практики встановлено, що у сучасній юриспруденції спостерігається часте некоректне застосування або повне

ігнорування судами положень статей 1173-1174 Цивільного кодексу України, які регламентують загальні засади відшкодування шкоди, заподіяної органами влади або їхніми посадовими чи службовими особами, у справах щодо відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність. Як свідчить судова практика, це відбувається через те, що суди не знаходять незаконного діяння, яким завдано шкоди, у переліку, що визначений у частині 1 статті 1176 Цивільного кодексу України або в статті 1 Закону № 266/94-ВР. З огляду на це було запропоновано на підставі аналізу рішень ВС сформувати список деяких незаконних діянь органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, шкода завдана якими має відшкодовуватися на загальних засадах. До цього списку увійшли такі незаконні дії та бездіяльність органів, що здійснюють правоохоронну діяльність:

1) відмова правоохоронного органу закрити кримінальне провадження у зв'язку зі скасуванням кримінальної відповідальності за діяння, яке вчинила особа, і припинення її розшуку, що призвело до необґрунтованого кримінального переслідування особи;

2) незабезпечення правоохоронними органами збереження вилученого в ході обшуку майна особи, що має наслідком неможливість повернути таке майно;

3) недотримання норм кримінального процесуального закону, що призвело до ув'язнення особи понад остаточне покарання призначене судом;

4) незаконне складання протоколу про адміністративне правопорушення та провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності, яка в подальшому була закрита судом за відсутності складу адміністративного правопорушення.

Перелік зазначених видів дій та бездіяльності не є остаточним. Висловлено пропозицію, що зазначений список може стати початковою точкою для створення повноцінного навчального матеріалу для суддів та юристів загалом, який допомагатиме краще розуміти, у яких випадках відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, має відбуватися на підставі норм, які визначають загальні засади відшкодування шкоди.

Звернуто увагу, що досі тривають дискусії щодо можливості отримати відшкодування шкоди, завданої особі нормативно-правовим актом, який було визнано неконституційним, на підставі статті 1175 ЦК України. Було вдосконалено аргументацію на підтримку можливості застосування до правовідносин з відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, стаття 1175 Цивільного кодексу України, за аналогією закону.

Висловлено тезу, що між відшкодуванням шкоди, завданої нормативно-правовим актом, який було визнано незаконним та скасовано, та відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок визнання неконституційним нормативно-правового акту, є відмінності, які дозволяють їх розрізнити, однак загалом ці два правові інститути мають подібну правову природу, зумовлену тим, що шкода, яка повинна бути відшкодована, завдається негативною діяльністю органів влади у сфері нормотворчості. Це дозволяє застосовувати до правовідносин з відшкодування таких видів шкоди однакових або подібних за змістом норм у випадку відсутності чітко визначеного регулювання відшкодування певного з цих видів шкоди, в даному випадку шкоди, завданої актом, який було визнано неконституційним. Підкреслено необхідність прийняття спеціального законодавчого акту, який би регулював механізм відшкодування шкоди, завданої актом, визнаним неконституційним, відповідно до вимог статті 152 Конституції України.

Висловлено повну згоду з іншими науковцями та аналітиками, що агресивна війна рф проти України завдала та продовжує завдавати великої шкоди державі України, територіальним громадам, фізичним та юридичним особам. Підкреслено, що держава-агресор рф має бути притягнута до відповідальності та, безумовно, в повному обсязі відшкодувати всю завдану їй збройною агресією проти України та громадян України шкоду. Визначено, що для притягнення до відповідальності та реалізації такого відшкодування, зокрема, необхідно створити дієвий механізм, який регулюватиме відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, в тому числі, шкоди, завданої фізичним та юридичним особам.

Визначено ключові міжнародні та національні нормативно-правові акти, які нині регулюють окремі аспекти правового механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, а також здійснено спробу їх системного аналізу. На даний момент серед міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють такі аспекти, варто виділити Резолюцію Генасамблеї ООН від 02.03.2022, Резолюцію Генасамблеї ООН від 14.11.2022 та Резолюцію CM/Res(2023)3. Зазначені міжнародні нормативно-правові акти мають важливе значення, оскільки фіксують на міжнародному рівні статус рф як держави-агресора, визначають загальні основи створення та функціонування майбутнього правового механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, зокрема, шкоди, завданої фізичним та юридичним особам, визначають джерела коштів для відшкодування та інші важливі питання. Встановлено, що положення Резолюції CM/Res(2023)3 вже частково знайшли своє практичне втілення: був створений Реєстр збитків, який вже розпочав свою роботу і почав приймати заяви про відшкодування від потерпілих осіб.

Визначено, що на національному рівні вже також є законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які врегульовують окремі аспекти правового регулювання відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України. Серед таких актів необхідно згадати Закон № 2116-IX, Закон № 2923-IX, Порядок № 326 та Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна. Незважаючи на позитивне практичне значення вищезгаданих актів, вони містять ряд недоліків. Наприклад, Закон № 2923-IX поширює свою дію на фізичних осіб і тільки деяких видів юридичних осіб, визначених у законі. Висловлено пропозицію поширити дію Закону № 2923-IX на всіх юридичних осіб приватного права з метою посилення захисту прав даної категорії суб'єктів.

Зроблено висновок про необхідність подальшої роботи над розробкою та ухваленням додаткових законодавчих актів з метою створення ефективного правового механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України. Акцентовано увагу на тому, що у Верховній Раді України перебуває проєкт закону «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок

збройної агресії Російської Федерації», який містить низку позитивних положень щодо правового регулювання відповідного механізму. Висловлено думку про доцільність повернення законодавця до розгляду цього законопроекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.11.2024).
2. Кот О. О. Інститут захисту прав у цивільному праві України. С. 227-245. URL: https://antikalaw.com.ua/data/uploads/2016/04/kot_o_inctitut_zahictu_prav_u_civil_nomu_pravi_ukrayini_1.pdf.
3. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред.: В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Т. 1. 656 с.
4. Килимник І. І., Бровдій А. М., Кутоманов Д. Є. Цивільне право України: навч. посібник. Харків: ХНУМГ, 2014. 225 с.
5. Дзера Ю. М. Держава як учасник цивільних правовідносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.
6. Скоморовський В. Б., Степаненко Н. В., Корольова В. В. Цивільно-правова деліктна відповідальність: поняття та загальнотеоретична характеристика. *Форум права*. № 2. 2025. С. 165-171. URL: https://forumprava.pp.ua/files/165-171-2025-2-FP-Skomorovskyi,Stepanenko,Korolova_20.pdf.
7. Баулін Ю. В. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_948_39072050.pdf.
9. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2005. 16 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124057098>.
10. Шишка Р. Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктна зобов'язання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. Вип. 2. 2013. С. 206-216.

11. Hershovitz, Scott. «What Does Tort Law Do? What Can it Do?». Val. U. L. Rev. 47, no. 1 (2012): pp. 99-118. Available at: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1572&context=articles>.
12. Гуйван П. Цивільна відповідальність як елемент охоронного матеріального правовідношення. *Юридичний вісник*. Проблеми та судження. 2021/1. 2021. С. 143- 150. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2021/19.pdf.
13. Гудима-Підвербецька М. М. Теоретико-методологічні та практичні особливості співвідношення категорії «субсидіарне зобов'язання» й «субсидіарна відповідальність». *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (43). 2019. С. 226-231.
14. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук. Одеса, 2008. 40 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/7f5f3cb0-06f4-491f-be02-78abcc83bb28>.
15. Білозьоров Є. В., Власенко В. П., Горова О. Б., Завальний А. М., Заяць Н. В. та ін. Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України. 2017. 320 с.
16. Загальна теорія держави і права : (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
17. Біленко М. С. Щодо питання цивільно-правової відповідальності в умовах уніфікації законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2021. С. 23-27. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/4.pdf.
18. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посібник / М. К. Галянтич та ін.; ред. М. К. Галянтича. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 624 с.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

20. Карнаух Б. П. Деліктна відповідальність органів публічної влади за Цивільним кодексом України. *Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес*. № 3. 2021. С. 19-24.
21. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 року, затверджений Верховною Радою УРСР. № 1540-06. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 01.01.2025).
22. Гавриленко О. О. Проблемні питання деліктної відповідальності. Одеса, 2018. 28 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9684?locale-attribute=uk>.
23. Первомайський О. О. Цивільно-правова відповідальність держави Україна: конституційні засади. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 62-67.
24. Римарчук Р. М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну державними органами та їхніми посадовими особами. 2016. С. 308-314. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5879/vnulpurn201684549.pdf>.
25. Бакумов О. С. Структура інституту конституційно-правової відповідальності держави. *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і практика*. 4-2019. Частина 2. 2019. С. 9-15.
26. Мозоль Н. І. Держава як суб'єкт відшкодування шкоди: правові аспекти дослідження. *Митна справа*. № 1(91)'2014. Частина 2. Книга 1. 2014. С. 46-50.
27. Жила О. В. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю службових осіб органів Державної податкової служби України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 21 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1170/%d0%96%d0%b8%d0%bb%d0%b0%20%d0%9e.%d0%92..pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
28. Український Д. Я. Відшкодування в адміністративному порядку шкоди, завданої діями органів публічної адміністрації. *Актуальні проблеми держави і права*. № 35 (2007). С. 207-211. URL: <http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/2609/2479>.
29. Anne LM Keirse. Policy Orientation in Public Authority Liability: a Comparative Law Perspective. 2020. pp. 6-15. Available at:

<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/jetl-2020-0135/html?srsltid=AfmBOoraJSznate67Me0oPMruL8rPWBEebBpDGXcrPtxFLEgSCYvVPAo>.

30. Prue Vines. Straddling the Public/Private Divide: Tortious Liability of Public Authorities. [2010] UNSWLRS 47. Available at: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLRS/2010/47.html#fn2>.

31. Подвірна О. В. Проблемні питання визначення поняття та класифікації недоговірних зобов'язань у цивільному праві. *Юридичний вісник. Проблеми та судження*. 2020/3. 2020. С. 226-232.

32. Пархоменко Н. М., Дідич Т. О. Загальна характеристика недоговірних зобов'язань у правовій системі України. *Науково-практичний журнал Європейські перспективи*. № 4. 2024. С. 398-403. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2024-4/EP_2024_4_398.pdf.

33. Мануїлова К. В. Правова природа та зміст деліктних зобов'язань. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 583-589.

34. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: 12.00.03. Київ, 2017. 210 с.

35. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 13.01.2025).

36. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Відшкодування моральної шкоди, завданої публічними суб'єктами: окремі теоретико-правові аспекти. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини та держави: матеріали науково-практичної конференції (7-8 квітня 2023 р.)*. Одеса: Видавництво «Молодий вчений». 2023. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/view/32/620/1269-1>.

37. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 24 травня 2019 р., судова справа № 757/47378/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82767259> (дата звернення: 26.01.2025).

38. Рішення Київського районного суду міста Одеси від 29 листопада 2017 р., судова справа № 520/6478/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70562554> (дата звернення: 26.01.2025).
39. Музика-Стефанчук О. А. Фінансово-правові проблеми відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів публічної влади. *Право і суспільство. Цивілістика. Фінансове право*. 2012. № 3. С. 89-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_21.
40. Нагорна В. В., Горда К. П., Нагайчук В. Ю. Особливості відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди як гарантії захисту прав і свобод особи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 117-120. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35844>.
41. Сарновська С. О., Доліненко Л. О. Цивільне право України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2005. 384 с.
42. Понікаров В. Д., Попова С. М., Назаренко Д. В. Цивільне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 196 с.
43. Цивільне право України: навч. посіб. / кол. авторів: за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.
44. Мазур О. С. Цивільне право України: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
45. Степаненко Н. В., Корольова В. В. Право на відшкодування шкоди: теорія та практика застосування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. № 1(34). 2025. С. 893-901. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/532>.
46. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук. Київ, 2007. 453 с.
47. Немцева А. О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. Київ, 2016. 213 с.
48. Паришкура В. В. Проблемні аспекти цивільно-правової відповідальності без вини. *Вісник Вищої ради юстиції*. Київ, 2010. № 2. С. 66-74.

49. Бурлака І. В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2015. 22 с.
50. Клименко О. М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2006. 22 с. URL: <http://search.nbuv.gov.ua/aref/20081124031333>.
51. Галкевич С. В. Принципи справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності у цивільному праві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Хмельницький, 2021. 235 с.
52. Харитонов Є. О. Основи римського приватного права: навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2019. 296 с.
53. Basil S. Markesinis. Liability without fault. Available at: <https://www.britannica.com/topic/tort/Liability-without-fault> (accessed: 26 February 2025).
54. TORTS-LIABILITY WITHOUT FAULT, 31 MICH. L. REV. 1178 (1933). Available at: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol31/iss8/28> (accessed: 26 February 2025).
55. On A. D. Strict liability and the aims of Tort Law: a doctrinal, comparative, and normative study of strict liability regimes. 2020. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Maastricht University. 413 p. Available at: <https://doi.org/10.26481/dis.20201201do>.
56. Danny Watson. Style over Substance? A Comparative Analysis of the English and French Approaches to Fault in Establishing Tortious Liability. *MANCHESTER STUDENT LAW REVIEW*. Vol 2:1:2013. 2013. pp. 1-14. Available at: [https://hummedia.manchester.ac.uk/schools/law/main/research/MSLR_Vol2_1\(Watson\).pdf](https://hummedia.manchester.ac.uk/schools/law/main/research/MSLR_Vol2_1(Watson).pdf).
57. Rylands v Fletcher [1868] UKHL 1 (17 July 1868). Available at: https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb5/FFA/KURSUNTERLAGEN/Anglo-Amerikanisches_Recht/Law_of_Torts/Siry-SS-2012/Rylands_v_Fletcher_1868_UKHL_1_17_July_1868_.pdf (accessed: 16 March 2025).

58. Ольшанченко В. І. Цивільно-правова відповідальність держави Україна перед суб'єктами підприємницької діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2021. 21 с.
59. Галкевич С. В. Вина як категорія цивільного деліктного права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 4-2017. С. 109-118.
60. Боярський О. О. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 21 с.
61. Каленчук А. М. Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану органами державної влади у сфері нормотворчої діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2015. С. 59-62.
62. Парасюк В. М. Теоретичне обґрунтування сутності підстави цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2020. С. 45- 49. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2020/13.pdf.
63. Саєнко А. Г., Сичик В. В. Цивільно-правова відповідальність без вини. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2021. С. 272-275.
64. Заїка Р. Ю. Юридична природа цивільно-правової відповідальності без вини. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 7-14.
65. Плачков Д. Ф. Відшкодування шкоди фізичній особі, що потерпіла від злочину за цивільним законодавством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 19 с.
66. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Притягнення публічних суб'єктів до деліктної відповідальності без врахування вини: поняття та загальнотеоретична характеристика. *Legal Bulletin*. 2022. № 1(7). С. 73-78. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-33X-2023-07-73-78>.
67. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР.

Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.01.2024).

68. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 18.01.2025).

69. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 16 грудня 2014 р., судова справа № 757/15812/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42171754> (дата звернення: 18.01.2025).

70. Рішення Господарського суду Одеської області від 24 січня 2011 р., судова справа № 28/132-1-4526. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/13567423> (дата звернення: 18.01.2025).

71. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30 листопада 2022 р., судова справа № 753/11250/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107706576> (дата звернення: 01.01.2025).

72. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 9- те вид., зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

73. Терлюк І. «Держава» і «Державність»: до проблеми теоретико-правового та історико-правового змісту понять в контексті українського (національного) державотворення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. № 1 (29). 2021. С. 17-28.

74. Бакумов О. С. Юридична відповідальність як елемент правового статусу держави: теоретико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. С. 3-13. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/625b6a26-8a78-4c6a-b907-765fe9433d4b/content>.

75. Бакумов О. С. Інституціоналізація відповідальності держави: теоретичні та конституційно-правові аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2021. 520 с.

76. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія / Кол. авторів; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2009. 216 с.

77. Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 21.01.2025).
78. Рішення Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 16 грудня 2015 р., судова справа № 219/7115/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54434720> (дата звернення: 21.01.2025).
79. Рішення Болградського районного суду Одеської області від 15 січня 2019 р., судова справа № 497/880/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79464369> (дата звернення: 21.01.2025).
80. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.01.2025).
81. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 21.01.2025).
82. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 04 листопада 2014 р., судова справа № 757/18183/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41365577> (дата звернення: 18.01.2025).
83. Рішення Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 24 липня 2017 р., судова справа № 743/703/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68027183> (дата звернення: 22.01.2025).
84. Постанова Київського апеляційного суду від 12 квітня 2019 р., судова справа № 757/60424/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81201779> (дата звернення: 22.01.2025).
85. На розгляді ЄСПЛ перебуває 8000 заяв проти України. Укрінформ. 30.05.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3869566-na-rozgladi-espl-perebuvaе-8000-zaav-proti-ukraini.html>.
86. Ченцов В. В., Тертишник В. М. Реабілітаційне право та проблеми захисту жертв репресій, зловживань і помилок влади. *Право і суспільство. Кримінально-*

процесуальне право та криміналістика. № 3. 2016. С. 198-204.
URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/39.pdf.

87. Рішення Ржищівського міського суду Київської області від 23 грудня 2015 р.,
судова справа № 368/616/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54889725>
(дата звернення: 22.01.2025).

88. Рішення Корольовського районного суду міста Житомира від 10 жовтня 2018 р.,
судова справа № 296/3008/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78381856>
(дата звернення: 22.01.2025).

89. Рішення Дмитровського міського суду Донецької області від 02 квітня 2019 р.,
судова справа № 226/378/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80933351>
(дата звернення: 22.01.2025).

90. Рішення Гадяцького районного суду Полтавської області від 22 січня 2019 р.,
судова справа № 526/1700/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79331145>
(дата звернення: 22.01.2025).

91. Рішення Пролетарського районного суду міста Донецька від 08 грудня 2011 р.,
судова справа № 2-2175/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21392264>
(дата звернення: 22.01.2025).

92. Рішення Центрального районного суду міста Сімферополя від 10 грудня 2013 р.,
судова справа № 124/8317/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36018542>
(дата звернення: 21.01.2025).

93. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 06 квітня 2016 р.,
судова справа № 750/1705/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56969326>
(дата звернення: 21.01.2025).

94. Рішення Апеляційного суду Сумської області від 31 липня 2014 р., судова
справа № 591/11021/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39990663>
(дата звернення: 21.01.2025).

95. Рішення Апеляційного суду міста Києва від 23 квітня 2013 р., судова справа
№ 22-6056. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30884108>
(дата звернення: 21.01.2025).

96. Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 27 квітня 2017 р., судова справа № 22-ц/778/1347/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66257875> (дата звернення: 21.01.2025).
97. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2018 р., судова справа № 234/14299/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72561303> (дата звернення: 21.01.2025).
98. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 липня 2013 р., судова справа № 6-17401св13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32201389> (дата звернення: 21.01.2025).
99. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р.: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 21.01.2025).
100. Звіт про результати аналізу діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у 2016-2019 роках з питань використання коштів та реалізації переданого майна. Рахункова палата. 102 с. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/12-9_2023/Zvit_12-9_2023.pdf.
101. Клієнтам банків-банкрутів з 2014-2018 років досі не повернули понад 269 млрд. грн. Чому так відбувається? І який урок мають винести сучасні банкіри з перших гучних рішень Верховного Суду проти винних у «банкопаді». Mind.ua. 10.07.2024. URL: <https://mind.ua/publications/20276021-klientam-bankiv-bankrutiv-z-20142018-rokiv-dosi-ne-povernuli-ponad-269-mlrd-grn-chomu-tak-vidbuvaet>.
102. Ус О. В., Ус М. В. Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. *Право і суспільство*. Цивілістика. № 3. Частина 3. 2015. С. 82-87. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/c9ca4b2e-d4d6-48b6-8b2e-a143fea9dc15/content>.
103. Болотова Г. Д. Розвиток законодавства про відповідальність держави за збитки, незаконно завдані суб'єктам господарювання. *Правничий часопис Донецького університету*. Шляхи вдосконалення законодавства. № 1/2 (31). 2014. С. 54-61.

104. Гавриленко О. О. Проблеми правового регулювання деліктної відповідальності публічних суб'єктів: магістр. робота: 081 / Олександр Олександрович Гавриленко; наук. керівник Л. А. Музика; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 92 с.
URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4aed8fb2-c1ef-4d67-a1f5-30935ee874a6/content>.
105. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 30.12.2024).
106. Про відшкодування шкоди, завданої фізичним або юридичним особами незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень: проект Закону України від 14.01.2008 р. № 1344.
URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1344&skl=7 (дата звернення: 23.01.2025).
107. Про порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів державної влади або місцевого самоврядування: проект Закону України від 17.06.2009 р. № 4672. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF3LS00A?an=3> (дата звернення: 23.01.2025).
108. Порядок виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 року № 845 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 р. № 45). Дата оновлення: 13.09.2023.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2011-%D0%BF#n217> (дата звернення: 24.01.2025).
109. Туляков О. В. Віктимінологічні засади кримінального права України: на шляху до апроксимації міжнародних стандартів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. № 2(20). 2023. С. 1-25. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.290779>.

110. Черевко С. П. До питання вдосконалення механізму відшкодування шкоди, завданої злочином та його реалізації (порівняльно-правовий аспект). *Південноукраїнський правничий часопис*. Проблеми цивільного та господарського права. № 4. 2015. С. 82-84. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/4/25.pdf>.
111. Голубева Н. В. Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду: на матеріалах судової практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 16. 2015. С. 71-86.
112. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
113. Губанов О. О. Юридична відповідальність публічних службовців як інститут службового права України: монографія. Видавничий дім «Гельветика». Запоріжжя, 2020. 374 с.
114. Іванова Т. М. Відповідальність органів і посадових осіб муніципальної влади в Україні: історико-правовий аналіз. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2014. С. 185-197. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/a388df79-b4bb-4d52-a04b-1b854e140dae/content>.
115. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 08.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.01.2025).
116. Борденюк В. В. Територіальні громади сіл, селищ та міст як суб'єкти цивільного права: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2016. 253 с.
117. Борденюк В. Територіальні громади як суб'єкти деліктних зобов'язань. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 1. 2015. С. 34-45.
118. Первомайський О. О. Відшкодування шкоди, завданої органом державної влади або органом місцевого самоврядування на підставі ст. 1173 ЦК України. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 14. 2015. С. 81-85. URL: [http://www.irbis-](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-)

bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Ppip_2015_14_22.

119. Куцин А. В. Відшкодування шкоди, завданої органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: 12.00.03. Одеса, 2018. 182 с.

120. Первомайський О. О. Органи та представники суб'єктів публічного права як учасників цивільних відносин. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 13. 2014. С. 76-80.

121. Спасибо-Фатєєва І. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. *Вісник Академії правових наук України*. № 4(47). Харків, 2006. С. 96-107. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5413>.

122. Первомайський О. О. Щодо поняття суб'єкта публічного права як учасника цивільних відносин. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 15. 2016. С. 65-69. URL: [https://irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Ppip_2016_15_18](http://bin/irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Ppip_2016_15_18).

123. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / [О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін.] ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.

124. Блащук Т. В. Територіальна громада як сторона цивільно-правового договору: особливості визначення. *Проблеми сучасної правової системи України: Всеукраїнські науково-практичні читання*. м. Львів, 25-26 лютого 2011 р. Львів: у 2-х томах. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2011. Т. II. 116 с. С. 9-11. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/910/1/terytorialna.pdf>.

125. Демкова М. С., Коба С. С., Лавриненко І. О., Український Д. Я. Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою або органами влади. К.: Конус-Ю, 2007. 260 с.

126. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
127. Рішення Чигиринського районного суду Черкаської області від 20 жовтня 2015 р., судова справа № 708/705/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63438010> (дата звернення: 22.11.2024).
128. Рішення Чигиринського районного суду Черкаської області від 07 травня 2012 р., судова справа № 2/2321/50/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/23870404> (дата звернення: 22.11.2024).
129. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 08.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
130. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 року № 252. Дата оновлення: 11.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.03.2025).
131. Отрадна О. О. Деліктні зобов'язання в цивільному праві Франції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Вип. 92. 2012. С. 115-118.
132. Гринько (Русу) С. Д. Вітчизняна концепція деліктних зобов'язань. *Університетські наукові записки*. № 1. 2012. С. 287-294.
133. Плахіна І. В. Зобов'язання із заподіяння шкоди в праві ФРН, Франції, Англії та США. *Часопис Академії адвокатури України*. № 21. 4'2013. С. 1-7.
134. Helmut Koziol. Basic Questions of Tort Law from a Comparative Perspective. Contributors: Bjarte Askeland, W. Jonathan Cardi, Michael D. Green, Helmut Koziol, Katarzyna Ludwichowska-Redo, Attila Menyhárd, Olivier Moréteau, Ken Oliphant, Keizô Yamamoto. 2015. 870 p.

135. Holle Marie-Louise. Discerning public policy in public liability. A comparative analysis of French and Danish law. In: *Revue internationale de droit comparé*. Vol. 68 N°3, 2016. pp. 723-742. Available at: <https://doi.org/10.3406/ridc.2016.20690>.
136. Gert Brüggemeier. The Civilian Law of Delict: A Comparative and Historical Analysis. *European Journal of Comparative Law and Governance*. 7 (2020). 2020. pp. 339-383. Available at: https://brill.com/view/journals/ejcl/7/4/article-p339_339.xml?ebody=pdf-130820.
137. Dimitra Tsiaklagkanou. French tort law reform: a rapprochement to other legal systems? pp. 243-277. Available at: <https://www.hofstrajibl.org/wp-content/uploads/2023/07/Tsiaklagkanou-Step-2-Complete-PDF.pdf>.
138. Giuseppe Dari-Mattiacci, Nuno Garoupa, Fernando Gomez-Pomar. State Liability. 18 *Eur. Rev. Private L.* 773 (2010). pp. 773-811. Available at: <https://scholarship.law.tamu.edu/facscholar/535>.
139. Edward A. Tomlinson. Tort liability in France for the act of things: a study of judicial lawmaking. pp. 1300-1367. Available at: https://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2271&context=fac_pubs.
140. Code Napoleon. The French Civil Code. Literally Translated from the Original and Official Edition, Published at Paris, in 1804. By a Barrister of the Inner Temple. Translation attributed to George Spence (cf. Cushing's Anonyms: A Dictionary of Revealed Authorship and Halkett & Laing's Dictionary of Anonymous and Pseudonymous English Literature and in the Dictionary of National Biography). Available at: https://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html.
141. Sidney B. Jacoby. Federal Tort Claims Act and French Law of Governmental Liability: A Comparative Study. 7 *Vanderbilt Law Review* 246 (1954). pp. 246-270. Available at: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol7/iss2/6>.
142. Bell John, François Lichère. State Liability. Chapter. In *Contemporary French Administrative Law*. pp. 233–269. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/contemporary-french-administrative-law/state-liability/D010E1DC754A9017CDC117E370629730>.

143. General Report presented by Kenneth Mynett, Q. C. pp. 147-158. Available at: https://www.aca-europe.eu/colloquia/1980/gen_report_en.pdf.
144. Пархоменко Н. М., Дідич Т. О. Деліктні зобов'язання в Україні та США: порівняльно-правовий аналіз. *Право.ua*. № 2. 2025. С. 272-278. URL: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.2.43>.
145. Lucie Chatelain, Dr Virginie Rouas, Esther Sebillotte. Civil Liability for Human Rights Violations. A Handbook for practitioners. *Bonavero Institute of Human Rights*. 31 p. Available at: https://www.law.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-10/10_civil_liabilities_for_human_rights_violations_france.pdf.
146. Allan F. Tatham. Liability of Public Authorities in England and France. Damages for Breach of EC law after Francovich and Brasserie. pp. 101-115. Available at: <https://repozytorium.uafm.edu.pl/server/api/core/bitstreams/6ade9093-c255-47dc-a313-a3de89f4f963/content>.
147. Oliphant K. The liability of public authorities in comparative perspective. Principles of European tort law. Intersentia. 2016. pp. 847-887. Available at: https://research-information.bris.ac.uk/ws/portalfiles/portal/107709872/9781780682389_The_Liability_of_Public_Authorities_Conclusion.pdf.
148. German Civil Code. Federal Ministry of Justice. English version. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p4249 (accessed: 26 February 2025).
149. Basic Law for the Federal Republic of Germany in the revised version published in the Federal Law Gazette Part III, classification number 100-1, as last amended by the Act of 20 December 2024 (Federal Law Gazette 2024 I, no. 439). Federal Ministry of Justice. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0176 (accessed: 26 February 2025).
150. Reinhard Zimmermann. The German Civil Code and the Development of Private Law in Germany. 2006. Available at: <https://ouclf.law.ox.ac.uk/the-german-civil-code-and-the-development-of-private-law-in-germany/>.
151. Vicarious liability in tort : a comparative perspective / Paula Giliker. p. cm. – Cambridge studies in international and comparative law. 2010. 280 p.

152. Jef De Mot, Michael G. Faure. Discretion and the economics of defensive behaviour by public bodies. 23 MJ 4 (2016). 2016. pp. 595-610. Available at: https://repub.eur.nl/pub/107542/Repub_107542.pdf.
153. Radu Iosof. Civil Liability of the state for miscarriages of justice. Abstract of Doctoral Thesis. «Babes-Bolyai» University of CLUJ NAPOCA. The Faculty of Law. 2013. 32 p.
154. Liability of judges. General report responded to a questionnaire IAJ. Drafted by Janja Roblek. Available at: <https://www.iaj-uim.org/iuw/wp-content/uploads/riservato/Liability-of-judges-summary.pdf>.
155. The Constitution of the Republic of Poland. 2nd April 1997. As published in Dziennik Ustaw № 78, item 483. Available at: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (accessed: 26 February 2025).
156. Kodeks cywilny. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf> (accessed: 07 July 2025).
157. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, Д. Й. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О. М. Джу́жи. К. : Правова єдність, 2009. 310 с.
158. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник / М. А. Макаров, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, Ю. В. Терещенко, С. В. Харченко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 656 с.
159. Созанський Т. І., Здреник І. В. Працівник правоохоронного органу як суб'єкт злочину : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 204 с.
160. Россоха С. В., Рогач І. Завдання правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку держави: окремі аспекти. *Конституційно-правові академічні студії*. № 1. 2016. С. 124-130.
161. Гриценко В. Г. Щодо визначення завдань правоохоронних органів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «ПРАВО». № 1 (1). 2020. С. 98-101. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2020/1/13.pdf>.

162. Гринько С. Д. Відповідальність держави за шкоду, завдану судовими і правоохоронними органами України та європейських країн: порівняльно-правовий аналіз. *Міжнародне приватне право: Україна та ЄС*. № 48. 2013. С. 181-184. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2013/12/48.pdf>.
163. Гавриленко О. О. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами, за законодавством України. *Legal Bulletin*. № 11. 2024. С. 72-78. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-11-A10>.
164. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»: затв. наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 р. № 6/5/3/41. Дата оновлення: 03.04.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96> (дата звернення: 06.02.2025).
165. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.02.2025).
166. Панченко О. І. Цивільно-правова відповідальність поліцейських в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: 12.00.03. Київ, 2019. 228 с.
167. Стебелєв А. М. Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: 12.00.09. Харків, 2016. 198 с.
168. Благодир А. А., Благодир В. С., Благодир С. М. Окремі питання відшкодування шкоди завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2017. № 4(16). С. 176-183.
169. Діденко О. С., Турченко О. Г. Особливості відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями судових та правоохоронних органів. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Том 1. № 5. 2013. С. 31-35. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1201>.

170. Карпов Н. С. Деякі аспекти відшкодування шкоди, незаконно завданої особі у кримінальному процесі. 2014. С. 343-347.

URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21770/1/%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B8.pdf>.

171. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення правового регулювання зобов'язання відшкодування шкоди, завданої судом та органом, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратурою: проєкт Закону України від 19.01.2018 р. № 7512. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63356 (дата звернення: 07.02.2025).

172. Гавриленко О. О. Деякі незаконні дії та бездіяльність правоохоронних органів, шкода завдана якими відшкодовується на загальних підставах: аналіз судової практики. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 18 (30). С. 115-125. URL: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.18.30.115-125>.

173. Отрадна О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посібн. К.: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.

174. Кравчук Д. В. Цивільно-правова відповідальність держави за шкоду, заподіяну приватним особам: дис. ... док. філософії: 081 Право. Київ, 2020. 181 с.

175. Рішення Апеляційного суду Полтавської області від 17 травня 2017 р., судова справа № 532/1243/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66542216> (дата звернення: 05.11.2024).

176. Рішення Галицького районного суду міста Львова від 01 листопада 2017 р., судова справа № 461/303/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69983882> (дата звернення: 05.11.2024).

177. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 04 лютого 2021 р., судова справа № 686/25511/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94820940> (дата звернення: 03.11.2024).
178. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 02 листопада 2022 р., судова справа № 757/60318/19-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107277444> (дата звернення: 04.11.2024).
179. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 03 квітня 2019 р., судова справа № 461/303/15-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81264016> (дата звернення: 04.11.2024).
180. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 10 січня 2019 р., судова справа № 532/1243/16-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79161930> (дата звернення: 06.03.2025).
181. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06 липня 2022 р., судова справа № 728/959/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105218294> (дата звернення: 05.11.2024).
182. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 березня 2020 р., судова справа № 204/5876/17-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88337834> (дата звернення: 06.03.2025).
183. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 03 лютого 2021 р., судова справа № 637/375/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94770600> (дата звернення: 05.11.2024).
184. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 03 серпня 2022 р., судова справа № 686/25511/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105706284> (дата звернення: 06.03.2025).
185. Нормотворча діяльність : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. В. В. Шишка. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 400 с.
186. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. І. Риндюк. К. : КНЕУ, 2009. 162 с.

187. Погорелова З. О. Поняття і структура нормотворчої діяльності держави як одного з видів людської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 78. Частина 1. 2023. С. 52-57. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/9-1.pdf>.

188. Нормопроектувальна та правореалізаційна діяльність в публічному управлінні: навч.-метод. посібник для здобувачів вищої освіти спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» ОС «Магістр» та 081 «Право» ОС «Бакалавр» (усіх форм навчання) / укл. А.О. Надежденко, Ю.В. Камардіна. Маріуполь: МДУ, 2021 129 с.

189. Каленчук А. М. Генезис відносин з відшкодування шкоди, завданої органами державної влади в сфері нормотворчої діяльності. *Юридична осінь 2012 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.)*. Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 253-256.

190. Каленчук А. М. Відшкодування шкоди, завданої державою у сфері нормотворчої діяльності: практичні проблеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. С. 131-134.

191. Спасибо-Фатєєва І. В. Відшкодування шкоди, завданої органом державної влади або органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності. *Університетські наукові записки*. № 2 (50). 2014. С. 117-129.

192. Хоменко М. М. Відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та (або) службовими особами у сфері нормотворчої діяльності. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2012. 2012/3. С. 256-260.

193. Єфіменко М. Ю. До питання про відшкодування цивільно-правової шкоди, завданої державою у сфері нормотворчої діяльності. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 252-253.

194. Куцин А. В. Методологія дослідження питань цивільно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності. *Часопис цивілістики*. Вип. 28. 2018. С. 37-40.

195. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 08.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 19.03.2025).
196. Рішення Городоцького районного суду Хмельницької області від 07 листопада 2013 р., судова справа № 672/1616/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34681569> (дата звернення: 19.03.2025).
197. Француз-Яковець Т. А., Гавриленко О. О. Відшкодування шкоди, завданої публічними суб'єктами у сфері нормотворчої діяльності: окремі теоретико-правові аспекти. *Legal Bulletin*. Вип. 3. 2022. С. 42-47. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-03-42-47>.
198. Рішення Турківського районного суду Львівської області від 01 жовтня 2010 р., судова справа № 458/650/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92055772> (дата звернення: 19.03.2025).
199. Рішення Миколаївського районного суду Львівської області від 12 квітня 2016 р., судова справа № 447/3012/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57421310> (дата звернення: 12.03.2025).
200. Рішення апеляційного суду Харківської області від 16 травня 2017 р., судова справа № 638/876/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66579258> (дата звернення: 15.03.2025).
201. Гавриленко О. О., Француз-Яковець Т. А. Відшкодування шкоди, завданої неконституційним нормативно-правовим актом, на підставі ст. 1175 ЦК України: аналіз судової практики. *Legal Bulletin*. № 2(8). 2023. С. 57-64. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-08-57-64>.
202. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ: ВАІТЕ, 2022. 604 с.
203. Барабаш Ю. Г. Засіб захисту права vs юридична визначеність як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. *Український часопис конституційного права*. 4/2020. 2020. С. 47-60.

204. Рішення Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 05 грудня 2018 р., судова справа № 683/2660/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78463198> (дата звернення: 02.03.2025).
205. Постанова Чернівецького апеляційного суду від 11 грудня 2018 р., судова справа № 727/4607/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78482352> (дата звернення: 26.02.2025).
206. Рішення Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 19 вересня 2018 р., судова справа № 682/1641/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76562304> (дата звернення: 27.02.2025).
207. Постанова апеляційного суду Хмельницької області від 27 вересня 2018 р., судова справа № 686/6719/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76794696> (дата звернення: 26.02.2025).
208. Постанова Запорізького апеляційного суду від 16 травня 2019 р., судова справа № 335/13280/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81781981> (дата звернення: 26.02.2025).
209. Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 05 червня 2023 р., судова справа № 761/13492/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111373476> (дата звернення: 02.03.2025).
210. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 27 червня 2012 р., судова справа № 2/2506/1017/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25095054> (дата звернення: 02.07.2023).
211. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 27 листопада 2024 р., судова справа № 320/47969/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410012> (дата звернення: 02.03.2025).
212. Рішення Запорізького окружного адміністративного суду від 10 жовтня 2023 р., судова справа № 280/8358/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114264090> (дата звернення: 02.03.2025).
213. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 24 травня 2021 р., судова справа № 380/6811/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97388136> (дата звернення: 02.03.2025).

214. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 16 листопада 2020 р., судова справа № 160/6785/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93006575> (дата звернення: 02.03.2025).
215. Гавриленко О. О. Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права внаслідок повномасштабної війни Російської Федерації проти України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 86 (2). 2024. С. 51-58. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320209>.
216. Пархоменко Н. М., Дідич Т. О. Відшкодування шкоди завданої навколишньому природному середовищу за законодавством України: загальнотеоретична характеристика. *Соціальне право*. № 2. 2025. С. 88-95. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1269>.
217. Моїсєєв Ю. О., Уралова Ю. П. Деякі питання застосування порядку відшкодування майнової шкоди в умовах воєнного стану в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. № 8. 2022. С. 170-174. URL: http://lsei.org.ua/8_2022/37.pdf.
218. Голубенко І. І., Шпак К. О. Правові аспекти відшкодування шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації. *Наукові перспективи: журнал*. № 4(34). 2023. С. 384-396. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4402/4426>.
219. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І.М. Городиський, М.В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с.
220. Кірін Р., Грищак С., Петлюк Ю. Актуальні проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків докільню. *Law. State. Technology*. Вип 1. 2024. С. 8-19. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/527/464>.
221. Право безпеки на постконфліктних територіях: сучасний стан, проблеми, сталий розвиток : монографія / НАН України. Державна установа «Інститут

економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України». Київ, Дніпро: Журфонд, 2022. 408 с.

222. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 84 (4). 2024. С. 371-376. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/53-2.pdf>.

223. Multilateral Action Model on Reparations. Developing an Effective System for Reparation and Compensation for Ukraine and Ukrainians for Damage caused by the Russian Federation. New Lines Institute for Strategy and Policy. October 2022. 48 p. Available at: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/20221031-MAMOR-Doc-w-toc-NLISP.pdf>.

224. Moffet L. Reparations Options for the War in Ukraine. *Queen's University Belfast*. 2022. 64 p. Available at: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Reparation-Options-for-the-War-in-Ukraine-Moffett.pdf>.

225. Moffet L. Sanctions for War, Reparations for Peace? 01 April 2022. Available at: <http://opiniojuris.org/2022/04/01/sanctions-for-war-reparations-for-peace/>.

226. Evan J. Criddle. Turning Sanctions into Reparations: Lessons for Russia/Ukraine. *William & Mary Law School*. 2023. Available at: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3164&context=facpubs>.

227. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. Підготовлено Київською Школою Економіки. 2024. 38 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf.

228. Кошман А. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію російської федерації. 2022. 29 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630/f18/bce/630f18bceed41958789112.pdf>.

229. Писарева Е. А., Клапоущак Д. С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. *Академічні візії*.

Випуск № 13. 2022. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/94/86>.

230. Ярош С. І знов про відшкодування шкоди, завданої агресією РФ. Всеукраїнське професійне юридичне видання Юридика газета online. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/i-znovu-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-agresieyu-rf.html>.

231. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022. ES-11/1. Aggression against Ukraine. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=en&v=pdf#files> (accessed: 07 December 2024).

232. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022. ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=en&v=pdf> (accessed: 07 December 2024).

233. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи CM/ Res(2023)3 від 12.05.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text (дата звернення: 07.12.2024).

234. Реєстр збитків для України відкриється для подання заяв 2 квітня 2024 року. Сайт Реєстру збитків для України. 2024. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-for-ukraine-to-open-for-claims-submission-on-2-april-2024?fbclid=IwAR20t-511NEDc20LcGDB5tGPczy84NKrsXzLMiCmwveyLLr-PQO7pMMmGpo_aem_AR7POTAUjtOWDQgVN1BBisJNostvceOagi3zkiT1PKEW43hM2ffFoZHrUs78heUjOmgzD41BJl9Ws-r4h0EMKVJh.

235. Федоров запевнив, що заяву про репарації за будь-які злочини РФ можна буде подати уже в 2025 році. Судово-юридична газета в Україні. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/317197-fedorov-zaveril-cto-zayavlenie-o-reparatsiyakh-za-lyubye-prestupleniya-rf-mozhno-budetpodat-uzhe-v-2025-godu#google_vignette.

236. Register of damage caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine. Categories of claims eligible for recording. The Hague. RD4U-Board(2024)07-final-EN. 2024. Available at: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/386726/RD4U-Board%282024%2907-final-EN+-+Categories+of+Claims.pdf/3f375b28-5466-0c2e-90b6-55d23c4f7a49?t=1711546048763>.

237. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX. Дата оновлення: 01.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

238. Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.05.2022 року, введено в дію Указом Президента України від 11.05.2022 року № 326/2022. Дата оновлення: 19.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-22#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

239. Богдан Т. Змусити Росію заплатити військові репарації: що кажуть юристи та світовий досвід. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/13/685685/>.

240. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мищак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. Т. 2 : Економічна безпека держави, стимулювання і підтримка економіки / відп. ред. Бершеда Є. Р.; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 350 с.

241. Rebuilding Economic Prosperity and Opportunity for Ukrainians Act. A Bill. H. R.4175. 1st Session 118th Congress (2023-2024). June 15, 2023. Available at: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/4175/text> (accessed: 20 February 2025).

242. Аніта Прасад. Канада передасть Україні бронемашини, тренажери для F-16 і \$3,5 млрд від заморожених активів РФ. *Forbes*. 24.02.2025.

URL: <https://forbes.ua/news/kanada-peredast-ukraini-bronemashini-trenazheri-dlya-f-16-i-35-mlrd-vid-zamorozhenikh-aktiviv-rf-24022025-27458>.

243. Legal options for confiscation of Russian state assets to support the reconstruction of Ukraine. European Parliamentary Research Service. PE 759.602. February 2024. 62 p. Available at:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/759602/EPRS_STU\(2024\)759602_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/759602/EPRS_STU(2024)759602_EN.pdf).

244. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. Дата оновлення: 11.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

245. Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації: проєкт Закону України від 17.05.2022 р. № 7385. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602> (дата звернення: 23.01.2025).

246. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 326 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 року № 951). Дата оновлення: 02.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.12.2024).

247. Про компенсацію за майно, втрачене, пошкоджене та знищене внаслідок збройної агресії Російської Федерації та справедливий розподіл репарацій: проєкт Закону України від 31.03.2022 р. № 7237. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39332> (дата звернення: 23.01.2025).

248. Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 року № 600. Дата

оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#n17> (дата звернення: 07.12.2024).

249. Матвєєва Ю. Право на відшкодування шкоди, завданої державою-агресором в умовах війни. Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16 липня 2022 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Асоціація українських правників. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. С. 163-167. URL: <http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/5116/1/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf#page=163>.

250. Медведєва М. Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування росією шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2023. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11983/1/5.pdf>.

251. Кас'яновський І. О. Обмеження юрисдикційного імунітету росії в судовій практиці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 80: частина 2. 2023. С. 322-329. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/54-1.pdf>.

252. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 28.01.2025).

253. Постанова Третньої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 квітня 2022 р., судова справа № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 28.03.2025).

254. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18 травня 2022 р., судова справа № 760/17232/20-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312> (дата звернення: 28.01.2025).

255. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення розгляду окремих категорій судових справ у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації: проєкт Закону України від 05.07.2022 № 7520.
URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39874> (дата звернення: 28.01.2025).